

NOVOSTI IZ PROŠLOSTI
Znanje, neznanje,
upotreba i zloupotreba istorije

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Beogradska 54, Beograd,
Tel/fax. (011) 308 5328, 344 7121
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.rs
www.bgcentar.org.rs

Za izdavača

dr Vesna Petrović

Urednik

dr Vojin Dimitrijević

Autorke tekstova

dr Dubravka Stojanović
mr Radina Vučetić
mr Sanja Petrović Todosijević
dr Olga Manojlović Pintar
dr Radmila Radić

Lektor

Branka Dimitrijević

Korektor

Zoran Krasić

Korice

Pieter Bruegel, Preobraćenje sv. Pavla (1567),
Beč, *Kunsthistorisches Museum*

ISBN 978-86-7202-123-3

Tiraž

1.000 primeraka

Priprema i štampa

Dosije studio, Beograd

Dubravka Stojanović
Radina Vučetić
Sanja Petrović Todosijević
Olga Manojlović Pintar
Radmila Radić

NOVOSTI IZ PROŠLOSTI

Znanje, neznanje,
upotreba i zloupotreba istorije

Priredio
Vojin Dimitrijević

Beograd, 2010.

Objavlivanje ove knjige omogućila je Evropska unija.
This book has been produced with the financial assistance
of the European Union.

Za sadržaj ove knjige isključivo odgovara
Beogradski centar za ljudska prava.
Stavovi izraženi u knjizi nisu nužno i stavovi Evropske unije.
The contents of this book are the sole responsibility of the Belgrade Centre for
Human Rights and can under no circumstances be regarded as reflecting the
position of the European Union.

SADRŽAJ

Vojin Dimitrijević – Predgovor: Istorijska muka od istorijske istine. . . .	7
---	---

I DEO – ANALIZA

Dubravka Stojanović – U ogledalu „drugih“	13
Radina Vučetić – Neprosvećena prošlost	33
Sanja Petrović Todosijević – „Nacionalno vreme“ – Okvir za samopercepciju građana Republike Srbije.	61
Olga Manojlović Pintar – Rat i nemir – O viđenjima socijalističke Jugoslavije, Drugog svetskog rata u kome je nastala i ratova u kojima se raspala.	83
Radmila Radić – Pripadanje bez verovanja i poznavanja.	107
Beleška o autorima	127

II DEO – REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Pitanja i odgovori	131
Udeo tačnih odgovora po temama.	159
Srbi i drugi	161
Identitet.	162
Srbija	163
Religija	164
Fašizam	165
Komunizam	166
Ratovi 90-ih	167
Opšta istorija	168
Sva pitanja	169
Opšti pregled	176

PREDGOVOR

ISTORIJSKA MUKA OD ISTORIJSKE ISTINE

Onome ko je, kao ja, duže proboravio na ovim prostorima, predstava o istoriji sopstvenog naroda, Evrope i celoga sveta promenila se (ili su mu je promenili) nekoliko puta u toku života. Izmene i revizije kao da su se ubrzavale pa se slobodno može reći da je taj proces ispravljanja, brisanja i dodavanja u poslednjim godinama bio sve intenzivniji. Čak i neko ko se nije bavio prošlošću i nije mnogo mario za nju morao je da zaključi da istorija nije – kako se to neprekidno ponavlja – učiteljica života nego poslušno đače koje stalno mora da uči nove lekcije i da se koriguje u skladu s nekim „važnijim“ interesima, od kojih kao da su poslednji oni koji se tiču istinitosti i tačnosti. Moralo je da mu postane očigledno da za ideologiju, politiku i društvene i nacionalne interese istorija ne predstavlja nauku u kojoj se znanja i uviđanja samo produbljavaju i obogaćuju već da je to priča koja služi drugim svrhama, koja se stalno ponovo priča u skladu s interesima i namerama pripovedača, kao bajka narodu pred spavanje.

Ni to ne mora da bude posebno pronicljiv zaključak za one koji su malo više pratili rasprave o suštini i nameni istoriografije. Ja još uvek pamtim jedan skup UNESCO, kome sam prisustvovao kao vrlo mlad i neiskusni čovek, gde sam slušao predstavnika rumunske (Čaušeskuove) akademije nauka; on je – kao da iznosi opšte prihvaćenu istinu – govorio da su nastava istorije i upoznavanje građana s povešću nešto što ne zavisi ni od kakvog naučnog istraživanja već da je to oblik narodnog vaspitanja koji od stanovnika treba da stvori dobre nacionalno i klasno svesne ljude. Zanimljivo je bilo da se takvim tvrdnjama, i pored toga što je tadašnji režim u Rumuniji važio za izolovan i čudan, čak i među zemljama „realnog socijalizma“, malo ko suprotstavljao. Očigledno je bilo da su svi verovali da istorija, mada možda nauka, ima neku posebno važnu političku i nacionalnu misiju i da je možda ne treba ostaviti u rukama istoričara, kao što rat ne treba prepuštati generalima.

Ovo verovatno objašnjava zašto je zvanična istorija uvek u neskladu s onim što pišu najugledniji istoričari i zašto se ona razlikuje od zemlje do zemlje, od naroda do naroda. Međutim, napori da se istorijsko sećanje izmeni, da se njime manipuliše, bili su kod nas i u našem okruženju toliko upadljivi i na njih je potrošeno toliko truda i sredstava da je to svakome ko je svesno živeo moralo da bode oči i zasmeta. Doduše, nepoznavanje istorije u smislu običnog neznanja

vrlo je rasprostranjeno: ni u jednoj zemlji većina ljudi ne zna za mnoge događaje i ličnosti iz prošlosti sopstvenog i drugih naroda, kao što uostalom – na veliko razočarenje političara – ne zna ni ko im je predsednik vlade i ko su mu svi ministri. Međutim, to neznanje po pravilu nije upadljivo usmereno i, za razliku od doživljavanja tekućih događaja, ne menja se neprekidno, ako se uopšte o neznanju može govoriti kao o pojmu koji ima nekakvu sadržinu.

Na teritoriji bivše Jugoslavije je pak u poslednje dve decenije 20. veka počela čitava najezda „istorije“. Ona je pratila oružane sukobe devedesetih godina, ali ih je i svesrdno pripremala. Broj poznavalaca istine inflacijski je rastao. Svaka strana imala je svoju istorijsku istinu, novu istinu ili novootkrivenu staru istinu, i nametala ju je – ako treba i silom. U našem regionu kao da se sadašnjost stopila s prošlošću, pa čak i onom dalekom, i kao da su se prirodne promene u odnosu na viđenje tekućih događaja počele da prenose i na prošla zbivanja pa su se i predstave o istoriji, naročito one zvanične, rapidno menjale. Iz toga se moralo zaključiti da postoje naponi, nesvesni ali naročito svesni, da se predstava o prošlosti promeni da bi poslužila nekom svetom cilju, važnijem od potrebe da se zna šta je bilo. Žrtva takvih promena postalo je i samo jezgro istorijskog znanja, ono za koje se pretpostavlja da ga građani znaju iz jednostavnog razloga što je osnovno obrazovanje obavezno a što dobar broj ljudi ide u školu i duže od osam godina. S druge strane, obični ljudi prestali su da veruju svojim čulima i da odbijaju da prihvate nešto čemu su sami bili svedoci. Najekstremniji, najkomičniji ali i vrlo opasni bili su teoretičari zavere, antiistoričarska gerila koja oduvek sumnja u nauku i objektivna znanja a naročito prezire školovane ljude: ovi šarlatani u ratu, kao i psihopati, dočekuju svojih pet minuta.¹

Otkuda ova tema na programu Beogradskog centra za ljudska prava? On je morao da jom se pozabavi zato što nepoznavanje istorije i pogrešne predstave o prošlosti, pa i o onoj nedavnoj, utiču na ponašanje ljudi, naročito onda kada je u pitanju odnos pripadnika jedne grupe prema ljudima iz drugih grupa, i onda kada su u pitanju ljudska prava, koja su po pravilu individualna i tiču se svakog čoveka. Uživanje ljudskih prava u stvarnoj praksi često zavisi od toga ko je taj drugi čovek, kojoj naciji pripada, koje je rase, čiji je državljanin, koju veru ispoveda (ili ju je nasledio od roditelja), koga je pola, kog je političkog uverenja, čiju ideologiju sledi, itd. Ovo je naročito upadljivo kada je reč o jednom od osnovnih načela primene i poštovanja ljudskih prava, a to je načelo jednakosti. Odricanje jednakosti najčešće se i najzlobnije ispoljava kao diskriminacija, tj. kao postupanje prema ljudskim bićima koje nije uslovljeno njihovim individualnim osobinama, zaslugama, delima i nedelima, već poglavito time kojoj grupi pripadaju. Individua se tada proganja, skučava, onemogućava ili pak favorizuje i nagrađuje samo na osnovu predstave o skupini kojoj pripada i ne ostavlja joj se nikakva

1 Vidi J. Bajford, *Teorija zavere*, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2006.

moćnost da se razvije, ispolji i živi punim životom. Svi smo svesni toga da je u poslednjim decenijama došlo do najbrutalnijih izliva diskriminatorskog ponašanja, koje je išlo i do teških zločina, ali isto tako znamo – ili bismo morali znati – da takvo ponašanje često nije bilo spontano već inspirisano s raznih viših, intelektualnih i autoritarnih mesta, s kojih se isto tako pravdalo i proglašavalo dozvoljenim i poželjnim.

Ovaj činilac koji ometa razvoj ljudskih prava i njihovo puno poštovanje nije smeo da ostane neispitan i nije se mogao prepustiti ličnim impresijama, stečenim s nedovoljno iskustva ili, što je još gore, posredno i pasivno, uglavnom preko medija koji su i sami preuzeli ulogu kontrolora istorije i vaspitača naroda. Zato je projekat čiji se prvi rezultati nalaze u ovoj knjizi zasnovan na obimnom i pouzdanom istraživanju javnog mnjenja na relevantnom uzorku stanovništva Srbije i cilj mu je da što neposrednije utvrdi stepen poznavanja istorije u našem društvu i glavne smerove boljeg poznavanja i goreg nepoznavanja istorijskih činjenica koji se mogu zapaziti. Ekipa profesionalnih istoričara koja je istraživanje zamislila i formulisala njegove pravce nastojala je da na najobjektivniji i najneutralniji način uporedi istorijske činjenice onako kako su nepobitno utvrđene relevantnim istraživanjima, građom zasnovanom na autentičnim izvorima, s onim šta ispitanici misle da je istina i da to saopšti najvernije i najmirnije.

Pitanja u upitniku grupisana su u sedam celina: Istorija – uvodna pitanja, Opšta istorija, Nacionalna istorija, Srbi i drugi, Identitet, Religija, Fašizam i antifašizam, Komunistički i Ratovi na prostoru bivše Jugoslavije (1991–1995). Rezultati ispitivanja mišljenja građana Srbije, koje je za Centar obavio tim poznate agencije *IPSOS Strategic Marketing*, u publikaciji se saopštavaju u preglednim tabelama koje svakome mogu da posluže da obrazuje sopstveno mišljenje.²

Drugi deo posla, po zamisli Centra, sastojao se u tome da se utvrde uzroci takvog stanja tj. razlozi odstupanja predstava o prošlosti od onoga šta je ona zapravo bila, izazvani manipulacijom ili drugim uzrocima. U tekstovima u ovoj knjizi autorke pokušavaju da daju odgovore na takva pitanja, koji će se proveravati na širim skupovima kompetentnih stručnjaka ali stoje i na raspolaganju javnosti radi daljeg traganja za pouzdanim tumačenjem. Centar očekuje da će time započeti širi dijalog koji će doprineti tome da posledice deformacije istorijskih znanja ne budu tako pogubne kakve izgleda da su u najskorijoj prošlosti bile.

Istraživanje je realizovano na reprezentativnom uzorku građana Srbije starijih od 18 godina. Uzorak je bio troetapan, slučajan, reprezentativan i stratifikovan. Etape uzorka su bile: 1. teritorija biračkog mesta birana s verovatnoćom proporcionalnom broju birača na njoj; 2. domaćinstvo izabrano metodom slučajnog koraka od zadate adrese; 3. član domaćinstva izabran primenom Kiš tablica.

2 Svi rezultati ispitivanja, kao i detaljne tabele, mogu se naći na web stranici Beogradskog centra za ljudska prava, www.bgcentar.org.rs

Stratifikacija je izvršena na osnovu geografskih regiona i tipa naselja (gradsko i ostalo). Veličina uzorka je bila 1086 ispitanika. Statistička greška za incidencu od 50% (marginalna greška) iznosi +/- 3.1%. Prikupljanje podataka obavljeno je u periodu od 20. do 29. marta 2010. godine.

* * *

Beogradski centar za ljudska prava zahvaljuje autorkama priloga u ovoj knjizi koje su s dr Oliverom Milosavljević od početka učestvovala u koncipiranju i razvijanju projekta. Isto tako, dr Svetlana Logar, koja je bila na čelu *IPSOS*-ovog tima, i ovog puta je pokazala da nije samo vrstan stručnjak u svojoj oblasti već da je i osoba iskreno zainteresovana za unapređenje ljudskih prava i demokratije.

Neke ilustracije objavljene su ljubaznošću Muzeja istorije Jugoslavije u Beogradu i Centra za demokratiju i pomirenje u Jugoistočnoj Evropi, u Solunu.

Centar duuguje naročitu zahvalnost Delegaciji Evropske unije u Beogradu, koja je finansirala ovaj projekat.

Vojin Dimitrijević

I DEO
ANALIZA

U OGLEDALU „DRUGIH“

Da li Srbija živi u prošlosti ili u sadašnjosti? Da li su postupci njene političke elite i njenih glasača motivisani realnim životom ili predstavama o „slavnoj prošlosti“? Da li je ona tipičan predstavnik „istočnog modela nacije“ koji nastaje i održava se preplitanjem svesti o istoriji, kulturi i jeziku kao osnovnim sastojcima tog tipa nacionalnog identiteta?¹ Da li su davna „zlatna doba“ ishodišta, pribežišta ili cilj? Da li takva društva zaista proizvode „više istorije nego što mogu da potroše“ ili, proizvodeći takav mit o sebi, odlažu suočavanje s problemima današnjice i njihovo konstruktivno rešavanje? Da li beže od sadašnjosti neprekidno ispravljajući „nepravde“ iz prošlosti, proizvodeći tako nove nesporazume sa svetom oko sebe? Da li se radi o pojavi uporedivoj sa „sindromom Petra Pana“ na individualnom nivou, odnosno: da li srpsko društvo „odbija da odraste“, jer mu se čini da je u detinjstvu, tj. u istoriji, sve bilo sigurnije, toplije, izvesnije...

Takve se analize često mogu čuti u našoj stručnoj i političkoj javnosti. Argumenti na kojima počivaju takvi zaključci uglavnom se svode na analizu govora ili postupaka predstavnika elite, onoga što se javnosti nudi kao dominantni koncept, kulturni model ili sistem vrednosti.² Ono što tim analizama ostaje nedostupno jeste recepcija ponuđenih koncepata, način na koji javnost čuje, prihvata i prerađuje poslate poruke. Ako je tačno da elita nudi „stariju i lepšu“ prošlost u zamenu za turobnu sadašnjost, onda se postavlja pitanje da li društvo prihvata tu ponudu? Da li elita i društvo dele tlapnju o „boljoj prošlosti“, da li su i jedni i drugi spremni da koriste taj anestetik? I ako jesu, šta društvo zna o istoriji, kakva je njegova predstava o prošlosti? Ako ima znanja o istoriji, na kojim premisama se ta znanja zasnivaju; odnosno ako ih nema, postoje li granice manipulacije?

Istorijska svest jedan je od važnih faktora koji čine sistem vrednosti jednog društva.³ Ideje i predstave o tome „kako smo mi prošli u istoriji“

- 1 O modelima nacije vidi: E. Hobzbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, Beograd 1998; E. Gelner, *Nacije i nacionalizam*, Novi Sad 1997.
- 2 Analize nacionalističkih diskursa u Srbiji krajem osamdesetih godina vidi u: N. Popov (ur.), *Srpska strana rata*, Beograd 1996.
- 3 A. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 1998.

učestvuju u pravljenju slika o „sebi“ i „drugima“, koje utiču na stvaranje sudova o sadašnjosti i na donošenje odluka. Istorija može biti dobar alibi, a predstava koja postoji o njoj u javnosti je neophodna da bi se razumeli današnji događaji. Slika koja u javnosti postoji o prošlosti formira se i menja u zavisnosti od potreba sadašnjosti, svaka generacija piše sebi potrebnu istoriju.⁴ U prelomnim vremenima i sama „istorija“, odnosno predstava o njoj, doživljava dramatične prelome, menja se do neprepoznatljivosti. Moguće je u potpunosti promeniti tumačenja, ali i same „istorijske činjenice“. Neke se mogu „zaboraviti“, neke nove „otkriti“. Podešavanja mogu zahtevati „finije radove“, ali i one sasvim grube.

Današnja Srbija prošla je u poslednjih 20 godina dva talasa „grubih radova“ na terenu istorije, ali i nekoliko međufaza „finijeg štimovanja“. Prvi talas promena u predstavama o prošlosti dogodio se krajem osamdesetih godina 20. veka, kada su posle dolaska Slobodana Miloševića na vlast, prethodne, komunističke ideje zamenjene nacionalizmom kada je, radi ideološke i psihološke pripreme ratova u bivšoj Jugoslaviji, bilo potrebno izmeniti istoriju do te mere da prethodni mit o bratstvu i jedinstvu ustupi mesto novom mitu o fatalnom i večnom istorijskom sukobu južnoslovenskih naroda.⁵ Takva promena bila je važna u psihološkoj i propagandnoj pripremi rata. Kao glavni junak istorije tada je istaknut „srpski narod“⁶ kao kolektivno biće koje je, izloženo udarima istorije kao sudbine, fatalistički i deterministički određeno.

Novoprodukovana istorija trebalo je da dokaže da su Srbi uvek bili na pravoj strani, da nikada nisu vodili osvajачke ratove, da su bili istorijski pobednici i da nisu činili ništa nažao svojim susedima.⁷ Takva slika bila je neophodna radi jačanja i „bldovanja“ nacionalnog ponosa, ali i da bi slika drugih, posebno susednih naroda, postala još crnja. Slika drugog obično je tu da bi slika o nama bila bolja⁸ ali, istovremeno, i naša idealna slika potrebna je da bi se drugi dodatno unizio. Takav odnos neophodan je za svaku vrstu ratne propagande, pogotovo u situacijama u kojima je potrebno u kratkom roku promeniti prethodnu, pozitivnu, predstavu o novopečenom neprijatelju. Istorija tu uvek pada kao prva žrtva. Bilo je potrebno iz njenog skladišta izvaditi negativne događaje, potisnuti pozitivne, stvoriti istoriju sukoba koja objašnjava novi rat koji se

4 L. Fevr, *Borbe za istoriju*, Beograd 2002, s. 157.

5 V. Pešić, R. Rosandić (ur.), *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*, Beograd 1994.

6 I. Čolović, *Bordel ratnika*, Beograd 1993, s. 67.

7 D. Stojanović, „Udžbenici istorije kao ogledalo vremena“, u: V. Pešić, R. Rosandić (ur.), *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*, Beograd 1994, s. 78.

8 C. Todorov, *Mi i drugi*, Beograd 1994.

pripremao.⁹ Korišćena su sva istorijska razdoblja. Od praistorije u kojoj su nalaženi koreni nacije,¹⁰ do novijih perioda koji su mogli prizivati i proizvoditi sećanje o sopstvenoj naciji kao istorijskoj žrtvi. U takvim situacijama, poseban značaj ima viktimizacija, stvaranje predstave o sebi kao istorijskoj žrtvi kojoj su „ničim izazvani“ susedi „zabadali nož u leđa, kad nam je najteže“. Kreirana je, za rat veoma propagandno potrebna i upotrebljiva, paranoidna predstava o ugroženosti, koja razvija anksioznost, strah i podstiče na agresivnost.¹¹

Srpkinje vežbaju gađanje iz puške, 1912.

Fotografija preuzeta iz *Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope. Dodatni nastavni materijal. Istorijska čitanka 3. Balkanski ratovi*, Beograd 2005.

9 C. Koulouri (ur.), *Clio in the Balkans*, Atina 2002.

10 R. Radić, *Srbi pre Adama i posle njega*, Beograd 2005.

11 J. Bajford, *Teorija zavere. Srbija protiv novog svetskog poretka*, Beograd 2006.

Deca se igraju rata u Vranju, 1912.

Fotografija preuzeta iz *Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope. Dodatni nastavni materijal. Istorijska čitanka 3. Balkanski ratovi*, Beograd 2005.

U kratkom roku stvoreni su ili obnovljeni snažni stereotipi¹² o gotovo svim susednim narodima, s izuzetkom prijateljskih Grka i Rumuna. Kako se rat u Jugoslaviji komplikovao, stereotipi su počeli da se odnose i na ostatak sveta, posebno na velike zapadne sile. Konkretni događaji, bombardovanje 1999. u prvom redu, imali su važnu ulogu u učvršćenju tih predrasuda, pa je od poznih osamdesetih godina prošlog veka stvorena i učvršćivana autistična predstava o sadašnjosti i prošlosti, koja je dodatno izolovala i ugrožavala već inače, od međunarodne zajednice, sankcionisanu Srbiju. Postavljalo se pitanje da li je širi i jači taj „spoljni krug“ izolacije ili onaj koji je Srbija, zahvaljujući „napumpanoj“ istorijskoj svesti, sama sebi postavila.

12 O. Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca o nama i drugima*, Beograd 2002.

Novi zaokret u „sadašnjosti i prošlosti“ dogodio se 2000. godine, posle pada režima Slobodana Miloševića. Novouspostavljena vlast je ponovo posegla za promenom tumačenja istorije da bi „poboljšala“ sadašnjost, da bi našla sebi odgovarajuću tradiciju i „idealnog pretka“.13 Ključni cilj novih vlasti bilo je pravljenje oštrog reza sa komunističkom prošlošću, jer je bilo potrebno steći važne poene predstavljajući se kao oslobodilac Srbije od komunizma. Da se ne bi dovodio u pitanje Miloševićev nacionalni program, koji su delile i mnoge stranke nove vlasti, bivši predsednik je optuživan kao poslednji evropski komunist, što je donosilo propagandne poene novom režimu kome je antikomunističko raspoloženje javnosti duvalo u leđa. Zbog toga su najveće „intervencije u prošlosti“ izvedene u odnosu prema Drugom svetskom ratu – mestu mitskog rođenja komunističke vlasti. Od promena praznika, zakona, imena ulica, spomenika do udžbenika temeljno se radilo na promeni poretka sećanja.14 Ipak, uprkos predanom radu na „promeni prošlosti“, vlasti posle 2000. godine nisu radile na izmeni onih istorijskih tumačenja koja je unela Miloševićeva nacionalistička vlast. Upravo zbog toga što je veliki deo stranaka koje su činile novu vladajuću koaliciju imao nacionalistički program, mit o istorijskoj sudbini srpskog naroda u velikoj meri je zadržan i posle 2000. godine, a ksenofobičan odnos prema drugom nije zamenjen nekim racionalnijim razumevanjem sopstvenog mesta u svetu.

Događaji s kraja prve decenije 21. veka, proglašenje nezavisnosti Kosova i, uglavnom, neuspešna borba srpskih vlasti da zaustave proces priznavanja kosovske nezavisnosti, uticali su na obnovu antizapadnog, antievropskog i, posebno, antiameričkog diskursa. Zbog svih tih razloga kao jedno od važnih pitanja u projektu *Novosti iz prošlosti* pojavilo se i pitanje odnosa prema „drugom“. Namera je bila da se „izmere“ posledice prethodnih „istorijskih kampanja“, da se vidi koliko su autizam, ksenofobija i nerealna predstava o odnosu Srbije i ostatka sveta, ostale u svesti ispitanika. Bila je to prilika da se ispita kako su uticale prethodne propagandne poruke, da se dopre do nivoa svesti građana koji je inače teško dostupan uobičajenim metodologijama koje, obično, istražuju samo jednu stranu – onoga ko proizvodi istorijske mitove. Receptori, potrošači, konzumenti, građani koji su izloženi „zračenju“ istorijskih „istina“ retko su predmet istraživanja. Projekat *Novosti iz prošlosti* omogućio je da steknemo uvid u tu drugu stranu, u načine na koji građani vide prošlost, sebe i druge u njoj. Ne radi se samo o ispitivanju njihovog znanja o prošlosti, već o pokušaju

13 D. Stojanović, *Ulje na vodi – Oglеди iz istorije sadašnjosti Srbije*, Beograd 2010, s. 123–156.

14 S. Bosto, T. Cipek, O. Milosavljević (ur.), *Kultura sećanja. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb 2008.

da se uhvate njihove predrasude, njihova ubeđenja i verovanja, sistem mišljenja u koji oni uklapaju informacije. Na osnovu tih predstava građani donose sudove o savremenim događajima, procenjuju, mere i, na kraju, glasaju. Zbog toga je svest o prošlosti važna za život u sadašnjosti, ona daje „uputstva“ za razumevanje i sistem za merenje. Rezultati ovog istraživanja imaju poseban značaj za današnju vlast i trebalo bi da budu važni pokazatelji stanja svesti u Srbiji. Pored toga, nada je da bi rezultati istraživanja trebalo da upozore vlasti na štetnost posezanja za prošlošću kao argumentom u kreiranju sadašnjosti i da pokažu da je potrebna visoka skrupuloznost i osetljivost u baratanju istorijskim sadržajima, jer nonšalantni zahvati utiču na dodatno uvećanje već postojeće konfuzije u društvu, zbunjuju građane i utiču na dalje slabljenje nikad čvrsto postavljenog sistema vrednosti u društvu.¹⁵

Etnocentrizam

Spoj kulturnog modela, sistema obrazovanja i nacionalističke ideologije stvorio je u Srbiji specifično etnocentrično viđenje sveta. Ranije analize nastave istorije pokazivale su da, za početak, informacija o „drugima“ u udžbenicima ima izuzetno malo i da je jedan od standardnih problema obrazovanja slabo poznavanje opšte istorije, a posebno istorije susednih naroda Jugoistočne Evrope.¹⁶ Dovoljno je već obratiti pažnju na geografske ili istorijske mape u udžbenicima. Na njima je najčešće predstavljena naša zemlja s njenim prirodnim bogatstvima, planinama, rekama, ravninama, jezerima, svojevremeno i morem, dok se oko nas nalazi pretežno sivkasti prostor, ponekad s iscrtanim granicama unutar kojih, retko, pišu imena susednih država, koje, sudeći po tom prikazu, nemaju lepote uporedive s našim. Tako se šalje poruka da je bogati prostor naše zemlje okružen bezličnom sivom masom, koja se, već samim tim, vidi kao manje vredna. Takav način viđenja odnosa mi-drugi jasno otkriva obrazovni autizam koji stvara etnocentričnu predstavu o svetu u kome smo mi centralna, ako ne i jedina tačka. Poznati su trikovi s geografskim kartama sveta na kojima se Evropa ne nalazi u centru, a koje izazivaju šok i zbunjenost kod evropskih đaka naviknutih na to da je središnja pozicija uvek njihova.

Istraživanje u okviru projekta *Novosti iz prošlosti* omogućilo je da sad i empirijski utvrdimo kakve su posledice takvog tipa obrazovanja i javnog diskursa. Rezultati koji su pred nama svedoče o snažnom etnocentrizmu ispitanika koji,

15 D. Stojanović, „Tumačenja istorije, sistem vrednosti i kulturni obrazac“, u: *Ulje na vodi*, s. 125–159.

16 D. Stojanović, „Udžbenici istorije kao ogledalo vremena“, u: V. Pešić, R. Rosandić (ur.), *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*, Beograd 1994, s. 83.

posmatrajući svet oko sebe, uvek vide vodeću poziciju sopstvene nacije i spremni su da „naučene“ podatke o prošlosti zaborave i prilagode takvom viđenju sveta. Ubedljivo najupečatljiviji rezultat koji o tome govori u ovom istraživanju jeste odgovor koji su ispitanici dali na pitanje koga smatraju najznačajnijom ličnošću u istoriji sveta. Uprkos činjenici da je posebno bilo postavljeno pitanje o najznačajnijoj ličnosti u istoriji Srbije, ubedljivo najveći procenat ispitanika opredelio se za to da na dva vodeća mesta svetskih ličnosti stavi velikane iz nacionalne prošlosti – Nikolu Teslu (21%) i Josipa Broza Tita (10%). Svi ostali „kandidati“, počevši od trećeplasiranog Adolfa Hitlera (sic!) koji je dobio 8% ili, manje popularnog, Isusa Hrista (4. mesto sa 5% glasova), prošli su neuporedivo lošije. Ne ulazeći u analizu sistema vrednosti koji se može tumačiti na osnovu takve top liste, ostaje

Fotografija preuzeta iz *Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope*. Dodatni nastavni materijal. *Istorijska čitanka 4*. *Drugi svetski rat*, Beograd 2005.

upečatljiv podatak da je najveći procenat građana, u celokupnoj svetskoj istoriji, kao najznačajnije naveo ličnosti iz svoje nacionalne istorije, što nedvosmisleno govori o tome da je „svet“ u „drugom planu“, da su sopstvena nacija, njena veličina i njeni heroji ono što prvo pada na pamet. To je zabrinjavajuće jer svedoči o zablespljenosti sobom i nesposobnosti da se u odnos mi-drugi uvede racionalna hijerarhija, da se realno uvidi sopstveno mesto. Pohvalno jeste što je za najznačajniju ličnost izabran naučnik, ali stavljanje Tesle daleko ispred Ajnštajna (2%) govori o istoj nacionalnoj aroganciji, o davanju neumerenog značaja samima sebi.

Takvo viđenje istorijskih ličnosti svedoči o dubini svesti o sopstvenoj posebnosti koja se graniči s konceptom izabranog naroda. Posebno je zanimljivo da je na tom pitanju gotovo postignut nacionalni konsenzus,

jer kao što pokazuju rezultati, mišljenje da je baš naučnik srpskog porekla najvažnija ličnost ukupne svetske istorije dele i muškarci i žene, i predstavnici skoro svih generacija, i glasači skoro svih stranaka, žitelji sela, grada, centralne Srbije, Beograda i Vojvodine. Takav rezultat upadljivo odudara od onog koji smo dobili kod drugoplasiranog Josipa Broza Tita: tu postoji jasna generacijska, obrazovna i politička razlika koja deli njegove „fanove“ od protivnika. Takva jednodušnost u podršci Tesli možda svedoči i o potrebi za konsenzusom, jer je Tesla nesporna ličnost protiv koje niko ništa ne može imati, nacionalni pomiritelj koji stoji iznad uobičajenih podela, što je verovatno bilo bitno za postizanje vodećeg mesta i u istoriji sveta.

O postojećem etnocentrizmu na zanimljiv način svedoče odgovori koje smo dobili na pitanja o događajima u kojima su Srbi učestvovali zajedno sa drugim narodima. Tipičan primer predstavljaju odgovori na pitanje o tome ko je najzaslužniji za stvaranje zajedničke jugoslovenske države. Ako se oduzme mali procenat glasova koji je potrošen na pogrešne odgovore, jer je promašena epoha u kojoj je stvorena Jugoslavija (Josip Broz Tito 14%, Komunistička partija 2%), veliki procenat sabranih glasova govori o tome da je izuzetno jaka istorijska predstava da su Jugoslaviju stvorili Srbi ili njihovi najuticajniji politički predstavnici.

Kao što se vidi, na različite odgovore koji polaze od ključne uloge srpskog faktora (kralj Aleksandar, Srbi, kralj Petar, Nikola Pašić...) otišlo je 48,5% glasova. Ako bismo na to dodali izuzetno visokih 29,6% građana koji su odgovorili da ne znaju odgovor na to pitanje, videli bismo da je samo mali procenat ispitanika bio spreman da u tom činu vidi i druge: velike sile izdvojilo je svega 3% ispitanika, Hrvate 2%, Slovence 1%, a sve zajedno 0,6%. Dakle, stvaranje zajedničke države shvata se isključivo kao delo srpskog naroda ili njegovih predstavnika, što jasno svedoči o tome da zaslepljenost sobom i sopstvenom ulogom gotovo u potpunosti zamračuje mogućnost da se drugi uopšte i uoči. Istovremeno, ovi podaci svedoče o snazi predrasude o Jugoslaviji kao državi srpskog naroda, što je određenje koje se često moglo čuti i u javnosti i u historiografiji, u čemu i jeste ležao jedan od ključnih nesporazuma među njenim narodima koji je doveo do njenog dvostrukog kraha.

Zanimljivo je da ovi odgovori pokazuju da u javnosti nije prihvaćena suprotna, a takođe često navođena propagandna teza, da je Jugoslavija bila prvenstveno hrvatska tvorevina i da je Srbima bila nametnuta bilo kao plod hrvatske ili zavere velikih sila. Još manji procenat građana poverovao je u tezu o krucijalnoj ulozi masona i Vatikana (0,8%, 0,2%), što je takođe spadalo u česte čaršijske teze. Važan zaključak do kojeg se može doći iz odgovora na ovo pitanje jeste i da ubedljiva većina građana veruje da su pojedine istorijske ličnosti bile tvorci Jugoslavije, dok je samo zanemarljiv procenat ispitanika odgovorio da se radi o istorijskom

činu koji je iziskivao kolektivne napore (tadašnja vlada – 1%, narod – 1%, svi zajedno – 1%). To govori o dominantnoj svesti o značaju velikih istorijskih ličnosti, što je romantičarski i devetnaestovekovni koncept istorije. To je posledica pogrešnih poruka obrazovanja, ali i političke realnosti čiji je jedan od hroničnih problema proizvođenje režima koji, uprkos postojanju institucija i propisanih procedura, zavise od jedne, ključne, političke ličnosti koja objedinjuje u sebi sve nivoe vlasti, a odluke donosi na vaninstitucionalni način. Takvo političko iskustvo, u kombinaciji s porukama dobijenim iz obrazovanja, zasnovano na viđenju istorije kao proizvoda delovanja heroja umesto procesa, stvara površnu i pogrešnu sliku o prošlosti i sadašnjosti u kojima odluke donose „vođe“. Time se i kroz sistem obrazovanja jača predstava o „vođinim“ zaslugama, što, s druge strane, društvo drži u stalnom stanju „kolektivnog maloletstva“. Društvo se oslobađa odgovornosti i isključuje iz učešća u demokratskom sistemu i poretku.

Kad smo kod svesti o istorijskoj odgovornosti, zanimljive odgovore dobili smo i na pitanje o odgovornosti za raspad Jugoslavije. Odgovori na to pitanje pokazuju sasvim suprotnu situaciju: pojedini političari kao najodgovorniji dobili su svega 32% glasova ispitanika, dok je ostatak od 68% glasova otišao na različite odgovore koji su krivicu videli kao kolektivnu. Tako je međunarodna zajednica dobila 35% glasova, pojedina rukovodstva 25%, a pojedini narodi 8%. Ti rezultati sasvim su suprotni od onih prethodno analiziranih, jer sad zasluge nisu pripisane herojima, već je odgovornost postala grupna. Možda to upućuje na zaključak da se zasluge za pozitivne istorijske rezultate pripisuju istaknutim pojedincima, dok se odgovornost za negativne događaje deli u okviru većih kolektiva. Analize udžbenika istorije pokazale su da se kroz nastavu istorije neguje slika o sopstvenom narodu kao istorijskom pobedniku, da se pobeđe ne objašnjavaju, dok porazi uvek podrazumevaju više pasusa obrazloženja, koji postaju i neka vrsta opravdanja.¹⁷ Takva svest upijena tokom školovanja ostavila je posledice na svest građana koji su, sudeći po odgovorima na navedena pitanja, odgovornost za pozitivne događaje pripisali istaknutim pojedincima iz svog naroda, a odgovornost za negativne događaje prebacili na druge.

Kada se postavi pitanje o odgovornosti naroda za raspad Jugoslavije, onda Hrvati dobijaju rekordnih 70%, Slovenci 33%, a Srbi svega 9%, dok je kod političara odgovornost podeljena između Slobodana Miloševića (50%) i Franje Tuđmana (48%). Radi se o potrebi da se odgovornost za negativno podeli, dok zasluga za pozitivne događaje pripada samo nama. Takva razlika supstancijalna je u načinu na koji se vidi odnos mi-drugi i ključno utiče na različito viđenje sveta oko nas.

17 D. Stojanović, „Udžbenici istorije kao ogledalo vremena“, u: V. Pešić, R. Rosandić (ur.), *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*, Beograd 1994, s. 97.

Kad smo još kod odnosa prema „drugom“ u istorijskim situacijama kolektivnih napora, zanimljive odgovore dobili smo na pitanje „Ko je probio Solunski front?“ i „Ko je stradao u Jasenovcu?“.

U slučaju prvog pitanja radi se o jednom od najtačnijih datih odgovora jer je 54% ispitanika ispravno odgovorilo da su to bili Srbi, Francuzi i Englezi, ali je ipak čak 42% građana iz tog istorijskog događaja izbacilo dve velike zapadne sile čiji su vojnici bili na tom frontu, i na njihovo mesto stavilo naše današnje saveznike – Ruse (11%) ili Grke (16%). Bilo je i 16% ispitanika koji su Solunski front prepustili samo Srbima.

U slučaju Jasenovca, ubedljivo najveći procenat ispitanika (66%) izjavio je da su tamo stradali Srbi, Jevreji i Romi. Još 12% izjavilo je da su žrtve bili Srbi i Jevreji, dok se 7% opredelio samo za Srbe (to ukupno čini 85%). Samo je 14% građana među žrtvama videlo i Hrvate, odnosno dalo tačan odgovor (Srbi, Jevreji, Romi i Hrvati). Kao i prethodni primer Solunskog fronta, i slučaj Jasenovac svedoči o tome da se narodi s kojima su nam trenutni odnosi poremećeni ne vide i ne doživljavaju kao naši mogući saveznici ili sapatnici u bilo kom istorijskom trenutku, što svedoči o tome da su današnja merila i potrebe daleko jači od eventualnog znanja stečenog u školi. Tako, uz sopstvene heroje ili žrtve, mogu stajati samo predstavnici onih naroda koji su nam trenutni istorijski saveznici (Rusi i Grci u slučaju Solunskog fronta) ili oni narodi koji se, kao sapatnici, mogu tolerisati (Romi i Jevreji). To je tipičan pokazatelj delovanja stereotipa, jer su oni jači od stečenog znanja, o čemu najbolje svedoče dva navedena primera o kojima su, sasvim izvesno, ispitanici detaljno učili u školi za koju, inače, tvrde da je njihov glavni izvor znanja o istoriji. Iz tih primera se vidi da znanje stečeno u školi ostaje samo na površini i da se lako povlači pred stereotipima kreiranim za potrebe trenutne političke situacije. Time se otvara širok prostor za manipulaciju, zloupotrebu i delovanje propagande koja barata najjednostavnijim signalima oličenim u stereotipima kao „večnim istinama“. Da je slučaj obrnut i da je obrazovanje pouzdanije i dublje, manipulacija javnošću bila bi, svakako, teža. To bi trebalo da bude jak podsticaj prosvetnim vlastima da modernizuju načine učenja, jer bi podaci stečeni u školi o drugim narodima, i posebno oni koji svedoče o situacijama u kojima smo zajednički prolazili kroz različita istorijska iskustva i iskušenja, mogli da postanu prepreka stereotipima, brana protiv budućih propagandi mržnje.

To je pogotovo jasno kad se vidi da je pogrešne odgovore o Solunskom frontu u najvećoj meri dala najmlađa populacija ispitanika, onih koji imaju između 18 i 44 godine, koji su većim delom svog života živeli u vremenima kad su nam Hrvati, Francuzi i Englezi bili „neprijatelji“. Starije generacije, obrazovane u

drukčijem sistemu i oslobođene tih vrsta opterećenja, daleko su tačnije odgovorile na ta dva pitanja.

O nerealnom i stereotipnom viđenju odnosa nas i drugih svedoče i odgovori na pitanje o tome gde je 1918, prilikom stvaranja Jugoslavije, bilo najviše pismenih. Čak 40% građana misli da je to bilo u Srbiji, 35% da se radilo o Sloveniji i 11% u Hrvatskoj. Iako su realni brojevi sasvim drukčiji, pa je u Sloveniji 1918. bilo 8% nepismenih, a u Srbiji 76,97%, i ovaj odgovor svedoči o etnocentrizmu koji kao mehanizam briše i znanje i logiku, jer svoju naciju nepogrešivo uvek vidi kao najbolju, čak i kad to očigledno nije mogao biti slučaj, što pokazuje primer s pismošću. Doduše, takav odgovor posledica je i dubokog nepoznavanja ostatka sveta, posebno susednih naroda, pa takva vrsta greški ima koren i u neznanju. Dodatni dokaz nam je činjenica da je, među onima koji misle da je u Srbiji bilo najviše pismenih, čak 10% više mladih nego starijih ispitanika. Stariji građani su, zahvaljujući jugoslovenskom iskustvu, ipak znali, ako ništa drugo, koji su delovi te zemlje bili više a koji manje razvijeni. Takvo viđenje sebe i drugog neminovno vodi osećaju superiornosti na kome se mogu temeljiti mnoge pogrešne procene i političke odluke, ali o tome još mnogo više govore predstave o sopstvenoj veličini i starosti sopstvene nacije koje se mogu izvesti iz shvatanja drugih, o čemu će biti reč u nastupajućim potpoglavljima.

Narod najveći

Niz pitanja posvećenih teritorijalnim pitanjima otkriva da postoji jaka svest o sopstvenoj veličini i o tome da, istorijski, Srbiji pripadaju teritorije koje se nalaze izvan njenih današnjih granica. Većina ispitanika (55%) misli da je Niš bio u sastavu Srbije Kneza Miloša (28% zna tačan odgovor da nije, a 17% ne zna odgovor na to pitanje). Čak 63% građana veruje da su Solun i Beograd bili u sastavu carstva cara Dušana, dok samo 24% zna da nisu. Kad je Dubrovnik u pitanju, 45% ispitanika veruje da je taj grad tokom istorije bio u sastavu srpske države, dok nešto bolji procenat nego u slučaju Soluna i Beograda, zna da to nije bio slučaj (38%).

Takvo viđenja sopstvene veličine jednako je raspoređeno po generacijama, što znači da taj stav nije formiran zahvaljujući propagandi poslednjih godina, već se radi o široko rasprostranjenom uverenju o sopstvenoj veličini. Ono što posebno zabrinjava jeste činjenica da među ispitanima

najveći procenat onih koji veruju da je Dubrovnik bio srpski pripada grupi visoko obrazovanih (55%), dok je svega 37% ispitanika sa završenom osnovnom školom prihvatilo taj istorijski mit. Isti je slučaj sa Solunom i Beogradom (68% prema 56% u korist najviše obrazovanih prema ispitanicima koji imaju samo osnovnu školu). Takav rezultat ruši stereotipnu predstavu o tome da su samo manje obrazovani prijemčivi za istorijske mitove, već dokazuje, u prethodnom primeru iznetu, tezu da su stereotipi i potreba za stereotipnim mišljenjem jači od znanja i stečenog obrazovanja. Ovaj podatak pokazuje i da je obrazovana elita istovremeno proizvođač i konzument mitova. To je dokaz poznatih teza o srednjoj klasi kao onoj koja konstruiše naciju i njene mitove, ali svedoči i o tome da i ona sama u njih veruje.

Na potpitanje „Kada je Dubrovnik bio u sastavu srpske države?“ postavljeno onima koji veruju u taj istorijski mit nismo u upitniku ponudili gotove odgovore da bismo dobili što širi raspon odgovora. Kad se saberu svi dati odgovori dobijamo 27,8% ispitanika koji veruju da je to bilo u srednjem veku, dok je vrlo mali broj odgovora od toga odudarao (3% za 19. vek, 2% za 18, 1% 1787, i 1% za Kraljevu Jugoslaviju) što govori o postojanju snažne slike srednjeg veka kao „zlatnog doba“. Odgovori pokazuju i posebnu snagu predstave o državi cara Dušana kao nekoj vrsti nacionalnog ideala, iako o njenoj stvarnoj veličini ima malo realnih znanja.

Narod najstariji

Uprkos snažnoj mitskoj predstavi o sopstvenoj veličini, ipak se, među ispitanicima, svest o sopstvenoj starini pokazala kao naj snažnija komponenta istorijske svesti i nacionalne arogancije. Ta svest najslabije se hrani idejom o kašnjenju svih drugih, a naročito susednih naroda, i neprihvatanjem činjenice da su i drugi mogli imati tako dugu i uspešnu prošlost kao što je to bila naša. Ideja o narodu najstarijem bila je veoma prisutna tokom poznih 80ih i 90ih godina prošlog veka.¹⁸ Ona je nužni deo nacionalističke ideologije jer je, u tom konceptu, starina ono što daje prestiž naciji. Starina obezbeđuje primat, pogotovo u konkurenciji s narodima slične snage, veličine i istorijskog značaja. Kad nema drugih, jačih argumenata, važno je stvoriti i verovati u mit o sopstvenoj vremenskoj prednosti, jer to, u mrtvoj trci, daje prioritet koji je, inače, na osnovu realnih kriterijuma, teško obezbediti. Svaki balkanski narod ima mit o sopstvenoj starosti: od ilirskog porekla Albanaca, antičkih Grka ili Rimljana pretočenih u Rumune, do pokušaja povezivanja sa Etruscima ili Venetima u Sloveniji ili Persijancima u Hrvatskoj,

18 O. Luković-Pjanović, *Srbi, narod najstariji*, Beograd 1994.

Bogumilima u Bosni ili s Aleksandrom Makedonskim lično! Poznat je bio slučaj grčko-makedonske granice na kojoj je tokom devedesetih godina trajao rat posterima na kojima se vodila bitka da li je jedna ili druga država starija; koja ima 4, a koja 5000 godina tradicije! Ta prepotencija podgrevana mitom o sopstvenoj veličini često se koristila i kao argument koji je imao nemalo uticaja na donošenje političkih odluka. Bio je deo arogancije prilikom zatezanja odnosa Srbije sa SAD, jer je snažan uticaj na dnevnu spoljnu politiku imao slogan da je svaka taraba u Srbiji starija od SAD, iz čega je, valjda, trebalo zaključiti da se mi na nivo te države nećemo ni spuštati.

Kada bismo se u toj disciplini takmičili sa svetom, najveći procenat naših ispitanika verovao bi da stojimo „rame uz rame“, bar kada je u pitanju istorija Univerziteta. Na pitanje „Kada je osnovan prvi srpski univerzitet?“ upadljivo visok procenat ispitanika odgovorio je da je to bilo pre onih na Zapadu, ili bar u isto vreme (ukupno 32%). Uz standardno i zabrinjavajuće visok procenat ispitanika koji su rekli da odgovor ne znaju (28,7%), ostalo je 23,3% ispitanika koji su znali tačan odgovor da se to dogodilo 800 godina posle osnivanja zapadnih univerziteta, kao i 16% koji pogrešno veruju da je to bilo tek 1945. godine. Ni sve proslave i jubileji Beogradskog univerziteta nisu pomogli da građani ne vide svoje visoko školstvo kao jednako ili čak kao starije od onog na zapadu, što svedoči o dubokom nepoznavanju Zapada, ali i o tvrdokornosti svesti o sopstvenoj starini.

Istraživanje čiji su rezultati pred nama izmerilo je svu snagu istorijskog mita o srpskoj starini i njegovo živo funkcionisanje u sadašnjosti. On se pokazao kao najjači i najjasniji sastojak istorijske svesti. Možemo sad analizirati odgovore na pitanje „Od kad Srbi žive na Balkanu?“.

Ukoliko saberemo odgovore „da su oni tu oduvek, da su starosedeci“ (39%) sa onim „da su došli pre Hrvata“ (29%), dobijemo zbir od 68% ispitanih građana koji veruju da Srbi imaju bitnu prednost nad susednim, konkurentskim narodom i da svega 22% zna i prihvata činjenicu da su Srbi i Hrvati na Balkan došli zajedno. Ti pokazatelji govore ne samo o znanju i neznanju, već i o predstavi o sopstvenom značaju i teškom prihvatanju ideje da narod koji se smatra našim istorijskim neprijateljem može biti naš „istorijski vršnjak“. Potreba da se istakne inferiornost drugog ključna je za jačanje osećaja o sopstvenom značaju, a posebno u vremenima konflikata kad je ta vrsta samopouzdanja važan faktor ratne politike i propagande. To „istorijsko starešinstvo“, naročito u vremenima nacionalnih takmičenja, kakvo je u prvom redu rat, svojim „korisnicima“ i „potrošačima“ garantuje potrebnu iluziju o prednosti, čime se snaže nade da će im to u aktuelnoj krizi doneti prevagu, pa i ratnu pobedu.

Pitanje državnosti i njene starosti pripada korpusu omiljenih nacionalističkih „takmičarskih disciplina“. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da čak ni oni ispitanici koji su bili spremni da prihvate činjenicu da su Srbi i Hrvati istovremeno došli na Balkan, nisu mogli da poveruju da je hrvatska država postojala u srednjem veku.

Naime, procenat onih koji ne mogu da se sete da su u školi naučili da je u srednjem veku Hrvatska imala svoju kraljevinu izuzetno je visok – čak 62%. U „šovinističkim farsama“, istorijskim nadmetanjima i salonskim razgovorima tokom osamdesetih godina prošlog veka upravo je često korišćen argument o srpskoj državotvornosti koji je trebalo da pokaže hrvatsku inferiornost. Fikcija o srpskoj superiornosti zasnivala se na ideji o moći „istorijskog naroda“, što je neretko prikazivano i kao „genetska razlika“ između dva susedna naroda. Naravno, očekivalo se i da će ta prednost doneti Srbima bolje snalaženje u sadašnjosti i u ratovima koji su takvom propagandom psihološki pripremani.

Kada se pogleda istraživanje javnog mnjenja vidi se nekoliko zanimljivosti. U prvom redu, vidljivo je da svest o hrvatskoj državnosti najmanje ima najmlađa generacija, što je posledica njenog odrastanja u osamdesetim i devedesetim godinama, kada su i iz školskog sistema Hrvati, kao neprijatelji, bili izbačeni, a stereotipi razvijani u najvećoj mogućoj meri. Uz to, negativni stereotipi o Hrvatima među mladima blokiraju i samu pomisao da su oni mogli biti sposobni da naprave državu. Najbolje znanje i, samim tim, poznavanje i prihvatanje činjenice da su Hrvati imali srednjovekovnu kraljevinu, pokazali su pripadnici mlađe srednje generacije, što je možda posledica obrazovanja u poslednjim decenijama Jugoslavije, kada je, kroz sistem „zajedničkih jezgra“, forsirano znanje o „drugima“. Rezultati istraživanja pokazuju da su odgovori na ovo pitanje u veoma maloj, gotovo zanemarljivoj, meri zavisili od stepena obrazovanja, što ponovo svedoči o prevazi mita o hrvatskoj inferiornosti nad izvesno naučenim činjenicama o hrvatskoj srednjovekovnoj državi.

U izvesnom smislu još su zanimljiviji rezultati koji su dobijeni na pitanje o istoriji državnosti Crne Gore.

Iako postoji uvreženo mišljenje da se radi o narodu najbližem Srbima, pa čak i da se radi o istom narodu, odgovori na ovo pitanje pokazuju da o ključnom pitanju crnogorske ili zajedničke srpsko-crnogorske istorije zastrašujuće visok procenat građana ne zna ništa. Svega 19% ispitanika znalo je da je ta susedna država postala nezavisna kad i Srbija, 1878. godine, na Berlinском kongresu. Kod 14% ispitanika postojala je

*Krunisanje kralja
Nikole I Petrovića*

nada da je Crna Gora nastala posle Srbije, dok 16% veruje da je nastala pre Srbije. Na sve to, zapanjujućih 40% misli da je Crna Gora stekla državnu nezavisnost tek 2006. godine, posle raspada državne zajednice Srbije i Crne Gore. To je jedno od najšokantnijih saznanja do kojih smo došli radeći ovo istraživanje, jer svedoči o dubokom nepoznavanju istorije susednih naroda, ali i o snažnoj svesti da „drugi“ mogu biti samo bitno „mlađi od nas“. Možda je to posledica trenutno loših odnosa sa Crnom Gorom, možda izvesnog nipodaštavanja, ali taj zapanjujući rezultat pokazuje da ni svi državni praznici donedavne zajedničke države, ni onolike Njegoševе slike i priče o zajedničkom „svjetlom oružju“ i „vekovnom savezništvu“ nisu ostavile trajniji utisak na građane Srbije. Možemo li ponovo zaključiti da su trenutni loši odnosi sa tom državom uticali na izuzetnu brzinu kojom su izbledele činjenice naučene u školi i otvorile, i u slučaju pitanja odnosa sa Crnom Gorom, prostor za forsiranje slike o sopstvenoj superiornosti?

Arhineprijatelji

Iako ovim istraživanjem nije moglo biti obuhvaćeno pitanje odnosa srpskog sa svim okolnim narodima, kao ni jasno identifikovanje slika koje o njima vladaju u stereotipnoj matrici istorijske svesti u Srbiji, ipak se, kao ključan, izdvaja odnos prema Turcima kao arhineprijateljima. Period Osmanske vlasti u svim balkanskim zemljama ima posebno istorijsko mesto.¹⁹ On je granična linija, istorijski usek koji služi kao imaginarna granica između dobra i zla, kao orijentir, mitski graničnik između onoga što smo mi i što je onaj „drugi“, mrski i večiti neprijatelj. „Turci“ su ona istorijska poštapalica koja omogućava orijentaciju u vremenu, oni su naša mentalna granica između stare i nove ere. Zato 1389. godina, godina Kosovske bitke, potpuno nezavisno od samog sadržaja tog istorijskog događaja, ima snagu presudnog reza koji je podelio dva vremena.²⁰ Ako je Hristovo rođenje postavljeno za granicu koja čisti čovečanstvo od „grehova“ paganskog sveta i postavlja jasan moralni rez u odnosu na prethodna verovanja, znanja, vrednosti, tako i Kosovska bitka ima snagu takve vododelnice, ali u obrnutom smislu. Raj je ostao s one strane, a Kosovo označava mentalni krah, izgon iz raja, posle čega je jedino preostalo traganje za izgubljenim rajem, kao istorijski zavet.

Zbog toga „Turci“ imaju važnu istorijsko-psihološku ulogu. Oni su neka vrsta opravdanja, oni su iracionalno rešenje koje služi u traženju odgovora na bilo koji realan problem. Oni su uvek tu kad treba odgovoriti zašto je Srbija

19 C. Koulouri (ur.), *Clio in the Balkans*, Atina 2002, s. 53–148.

20 M. Popović, *Vidovdan i časni krst*, Beograd 1976.

nerazvijena, zašto ima problema sa demokratijom, zašto njenom istorijom dominiraju periodi autoritarnih vladavina, zašto je siromašna, zašto joj je privreda nerazvijena, ulice prljave, javni toaleti zapušteni... 500 godina pod Turcima uvek su tu da ponude sva opravdanja, iako bi svima trebalo da bude jasno da se za više od 200 godina moderne državne nezavisnosti sve to moglo promeniti. „Turski jaram“ je tu kao neka vrsta istorijske indulgencije, nešto što unapred daje opravdanje za bilo koji postupak „nacije“, nešto što je apriorna amnestija. Čini se da kada bi nam neko „uzeo“ „Turke“, bili bismo prinuđeni da se suočimo sa samima sobom i sa sopstvenim propustima.

Centralni značaj „Turaka“ kao vododelnice vidljiv je iz niza odgovora ispitnika. Već pitanje o najznačajnijem događaju u istoriji Srbije otkriva značaj tog preloma u istorijskoj svesti. Kosovska bitka se bez premca, sa 22% glasova, nalazi na prvom mestu, dok je drugoplasirani Prvi srpski ustanak dobio upola manje glasova (10%). Već i taj podatak mnogo govori jer i kvantitativno pokazuje da se poraz dva puta više vrednuje od pobeđe, porobljavanje od oslobođenja. Istorijski događaji koji su na bilo koji način povezani sa „Turcima“ dobili su ukupno 48% svih glasova datih „najznačajnijem događaju u istoriji Srbije“. Čak ni „zlatna doba“, pa ni vreme Nemanjića nisu dobili više od jednog procenta glasova u konkurenciji najznačajnijeg događaja, što daje dodatnu snagu „Turcima“ kao ključnom mentalnom graničniku.

To dokazuju i odgovori na pitanje o istorijskom događaju koji je imao najpozitivnije posledice po razvoj Srbije, jer i tu ubedljivo vode „Oslobođenje od Turaka“ i „Prvi srpski ustanak“ koji ukupno nose 18% glasova, dok su drugi predlozi (5. oktobar, stvaranje Jugoslavije, stvaranje samostalne Srbije, pobeđa nad fašizmom...) ponovo dobili svega po nekoliko glasova. Zanimljivo je da u odgovorima na pitanje o događaju sa najnegativnijim posledicama dominiraju oni iz novije istorije, a da su Kosovska bitka i „ropstvo pod Turcima“ dobili svako po 3% glasova, što je neočekivano malo s obzirom na to da su ti događaji dominirali među odgovorima na prethodno analizirana pitanja. Verovatno to treba pripisati psihološkom značaju koji su za današnju generaciju imali njoj savremeni događaji.

Posebno treba napomenuti veoma zabrinjavajući podatak da su „Turci“, sudeći po odgovorima na ova pitanja, posebno ucrtani u istorijsku svest predstavnika najmlađe generacije. To znači da se iz različitih izvora saznanja kojima su bile izložene novije generacije taj mit obnovio u punoj snazi i da, u savremenoj Srbiji, ponovo postoji potreba za mitskim razgraničenjem vremena na ono pre i posle Turaka, umesto da se pojavljuju neke modernije vrednosti i graničnici koji bi bili izraz savremenog pogleda na prošlost i sadašnjost.

Turska deca pozdravljaju srpske vojnike, 1912.

Fotografija preuzeta iz *Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope. Dodatni nastavni materijal. Istorijska čitanka 3. Balkanski ratovi*, Beograd 2005.

Počnimo od pitanja kojim su ispitanici bili zamoljeni da opišu period turske vlasti. U odgovoru na to pitanje ispitanici su dali jedan od najodlučnijih odgovora u celom istraživanju – čak 76% njih zaokružilo je da taj period vidi kao „vekovni turski jaram“, dok je samo 23% bilo spremno da prihvati umeren, racionalan odgovor da je tursko carstvo, kao i sva druga velika carstva, imalo periode uspona i padova. Tako uravnoteženo i izbalansirano formulisan odgovor ponudili smo jer bi njegovim zaokruživanjem ispitanici pokazali da su sposobni racionalno da misle čak i o najbolnijim temama. Kao rečit podatak uzimamo i činjenicu da je na ovo pitanje svega 1% ispitanika odgovorio da ne zna, što je najmanji procenat u odnosu na sva druga pitanja ovog istraživanja. To, takođe, svedoči o tome da građani masovno misle da o „Turcima“ sve znaju, pa bi se moglo zaključiti da je to najdublje „znanje“ koji građani imaju, nešto u šta su svi sigurni, oko čega nema dilema. Pritom, taj odgovor je doveo do opšteg konsenzusa i „nacionalnog pomirenja“: i muškarci i žene, i oni s osnovnim i oni s visokim obrazovanjem, i oni iz centralne Srbije i Vojvodine slažu se da je jaram – jaram, i da ponuđeni racionalni i tačni odgovor ne može biti istinit.

Da su predrasude jače od znanja i logike pokazuju odgovori na neka pitanja koja se odnose na vreme pod „Turcima“. Polovina ispitanih ne zna i ne veruje da je pravoslavlje bilo posebna vera u Osmanskom carstvu, što pokazuje da potreba da se to carstvo vidi isključivo negativno zamagljuje belodano jasan podatak da su Srbi u najvećem procentu zadržali svoju veru i da nisu mogli izdržati više vekova u verskoj ilegali.

Još ubedljiviji procenat ispitanika (63%) veruje da su Turci uništavali spomenike, iako sasvim sigurno znaju većinu srpskih srednjovekovnih manastira koji su ostali tokom tog perioda do danas sačuvani, uključujući i freske u njima. Iako se pretpostavlja da ispitanici znaju da je Mehmed paša Sokolović bio srpskog porekla, oni opet u velikom procentu tvrde da Srbin nije mogao da postane velikodostojnik Osmanskog carstva. Isto je tako izvesno da su ispitanici u školi dobili informaciju da je Kraljević Marko posle Kosovske bitke postao turski vazal i poginuo boreći se na turskoj strani na Rovinama, ali to „znanje“ nije imalo snagu da potisne ep i potrebu da se jedan od najvećih nacionalnih junaka zaštiti od „bruke“. Ipak, ispitivanje, kao i u mnogim drugim pitanjima, pokazuje kontradiktornost mišljenja o prošlosti, jer je etnocentrična potreba da Srbi budu sveprisutni dovela do toga da ispitanici, uprkos tako strašnoj slici turskog jarma vide Srbe kao najbrojnije stanovnike Beograda, što bi bilo potpuno nemoguće da je teror bio onakav kakvim ga naši građani zamišljaju, što svedoči o nekonzistentnosti istorijskih mitova kao sistema mišljenja.

Istorija – učiteljica života?

Istraživanje *Novosti iz prošlosti* pokazalo je da istorija jeste važan sastojak koordinatnog sistema na osnovu kojeg se razmišlja u Srbiji. Iako su, na početku, ispitanici rekli da ih ta oblast preterano ne zanima i da o njoj malo znaju, odgovori koje su davali pokazali su da njihovim načinom mišljenja dominiraju one predstave koje se već nešto duže od dve decenije „raspiruju“ u javnosti, i da je sistem mitova i stereotipa više nego uspešno prihvaćen od konzumenata kojima je bio namenjen. Ovo istraživanje nije imalo za svoj prvenstveni cilj da utvrdi stepen znanja ili neznanja o prošlosti, već upravo da nam ukaže na snagu predrasuda i zabluda o „našem mestu“ u sadašnjosti i prošlosti. Tačno je da je važno saznanje do kojeg smo došli o niskom stepenu znanja, gde pored pogrešnih odgovora, gotovo kod svakog pitanja postoji krajnje zabrinjavajući procenat (oko 30%) ispitanika koji kažu da ne znaju odgovor. Tih oko 30% građana koji ni ne pokušavaju da odgovore, koji su toliko nesigurni u svoje znanje da se ni ne trude da pogode tačan od ponuđenih odgovora, podložni su svakoj vrsti manipulacije i propagande. Budući da se radi o vrlo visokom procentu može se zaključiti da je ta situacija veoma opasna, jer može lako dovesti do većinske podrške nekim primamljivim i rizičnim političkim avanturama.

Ali, kao što je već rečeno, pravi cilj ovog istraživanja bio je dopreti do matrice mišljenja ispitanika, proniknuti kroz gusto tkanje nataloženih zabluda koje određuju njihovo ponašanje, način rasuđivanja i donošenja odluka. Ono što najviše zabrinjava jeste činjenica da su najveće predrasude pokazali najmlađi ispitanici, oni između 18 i 29 godina. Radi se o generaciji rođenoj posle 1981. godine. Oni su krenuli u školu u vreme Osme sednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije i proveli su svoje školske godine u krizama, ratovima, mržnji i strahu, onemogućeni da putuju i da šire svoje vidike, što je ostavilo trajan i nepromenljiv trag.

Drugo što zabrinjava jeste činjenica da ni ispitanici s najvišim obrazovanjem nisu pokazali bitno veću otpornost prema stereotipima u odnosu na one sa nižim stepenom obrazovanja. Kao što je pokazano, u mnogim pitanjima oni su čak bili prijemčljiviji za mitsko mišljenje od ispitanika sa najnižim obrazovanjem, što se može uzeti kao dokaz teze o srednjoj klasi kao ključnom nosiocu i diseminatoru nacionalne svesti koja, kako je rekao Ernst Renan,²¹ počiva na pogrešnom razumevanju sopstvene istorije.

Za obrazovne stručnjake sad ostaje dilema: da li je ukupno okruženje dovelo do dominacije političkih orijentacija koja sprečavaju da znanje nadvlada zabluda ili je neodgovarajuće obrazovanje omogućilo prevlast mitskog nad racionalnim? Izvesno je da je tip obrazovanja koji se nudi u našem školstvu neodgovarajuć jer, od nagomilanih činjenica koje se uče napamet, ostaju nevidljivi procesi i ključna pitanja. O tome najbolje svedoče podaci iz ovog istraživanja koji dokazuju vrlo nisko znanje čak i najobrazovanijih ispitanika. S tako slabo obrazovanom populacijom političkoj eliti nije teško da menja paradigme, da preko noći promeni stav, nametne bilo koju propagandu kao većinsko mišljenje. Kada bi se tokom obrazovanja učilo o istorijskim situacijama koje bi se proučavale iz različitih uglova, kada bi se razmišljalo o istorijskim događajima i kritički mislilo, onda bi propagandne i stereotipne poruke nailazile na jače prepreke. Potrebna je promena i čitavog vrednosnog ambijenta da bi se u takav novi sistem ugrađivala pouzdanija znanja, razvijeno kritičko i analitičko mišljenje koji bi bili temeljni ciljevi novog modela obrazovanja. Tek tada bi dubinska promena društva bila moguća, a „drugi“ ne bi bio tu samo radi lakšeg i uspešnijeg postizanja nacionalne monolitnosti i sabornosti, već i radi poređenja, saradnje i stvaranja održive stabilnosti.

21 E. Renan, *Šta je nacija*, Beograd 1998.

NEPROSVEĆENA PROŠLOST

„Mi smo kao narod tradicionalno opterećeni istorijom i nekim levim herojima tipa Marko Kraljević (mislim, svi znaju da je bio vazal, a tripuju da je bio neka vrsta sajber hajduka)... valjda zato smo i dogurali ovde gde smo sada... mislim, bedak je što kada sam pošla u školu učili su me da su četnici barabe, i da je Komunistička partija Jugoslavije organizovala martovske demonstracije, kad sam pošla u srednju školu učili su me da je martovske demonstracije organizovala srpska pravoslavna crkva, a kad sam pošla na faks onda su krenuli da mi pune glavu time kako su četnici isto što i partizani... bha...luda država...“¹

„Dobro si ovo rekla. Ja sam kao čitao neke istorijske knjige i isto mi nije jasno ko su bili naši, a ko njihovi. Čas su partizani dobri, čas četnici, pa obrnuto. Pa su nas voleli jedni, a jurili drugi. Sve u krug i ja sad nemam pojma ko je sve tu bio pozitivac, a ko negativac.“²

Istorija više ne stanuje ovde

Istorija je sila koja utiče, na koju se poziva. Ona se koristi i zloupotrebljava, a njen značaj je tim veći što nije zanimljiva samo s „istorijske“ tačke gledišta, kao davno završena stvar, već što živi i u sadašnjosti.³ Važnost istorije, zato, određuju sve njene „misije“, i sa pozitivnim, i sa negativnim rezultatima. S istorijom koja daje jasne i naučno utemeljene odgovore, sadašnjost vodi stalni dijalog, a istorijom koja nije utemeljena na naučnosti i razumu, sadašnjost, najčešće, manipuliše. Kako prošlost ima i veliki politički uticaj, a to znači uticaj na skoro sve tokove

1 Hiperinflacija, forum „Istorija je bitna“, 17. septembar 2007, u: *Svrljig.net*, [<http://www.svrljig.net/forum/index.php?topic=81.0>]

2 Funny, forum „Istorija je bitna“, 17. septembar 2007, u: *Svrljig.net*, [<http://www.svrljig.net/forum/index.php?topic=81.0>]

3 K. Čelstali, *Prošlost nije što je nekad bila*, Beograd 2004, s. 22.

sadašnjosti, njome se ne može poigravati, niti se sme olako shvatati. Poigravanje s prošlošću je, najčešće, kockanje sa sadašnjošću, čiji je ulog budućnost.

Dramatična zbivanja u bivšoj Jugoslaviji i Srbiji krajem 20. veka bila su, delom, i posledica loše naučenih lekcija iz istorije, pogrešnog tumačenja prošlosti i revizije historiografije. Na ovim prostorima, poslednjih decenija, istorija je predstavljana kao nešto važno, ali ne u skladu s idejama velikih istoričara i teoretičara istorije o tome šta je ona i kakvu ulogu ima u razvoju društva, već u skladu sa dnevno-političkim potrebama. To je za rezultat imalo da je istorija u Srbiji krajem 20. veka bila zloupotrebljena za promovisanje nacionalizma i stvaranje slike o Srbima kao većitim žrtvama, koji su, uprkos tome, bolji, veći i superiorniji od „Drugih“.

Trend zloupotrebe istorije, koji, doduše u nešto manjoj meri, traje i danas, započet je u Srbiji krajem osamdesetih godina 20. veka. Dok je u Istočnoj Evropi padao komunizam, a počinjali procesi demokratizacije, u Srbiji je, sa ponovnim „buđenjem srpske nacije“, obznanjen „povratak korenima“ uz selektivno korišćenje istorijskih činjenica i njihovog proizvoljnog tumačenja. Tada se lansiraju raznorazna „otkrića“ iz nacionalne istorije – naravno, najčešće bez navođenja izvora, ili s „izvorima“ koji to nikako nisu, pa se mitovi tumače kao historiografska građa, a iz narodne poezije, posebno iz „kosovskog ciklusa“, navode se stihovi u funkciji trenutnih političkih potreba.⁴ Umetničke istine (narodna poezija) postaju nepobitne historiografske istine, potkrepljivane zvucima gusala, a ne fustotama. U takvoj atmosferi, i najargumentovanije naučno suprotstavljanje nije imalo skoro nikakvih izgleda da dopre do šire javnosti, jer su ulogu guslara, uz političare i delove elite, preuzeli i mediji.

Od sredine osamdesetih teško je izdvojiti nekog političara nacionalističke/nacionalne orijentacije, koji u svojim javnim istupima nije citirao, iz konteksta istrgnute i manipulativno upotrebene, historiografske ocene pojedinih događaja iz prošlosti. Upravo je to vreme kada politički govornici rado posežu i za motivima i likovima iz narodne književosti, s prepoznatljivom namerom da ih upotrebe za buđenje patriotskih i ratničkih osećanja.⁵ U tom periodu istorijske ličnosti – od cara Dušana, kneza Lazara, Miloša Obilića i Vuka Brankovića, do Karađorđa, Miloša Obrenovića, Stepe Stepanovića i Živojina Mišića – defiluju kroz dnevno-politička štiva kao kroz zastarele istorijske čitanke. Folklorna istorija, umesto naučne istorije, postala je vodilja u, kako se govorilo, buđenju nacionalne svesti, a zapravo u razbuktavanju nacionalnih strasti. Nacionalna svest se, suštinski,

4 A. Mimica, R Vučetić, *Vreme kada je narod govorio. Rubrika „Odjeci i reagovanja“ u Politici, 1988–1991*, Beograd 2008, s. 21–22.

5 I. Čolović, *Bordel ratnika*, Beograd 2000, s. 85.

sužavala, jer joj je oduzimana nužna kritičnost, a strasti su, ponajviše zahvaljujući elitama, „pakovane“ u navodno konačno suočavanje s dugo uskraćivanim i prećutkivanim istinama. Poznate i u javnosti često citirane dosetke znanih ili nezvanih autora (“Srbi dobijaju u ratu a gube u miru“, „Jasenovac je najveći srpski grad pod zemljom“, „Gde su srpska groblja, tu su srpske zemlje“, „Srbi su nebeski narod“, „Kosovo je sveta srpska zemlja“, „Kosovo je najskuplja srpska reč“, „vekovno ognjište“...) oblikovale su od kraja osamdesetih, i još oblikuju, istorijsku svest stanovništva, mnogo više nego što to čine škola, ili istorijska nauka.

Vremenom se stvorio utisak da je istorija „svuda“ i da se podrazumeva kao deo svakodnevnih razgovora u kojima se iznose „argumenti“ o tome zašto je izgubljeno Kosovo; o tome kako Hrvati i Slovenci oduvek mrze Srbe; o tome kako je međunarodna zajednica, uz pomoć Vatikana, razbila jugoslovensku državu; o vekovnom i tradicionalnom srpsko-ruskom prijateljstvu; o Titu kao srbo-mrscu; o tome ko je veći antifašista – četnici ili partizani... Uprkos utisku da je istorija „svuda“, ili možda baš zbog tog utiska, ispostavlja se, ako je suditi po sprovedenoj anketi, da su građani Srbije pomalo umorni od te istorije, i da ih ona sve manje zanima, ili ih uopšte ne zanima. Zašto istorija onda igra toliko krupnu ulogu u našim životima, i zašto je politička elita toliko zloupotrebljava?

Na pitanje „Da li vas istorija interesuje?“, veliki je broj onih koje ona ne interesuje. Odgovor „ne naročito“ dalo je 59,8% ispitanika, a „nimalo“ 11,6% ispitanika, među kojima je bilo najviše mladih, što, zbirno, čini 71,4% onih koje istorija ne zanima. Na žalost, ova anketa ne daje odgovore zašto je tako. Verovatno je reč o zbiru različitih stvari, koje su uticale na ovakav odnos prema istoriji – loš školski sistem, loši udžbenici, prezasićenost istorijom, koja je građane Srbije poslednje dve decenije bombardovala sa svih strana, a možda i višak istorije koji su morali da žive, umesto da, kao većina ostalih Evropljana, o istoriji saznaju iz dobrih udžbenika, literature o najraznovrsnijim istorijskim temama, ili iz odličnih popularno-naučnih emisija istorijskih kanala.

Nasuprot većini koju istorija ne interesuje, nalaze se zainteresovani za prošlost. Oni čine mali procenat – 6,9%, i njih je najviše sa višim i visokim obrazovanjem, dok su oni koje istorija „nimalo“ ne interesuje uglavnom sa osnovnim i nižim obrazovanjem. I među onima koje istorija interesuje „ne naročito“, najviše je sa osnovnim i nižim obrazovanjem.

Ako se procenti onih koji smatraju da ne znaju istoriju saberu, 72,8% ispitanika smatra da istoriju poznaje „ne naročito“, 8,4% nimalo, dok pozitivno mišljenje o sopstvenom znanju istorije ima 17,7% ispitanika (14,2% onih koji smatraju da istoriju znaju „mnogo“ i 3,5% onih koji smatraju da je znaju „veoma mnogo“). Ovi odgovori, pored opšte slike nepoznavanja istorije, otkrivaju, ipak, i

poštenje ispitanika, jer kod većine postoji svest o neznanju, što predstavlja korak ka eventualnoj želji da se to stanje, možda, promeni ili da se, makar prećutno, isprave neka shvatanja, proistekla iz neznanja. Podaci o nepoznavanju ili skromnom poznavanju istorije upozoravajući su i mimo onoga što se zbog toga već događalo, jer društvo koje ne zna ništa o svojoj prošlosti, pati od kolektivnog gubitka pamćenja, a takvo društvo ne zna ni šta je, ni odakle dolazi, ni kuda ide, čak i u, po sebe, najdramatičnijim okolnostima.⁶

Ono što je u odgovorima o poznavanju istorije važno i upozoravajuće, svakako je činjenica da samo 1% mladih (18–29 godina) smatra da „veoma mnogo“ poznaje istoriju, dok čak 87% onih koji su relativno skoro završili škole (18–29 godina), smatra da istoriju poznaje „ne naročito“ ili „malo“. Ako se to kombinuje sa podacima odakle su ispitanici najviše naučili o istoriji, dobija se poražavajući podatak da, iako smatraju da su istoriju najviše naučili u školi (to smatra 67% ispitanika), procenat onih koji su tek izašli iz škole, a koji izjavljuju da je njihovo poznavanje istorije slabo, ukazuje da veliki problem u saznavanju i poimanju istorije leži u školama, udžbenicima, planovima i programima, a, verovatno, i nastavnicima.

U školama, uz matematiku, istorija spada u najneomiljenije predmete, o čemu šira javnost, verovatno, malo zna. Osnovni problem je, najverovatnije, u udžbenicima istorije, koji su takvi da slabo mogu da zainteresuju učenike, jer nude gomilu činjenica, bez namere da se objasne procesi koji čine istoriju. Takva, faktografska istorija, skučava život u svoj njegovoj sveobuhvatnosti na hronološki poređane događaje koji pripadaju sferi političkog, pa cela prošlost postaje politička prošlost, oličena u ratovima, ustancima, revolucijama i njihovim nosiocima, velikim istorijskim ličnostima.⁷ Takođe, u udžbenicima gotovo da nema malog, običnog čoveka, njegove svakodnevice, njegovog istorijskog bića, što ovu nauku, i ovaj školski predmet, još više udaljava od onog što je sama suština i zadatak istorije.

Ako se uzmu u obzir društveno-politička realnost i stanje u nastavi istorije, neizbežan je zaključak da su ispitanici u svojim odgovorima, kako je već rečeno, bili poštteni, i da se njihovi odgovori na pitanja iz istorije uglavnom poklapaju sa njihovom procenom sopstvenog (ne)znanja. Većinu ne zanima istorija, realno sagledavaju svoje (ne)znanje i priznaju da ne znaju istoriju. Tu se onda, neminovno, otvara mnogo značajnije pitanje – ko to (ne)znanje zloupotrebljava? Mogući odgovor je da je političkoj eliti bolje i korisnije da ima istorijski neuke građane, koji ne poznaju prošlost, da bi se lakše plasirale priče koje, zapravo, nemaju utemeljenja ni u istorijskoj nauci ni u znanju.

6 K. Čelstali, *Prošlost nije što je nekad bila...*, s. 28.

7 D. Stojanović, *Ulje na vodi. Oglеди iz istorije sadašnjosti Srbije*, Beograd 2010, s. 89.

Odnos prema opštoj/svetskoj istoriji

Poznavanje opšte/svetske istorije važno je za razumevanje složenih istorijskih procesa i za stavljanje sopstvene istorije u širi kontekst. Po procentima tačnih odgovora izgleda da ispitanici dobro poznaju opštu istoriju (njih 48% je ukupno dalo tačne odgovore), i da od nje, zbirno gledano, bolje poznaju jedino istorijske teme vezane za identitet i komunizam. Među pitanjima iz opšte istorije je i pitanje „Gde je bačena prva atomska bomba?“, koje, od svih pitanja iz ankete, ima najveći procenat tačnih odgovora (93%). Procenat tačnih odgovora ukazuje da su neki, ipak, dobro naučili školske lekcije, mada ostaje upitanost zašto su pojedine teme iščezle iz sećanja, zašto su neke dominantne, a drugih skoro nema.

Bez obzira na visoko rangiran procenat tačnih odgovora, realnost je i visok procenat neznanja vezanih za poznavanje opšte istorije. Da rođenje Isusa Hrista označava granicu između stare i nove ere, ne zna čak 45,1% ispitanika, od čega je najviše starijih od 60 godina, sa osnovnim i nižim obrazovanjem. Po njihovoj strukturi, u kojoj je religija važan činilac, oni bi o Isusu Hristu morali da znaju bar najvažnije činjenice, a to svakako jeste i činjenica da je njegovo rođenje razmeđa dve ere. Ovaj podatak, međutim, ne zna ni veliki procenat mladih (36%), što dovodi u pitanje osnovna školska znanja i mimo religijskih, jer je pitanje računanja era pitanje kojim počinje učenje istorije u školi. Poražavajuće je i da se među odgovorima na ovo pitanje nalaze i oni, doduše u malom procentu, poput „bombardovanje 1999“, „II svetski rat“, „atomska bomba“, „Titova smrt“, „ukidanje komunizma“. Uz neznanje o početku ere u kojoj se živi, prirodno je da se i o njenim tokovima manje zna. Propuštena prva lekcija u svemu, pa i u predmetu istorije, često je najveća i nenadoknadiva rupa u znanju.

Neznanje se vidi i u drugom „opštim mestima“ svetske istorije. Ako bi se sabrali procenti pogrešnih odgovora na elementarna pitanja, to bi izgledalo ovako: kada su bili Balkanski ratovi ne zna 84%, kada je nastao islam ne zna 71%, kada su bili Francuska revolucija i Drugi svetski rat ne zna 63%, kada je otkrivena Amerika ne zna 44%, kada je bila Oktobarska revolucija i šta se slavi 9. maja ne zna 42% ispitanika.

Podaci o neznanju nekih od ključnih momenata iz svetske istorije ukazuju na veliki problem, koji je uočio i poznati norveški istoričar Knut Čelstali, kada je analizirao odnos nacionalne i svetske istorije u norveškim školama. Po njemu, dopustiti da neko izađe iz škole a da ne zna za Rusku revoluciju 1917, slom komunističkih režima posle 1989, fašizam, svetske ratove i oslobođenje od kolonijalizma, ne razlikuje se mnogo od pravljenja *idiot*a, u prvobitnom grčkom značenju te reči – naime, građanina bez znanja. A poznavanje savremene istorije upravo spada u onaj korpus znanja, koji je potreban da bi društvo dobilo politički

zrele i obrazovane ljude.⁸ U Srbiji, očigledno, politički zreli i obrazovani ljudi nekome nisu potrebni.

Sudeći po odgovorima ispitanika na pitanje „Šta je, po Vašem mišljenju, najznačajniji događaj u svetskoj istoriji?“, većina onih koji su odgovorili opredelila se za ratove – Drugi svetski rat (19,3%) i Prvi svetski rat (4,8%), a ako se tome dodaju još i kategorije „svetski ratovi“ (2,6%), i „ratovi“ (1,3%) ispada da je 28% ispitanika „glasalo“ za ratove kao najvažnije istorijske događaje. U rodnoj podeli, veći procenat žena „glasao“ je za Drugi svetski rat (20%), od muškaraca (19%), a ima li se u vidu da su procenti ovog odgovora gotovo ravnomerno raspoređeni i prema uzrastu, i prema obrazovanju, i prema stranačkoj pripadnosti, kao i prema regionu i tipu naselja, dolazi se do zaključka da među ispitanicima postoji svojevrstan konzensus oko značaja Drugog svetskog rata u istoriji sveta.

S druge strane, „miroljubivi događaji“ procentualno su drastično slabije zastupljeni: otkriće električne struje (4,2%), pad Berlinskog zida (3,4%), sletanje na Mesec (3,1%), pojava Isusa Hrista (3,3%). U kategoriji odgovora o „miroljubivim događajima“, koji su dobili preko 1%, su i otkriće Amerike (4,1%), kraj Drugog svetskog rata (2,4%), pobeda nad fašizmom (1,8%) i pronalazak točka (1,1%), ali čudi podatak da čak 22,9% ispitanika nije znao odgovor na pitanje o najznačajnijem događaju u svetskoj istoriji.

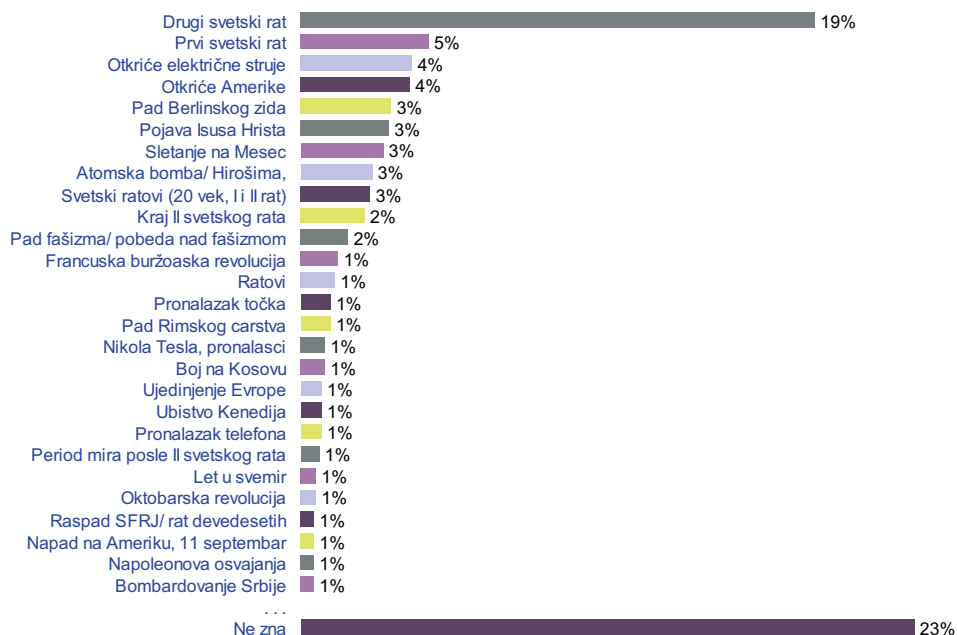
Generalno, događaji koji su uticali pozitivno na razvoj čovečanstva, dobili su izrazito nizak procenat odgovora. Pored već navedenih otkrića struje i točka, „glasove“ su dobili i Teslini pronalasci (0,9%), pronalazak telefona (0,8%), tehnološki napredak (0,4%), let u svemir (0,6%), pronalazak atoma (0,4%), pronalazak vatre, parne mašine, automobila, Interneta (0,3%), otkriće penicilina (0,2%), pronalazak oružja/baruta i pronalazak pisma (0,1%). Izrazito nizak procenat vrednovanja pronalaska pisma (0,1%), kao jednog od temelja razvoja civilizacije, na svoj način dopunjava i izrazito nizak procenat vrednovanja pronalaska Interneta (0,3%), koji je jedan od najvećih tehnoloških iskoraka savremenog doba, što ukazuje da ljudi neke stvari koje su deo njihovog svakodnevnog života, a pismo to jeste i Internet to postaje, ne doživljavaju kao istoriju i istorijsku činjenicu.

Moguće je i da odgovori ispitanika, poput onoga da najviše znaju o Prvom i Drugom svetskom ratu, ili o bačenoj atomskoj bombi, govore da stanovništvo Srbije bolje pamti istorijske događaje vezane za destrukciju i razaranja, nego za pozitivne događaje i postignuća, što je u skladu sa nastavnim planovima i programima i udžbenicima u kojima dominiraju političke teme i ratovi, u odnosu na teme vezane za razvoj umetnosti, društva, ili za velika otkrića i svakodnevni život. Ovo se potpuno razlikuje od ankete koja je rađena sa mladima u 24

8 K. Čelstali, *Prošlost nije što je nekad bila...*, s. 313.

zemlje Evrope i u Izraelu i Palestini, gde su mlade, po temama, najviše zanimale istorija sopstvene porodice, smeli poduhvati, velika otkrića i posledice koje su ljudi ostavljali na svoju okolinu, dok su na samom kraju liste bile istorije ratova, diktatura i kraljeva.⁹

Najznačajniji događaj u svetskoj istoriji

U središtu svetske istorije

Mnoga pitanja iz opšte istorije, postavljena u anketi, ukazuju da se često dešava da ispitanici znaju momente iz svetske istorije, ili, pak, neke događaje smatraju važnim, samo kada misle da je to bitno za „nacionalnu stvar“, i kada prvenstveno u tome vide nacionalne ličnosti ili događaje iz nacionalne istorije.

I u ovome su udžbenici istorije i način na koji su pisani odigrali svoju negativnu ulogu. U analizama Dubravke Stojanović u kojima su razmatrani udžbenici istorije s početka devedesetih godina 20. veka, uočljivo je da je u njima apsolutna nesrazmera u odnosu između opšte i nacionalne istorije, naravno, u korist nacionalne. Tako je u udžbeniku za šesti razred taj odnos 47 prema 161 strana, u

9 K. Čelstali, *Prošlost nije što je nekad bila...*, s. 309.

udžbeniku za sedmi razred 40 prema 156, a u udžbeniku za osmi razred svetska istorija zauzima 44, a nacionalna 160 strana.¹⁰ I samo kvantitativno posmatranje kazuje mnogo, a analize kvalitativnog još više.

Među odgovorima ispitanika na pitanje o najznačajnijem događaju u svetskoj istoriji navedeno je čak 90 različitih događaja, među kojima je bilo i onih koji su vezani za momente iz srpske istorije, kao što su Kosovska bitka, Prvi srpski ustanak, srpske pobede u Prvom svetskom ratu, bombardovanje Srbije, suđenje Vojislavu Šešelju, ili pojava Svetog Save. Tako je, poređenja radi, isti procenat ispitanika kao najznačajniji događaj u svetskoj istoriji video Prvi srpski ustanak i srpske pobede u Prvom svetskom ratu, kao i pronalazak vatre, parne mašine, automobila i Interneta.

Jedno od pitanja koje ukazuje na percipiranje Srbije kao središta svetskih zbivanja jeste i pitanje „Kada je bio Drugi svetski rat?“. Odgovor na ovo pitanje znalo je 38% ispitanika, ali je 41% ispitanika smatrao da je Drugi svetski rat trajao od 1941–1945, koliko je trajao u Jugoslaviji. Ovaj rezultat ukazuje da veći deo ispitanika ne vidi Drugi svetski rat kao globalni fenomen, što i odrednica „svetski“ apostrofira, već kao događaj iz nacionalne istorije.

Upravo zbog ovakvog odgovora vezanog za hronologiju Drugog svetskog rata, ostaje žaljenje zbog nepostavljenog pitanja o najznačajnijim bitkama u ovom ratu, jer bi pokazana logika prilikom davanja odgovora verovatno stavila bitku na Neretvi, bitku na Kadinjači ili desant na Drvar, kao značajnije od, recimo, Staljingradske bitke ili iskrcavanja u Normandiji.

S druge strane, iako se mnogo manji broj ispitanika opredelio za Prvi svetski rat kao najznačajniji događaj u istoriji, ovde je poznavanje hronologije mnogo bolje – čak 69% ispitanika zna kada je bio Prvi svetski rat, odnosno da je trajao od 1914–1918. godine. Ako se uzme u obzir da se, u slučaju Prvog svetskog rata hronologija učešća Srbije u Prvom svetskom ratu, poklapa sa hronologijom Prvog svetskog rata, a da se ne poklapa kada je u pitanju Drugi svetski rat, nameće se zaključak da za građane Srbije i Prvi i Drugi svetski rat traju onoliko koliko njihov narod ratuje, što opet potvrđuje tezu o etnocentrizmu i o tome da se kao važni percipiraju samo oni događaji u kojima učestvuje „naš narod“.

Činjenica da ispitanici Drugi svetski rat vide samo dok je on trajao u Jugoslaviji ne treba da čudi, ako se u obzir uzmu mnogobrojni udžbenici iz poslednjih nekoliko decenija, u kojima kao da ne postoji veza između lekcija posvećenih Prvom i Drugom svetskom ratu u svetu i lekcija posvećenih istim ovim ratovima na teritoriji Jugoslavije. Tu kao da se radi o paralelnim svetovima, u kojima se vode sasvim različiti ratovi – jedan u celom svetu, a drugi samo u Srbiji/Jugoslaviji.

Ovakvo nedovoljno uklapanje nacionalne u svetsku istoriju utiče na podsvesno stvaranje utiska o našem prostoru kao „pupku sveta“, kako to vidi

10 D. Stojanović, *Ulje na vodi...*, s. 91.

Dubravka Stojanović, gde su važni istorijski događaji dati potpuno iz nacionalne vizure, lišene opšteg konteksta, pa tako, prema udžbenicima istorije, ispada da je Cerskom i Kolubarskom bitkom počeo Prvi svetski rat, a da je završen srpskim probojem Solunskog fronta.¹¹

U udžbenicima istorije koji se pojavljuju posle 2000. godine, situacija je donekle drugačija – zbivanja u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata su uklopljena u širi kontekst, odnosno, u kontekst totalnog rata, koji je vođen u svetu od 1939–1945, ali su se autori potrudili da ponovo (pre)naglase značaj Srbije/Jugoslavije, služeći se često slobodnim tumačenjima određenih istorijskih događaja. O tome, možda, najupečatljivije govore udžbenici za osmi razred osnovne škole¹² i za završni razred srednje škole.¹³ U njima se pominje teorija o velikom savezničkom iskrcavanju na Balkanu, i navodi da je „odluka da neće biti balkanskog fronta, značila kraj svih nada JVuO¹⁴ da će Saveznici svojim iskrcavanjem razrešiti građanski rat u korist četnika“.¹⁵ Miroslav Jovanović, analizirajući ove udžbenike, naglašava potrebu njihovih autora da stvore utisak da su „velika trojica“, Ruzvelt, Čerčil i Staljin na Teheranskoj konferenciji diskutovali jedino o Balkanu i Jugoslaviji, kao i da je pred „velikom trojicom“ postojala jedino dilema da li se iskrcati u Normandiju ili na Balkan. Time je, po Jovanoviću, generalni kontekst rata u potpunosti podređen njegovom lokalnom tumačenju.¹⁶ Ova nerealna slika Drugog svetskog rata, prema kojoj režiji *Spasavanja redova Rajana*, negde „na brdovitom Balkanu“, ne bi dorastao Stiven Spilberg, nego, recimo, Zdravko Šotra, pokazuje stalno davanje posebne, prenaplašene uloge Srbije u velikim svetskim događanjima, koja nema nikakvo utemeljenje u realnosti, a ni u istorijskoj nauci.

O ovoj „samobitnosti“ govore i odgovori na pitanje da se navedu bar tri zemlje pobednice u Prvom svetskom ratu. Redosled izgleda ovako: Francuska (61%), Srbija (54%), Engleska (44%), Rusija (31%) i SAD (7%), čime je opet Srbiji, bez obzira na njen značajan doprinos pobeđi u Prvom svetskom ratu, dat prenaplašen značaj.

I osvrt na najznačajnije svetske ličnosti pruža sliku o „samobitnosti“ i etnocentrizmu nacije. To pokazuju odgovori na pitanje „Ko je, po Vašem mišljenju, najznačajnija ličnost u istoriji sveta?“, gde najveći procenat odgovora imaju sledeće ličnosti: Nikola Tesla (21%), Josip Broz Tito (10%), Adolf Hitler (8%), a iza njih je, na primer, Isus Hrist (5%). Veoma nisko vrednovanje, pa i

11 D. Stojanović, *Ulje na vodi...*, s. 93.

12 Autori ovog udžbenika su Suzana Rajić, Kosta Nikolić i Nebojša Jovanović.

13 Autori ovog udžbenika su Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović i Zorica Špadijer.

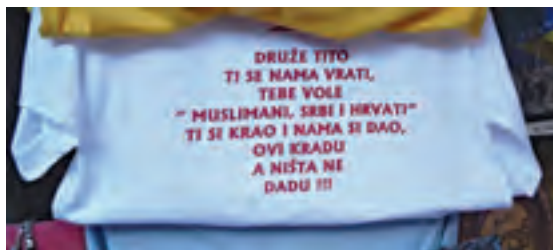
14 Jugoslovenska vojska u otadžbini.

15 K. Nikolić, N. Žutić, M. Pavlović, Z. Špadijer, *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Beograd 2003, s. 171.

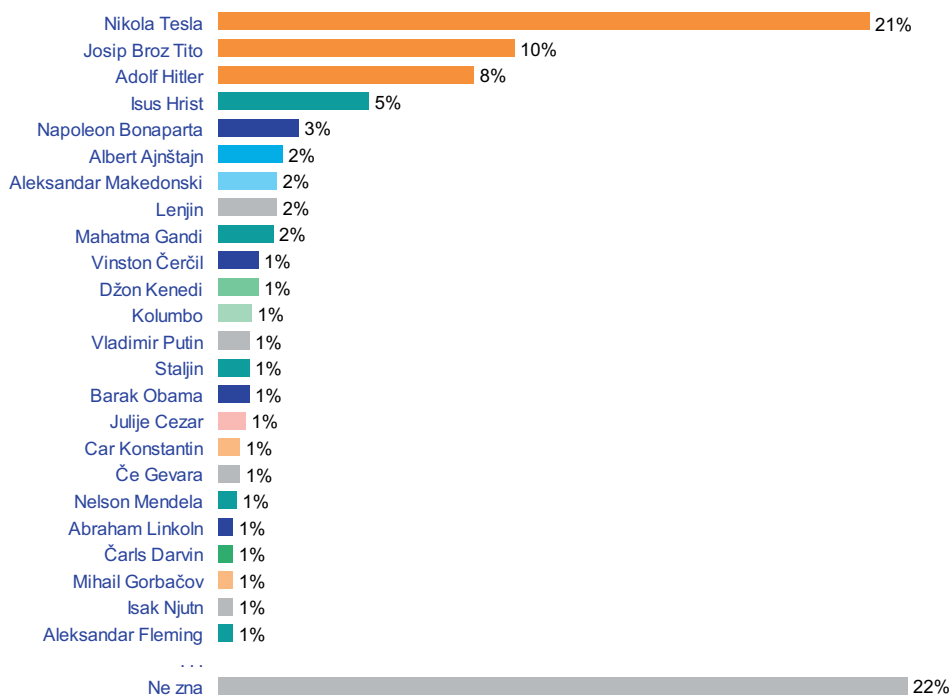
16 M. Jovanović, *Kriza istorije*, Beograd 2009, s. 99–106.

istorijsko nepriznavanje Isusa Hrista u odgovorima u kojima se pominje, pitanje je od posebnog značaja, i manje se dotiče istorije i religije, a znatno više je indikator odnosa nacije i društva prema ključnim tokovima civilizacije. Ono je indikator da su značajno prisustvo crkve u životu države, kao i značajan broj deklariranih vernika, možda više želja crkve i države nego što su realnost, bar ako je suditi po ovoj anketi.

Odgovori na pitanje o najznačajnijoj ličnosti ukazuju i da se prilikom odabira ličnosti koje su obeležile celokupnu istoriju, opet kao prvi izbor biraju srpske ili jugoslovenske ličnosti, i da i tu ispitanici vide pripadnike sopstvene nacije kao najznačajnije svetske faktore. Poruka je jednostavna – nema najznačajnijih ličnosti ili događaja ako im mi, na neki način, nismo doprineli.

Najznačajnija ličnost u istoriji sveta

U tom smislu važan je i podatak da je od 95 ličnosti, koje figuriraju na spisku odgovora vezanih za najznačajniju ličnost u istoriji sveta, čak 11 iz nacionalne istorije, što iznosi 11,5% ispitanika koji kao najznačajnije ličnosti iz istorije celog sveta vide Srbe. Na toj listi su Sveti Sava, Vuk Karadžić, Ratko Mladić, Aleksandar Karadžević, car Dušan, Milutin Milanković, Zoran Đinđić, Stefan Nemanja, Miloš Obrenović, Boris Tadić i knez Lazar. I ovde je, na svoj način, vidljiva dnevna pozicija u sagledavanjima istorije, pa se tako savremenici (Zoran Đinđić i Boris Tadić s jedne, i Ratko Mladić s druge strane) svrstavaju u istorijske figure po, očigledno, ekstremno konfrontiranoj političkoj pripadnosti.

I „oblast delovanja“ ličnosti koje su u anketi birane kao najznačajnije ličnosti u istoriji sveta, pružaju višeslojne odgovore. Tako, na primer, ličnosti koje su unapredile svet svojim otkrićima i naučnim dostignućima, imaju slab rejting. Ako se izuzme „nacionalni junak“ Nikola Tesla, ostali naučnici i ljudi koji su doprineli različitim svetskim otkrićima, često i epohalnim, obično su dobijali samo po 1% glasova (Kolumbo, Darwin, Njutn, Fleming), s izuzetkom Alberta Ajnštajna, koji je dobio „čak“ 2% glasova, možda i zato što je bio srpski zet, ili zbog onoga „Sve je relativno“, kao čestog nacionalnog uporišta pred raznim dilemama, izazovima i nepoznicama.

Još jedno pitanje iz ankete naročito je značajno za sagledavanje viđenja sebe u svetskoj istoriji, a to je ujedno i pitanje koje je u celoj anketi dobilo najmanji procenat tačnih odgovora – samo 2%.¹⁷ Reč je o pitanju „Da li znate ime jednog prosvetitelja?“, koje se nalazi u korpusu pitanja iz opšte istorije. Uzme li se u obzir tvrdnja najvećeg broja ispitanika da su o istoriji pa, dakle, i o prosvetiteljstvu, najviše naučili u školi, pitanje je gde su, kako i zašto iz njihovog sećanja nestali Volter, Ruso, Monteskje, Didro, Dalamber, Hobs, Lok, Hjum, Spinoza, Lajbnic...?

Odgovori na zadatak navođenja jednog prosvetitelja otkrivaju niz zbujujućih nepoznanica, iako je prosvetiteljstvo tema koja se obrađuje od osnovne škole. Oni koji su odgovorili na ovaj zadatak potvrdili su, i ovde, da građani Srbije, u velikim istorijskim ličnostima, događajima, procesima..., vide samo sebe, odnosno elemente svoje nacionalne vertikale. Naime, ako uzmemo krajnje jednostavnu definiciju prosvetiteljstva, po kome ono označava duhovni preporod evropske inteligencije s kraja 18. veka, čija je glavna karakteristika poverenje u razum kao odlučujući izvor svih spoznaja, poražavajuće je da većina ispitanika ne zna odgovor na ovo pitanje (42%), a tamo gde ga ima, on se odnosi na jednog srpskog prosvetitelja 18. veka, ali i na jednog prosvetitelja iz perioda daleko pre

¹⁷ Ovde su kao tačni odgovori uzeti oni u kojima su navedeni evropski prosvetitelji, koji su obeležili svetsku istoriju i filozofiju.

prosvetiteljstva (iz 12–13. veka), naravno, opet nacionalnog. Reč je o Dositeju Obradoviću i Svetom Savi, obojici sa po 25% odgovora, dok su daleko iza njih Volter i Žan Žak Ruso, koji su dobili svaki po 1%. Monteskje je, na primer, dobio 0,2%, a Didro samo 0,1%, koliko ima i prosvetitelj označen kao „papa Pavle“. U opredeljivanju za Svetog Savu i Dositeja Obradovića značajniju ulogu je, verovatno, imalo njihovo prisustvo u čestim medijskim prezentacijama (televizijske serije, drame, „svečane akademije“, poezija), kojima se uticalo na istorijsku svest građana.

Fransoa Mari Arue Volter

*Sveti Sava, Kraljeva crkva,
manastir Studenica*

Uzme li se u obzir da su se prosvetitelji borili protiv ukorenjenih predrasuda i sklonosti ljudi da se pridržavaju usvojenih mišljenja, čak i kad su ona pogrešna, ne čudi toliko neznanje vezano za temu prosvetiteljstva, jer upravo srpsko društvo (bar kako pokazuje cela ova anketa), ima one karakteristike, protiv kojih su se prosvetitelji, još u 18. veku, zdušno borili. I definicija prosvetiteljstva, naime, možda ukazuje na razloge „kolektivnog zaborava“ ovog pravca: „Kao najviše vrednosti proklamovani su lična sloboda i građanska jednakost, zatim pravo čoveka na kritičko mišljenje o religiji i politici; razum je proglašavan za vrhovnog sudiju, i smatran je osnovnom pokretačkom snagom istorije“.¹⁸ U društvu u kome lične slobode ne znače ništa, u kome ne postoje ni građanska jednakost, ni

18 „Prosvetćenost“, *Mala enciklopedija Prosveta*, 2, Beograd 1978, s. 928.

kritičko mišljenje o religiji i politici (a i kad postoje, uglavnom se svode na psovku), a u kome razum može samo da škodi, prosvetiteljstvo kao da nije potrebno, a samim tim ni osnovna znanja o njemu.

Neprijatne istine

U odgovorima vezanim za poznavanje opšte, ali i nacionalne istorije, postoji obilje ilustrativnih primera o „neprijatnim istinama“, koje, kada nisu u „sazvučju“ sa željenom i projektovanom percepcijom istorije, brzo i lako padaju u zaborav ili budu, jednostavno, prepravljene u pojedinačnoj ili kolektivnoj svesti.

U tom smislu je naročito ilustrativan odgovor na pitanje „Kada je osnovan prvi srpski univerzitet?“. Da je prvi srpski univerzitet u Srbiji osnovan oko 800 godina posle prvih univerziteta u Zapadnoj Evropi, znalo je 23,3% ispitanika. S druge strane, 8,3% stanovnika smatra da je srpski univerzitet osnovan pre prvog univerziteta u Zapadnoj Evropi, dok čak 23,7% misli da su osnovani u isto vreme. Neočekivano je i što 16% stanovništva misli da su univerziteti u Srbiji nastali tek posle 1945.

Kako je moguće da tako visok procenat građana misli da je Beogradski univerzitet stasavao zajedno sa univerzitetima u Bolonji,¹⁹ Parizu,²⁰ Oksfordu²¹...? Da li kod građana uopšte postoji svest kako izgledaju gradovi u kojima su se nalazili ovi univerziteti u 11. veku, a kako je tada izgledala Srbija, ili je i dalje dominantna svest o zlatnim viljuškama i kašikama na srpskom srednjovekovnom dvoru? Šta se, na primer, dešava u Srbiji 1088, u godini u kojoj je osnovan najstariji univerzitet u Evropi, Univerzitet u Bolonji? To je vreme uspostavljanja vlasti velikog župana Vukana u oblasti Raške, a u hronologiji kulturnih događaja vezanih za srpske zemlje, koje navodi Miloš Blagojević, u to vreme stoje upadljive bele praznine, koje remeti tek po koji podatak, tipa, „Pomen crkve u Veljusima kod Strumice“ (1080), „Pomen Zvečana kao graničnog utvrđenja“ (kraj 11. veka), ili „Prvi pomen tvrđave u Ramu“ (1128).²² Za to vreme, paralelno sa ovim belinama, u istoj kategoriji, samo vezanoj za Evropu, pored osnovanih univerziteta navode se izgradnja crkve sv. Marka u Veneciji, francuski ep *Pesma o Rolandu*, katedrala u Pizi..., koji čine temelje evropske kulturne baštine.

Da li se radi o neprihvatanju neprijatne istine i o potpuno pogrešnoj samopercepciji? Više od dva veka po osnivanju prvog evropskog univerziteta,

19 Osnovan 1088. godine.

20 Osnovan 1090. godine.

21 Osnovan 1096. godine.

22 M. Blagojević, *Srbija u doba Nemanjića*, Beograd 1991, s. 242–244.

srpski kralj Uroš I nije hteo da prihvati raskoš i ceremonijal vizantijskog dvora,²³ bio je zgrožen eunusima (čime je u istoriju ušao i kao prvi „zabeleženi“ srpski homofob), a na odluku da vizantijska princeza Ana Paleolog ne dođe u Srbiju i ne uda se za potonjeg kralja Milutina, sigurno je uticao i nepovoljan izveštaj vizantijskog poslanstva o očajnom stanju na srpskom dvoru.

I samo obrazovanje se, u srednjovekovnoj Srbiji, drastično razlikovalo od obrazovanja na prvim evropskim univerzitetima. Ono se sticalo pretežno u okrilju crkve, a dostupni su i šturi podaci da su postojala „učilišta“ u kojima su pismenost sticali stariji dečaci, ali za bilo kakve detalje o ovim „učilištima“ ne postoje sačuvani izvori.²⁴

Zbunjenost građana oko osnivanja srpskog univerziteta dodatno podstiče i realnost u kojoj oni žive, i činjenica da je zaista teško odgovoriti kada je, uopšte, osnovan Univerzitet u Beogradu. Ako bi građani za tu informaciju koristili Internet i medije, bili bi zbunjeni, mada ostaje činjenica da bi im ipak moralo biti jasno da je Univerzitet u Beogradu nastao vekovima posle prvih evropskih univerziteta.

Tako, na primer, srpska Vikipedija navodi da je Univerzitet u Beogradu osnovan 24. septembra 1863, kao Velika škola, koja je 1905. zvanično prerasla u Univerzitet.²⁵ Država je, međutim, 2008. godine, slavila dvesta godina Univerziteta u Srbiji. Tom prilikom, ministar prosvete dr Žarko Obradović otvorio je adaptirane prostorije u Studentskom domu *Kralj Aleksandar I*, te je povodom jubileja izjavio da je Beogradski univerzitet „200 godina od osnivanja Univerziteta dobio objekat čiji je kvalitet na svetskom nivou“.²⁶ Istu godinu (2008), kao jubilej „200 godina Univerziteta u Beogradu“ oglasio je i sajt Univerziteta u Beogradu.²⁷ Proslava jubileja počela je 12. januara 2008. u Sava centru, kada je rektor Univerziteta, Branko Kovačević, izjavio da je Univerzitet u Beogradu začet 1808, kada je osnovana Velika škola.²⁸ Možda najveću zabunu upravo pruža sajt samog Univerziteta na kome se kaže: „Razvoj univerziteta možemo pratiti od

23 Prilikom dolaska pratnje vizantijske princeze na srpski dvor, kralju Urošu se nikako nisu dopali vizantijski raskoš i ceremonijal, pa je primetio da „nama nije uobičajeno takvo ponašanje“, a caričinoj pratnji je pokazao mladu ženu koja je prela i rekao „Tako se mi odnosimo prema mladama!“. M. Blagojević, *Srbija u doba Nemanjića...*, s. 102.

24 M. Blagojević, *Srbija u doba Nemanjića...*, s. 79–80.

25 „Univerzitet u Beogradu“, [http://sr.wikipedia.org/sr-el/Универзитет_у_Београду]

26 „Ministar Obradović otvorio adaptirane prostorije za smeštaj profesora i postdiplomaca u Studentskom domu „Kralj Aleksandar I“, 11. septembar 2008, [<http://www.mp.gov.rs/aktuelnosti.php?id=3334>]

27 „200 godina Univerziteta u Beogradu i visokog školstva u Srbiji“, [<http://www.bg.ac.rs/csrp/univerzitet/200god/200god.php>]

28 „Univerzitet u Beogradu obeležava dva veka postojanja“, 9. januar 2008, [<http://www.mp.gov.rs/aktuelnosti.php?id=3334>]

1808. godine, kada je Dositej Obradović osnovao Veliku školu, koja je radila do 1813. godine.²⁹ Potom se pominju i Licej osnovan u Kragujevcu 1838, osnivanje Velike škole 24. septembra 1863, i 1905. godina, kad je izglasan Zakon o Univerzitetu.³⁰ Dakle, pošto nema očekivane rečenice, kojom bi godina osnivanja bila precizno navedena, ostaje nejasno da li je godina osnivanja 1808, 1838, 1863. ili 1905. U pitanju je raspon od skoro celog veka!

O nestalnosti jubileja Univerziteta svedoči i članak Božidara Đorđevića u *Godišnjaku grada Beograda*, objavljen povodom stogodišnjice Univerziteta, koja je slavljena 1963. godine, u kome je kao godina osnivanja navedena 1863. godina.³¹ Još jedan jubilej Univerziteta slavljen je 1948. godine, samo što se tada slavilo 110 godina Univerziteta, jer se kao godina osnivanja računala 1838. godina, i osnivanje Liceja.³² Da li je, u odnosu na sve ove prethodne jubileje, proslava 200-godišnjice Univerziteta 2008. godine, i uzimanje 1808. godine kao godine njegovog nastanka, ono što Erik Hobsbaum zove „izmišljanje tradicije“? Ili se radi o nečem poražavajućem po srpsko društvo, što uočava Miroslav Jovanović? Po njemu su nespремnost i nesposobnost da se odredi tačan datum kada je započeo razvoj visokog školstva u Srbiji, potpuno ponižavajući i po društvo, i po kulturu, i svedoče o marginalnom mestu koje je u srpskom društvu i društvenoj svesti rezervisano za nauku.³³

U kategoriju neprihvatanja neprijatnih istina spada i odgovor na pitanje od koga je prvi srpski kralj dobio krunu. Činjenica da je samo 20,5% ispitanika znalo da je krunu dobio od pape pokazuje, s jedne strane, nepoznavanje činjenica koje se uče u školi (ili, koje bi trebalo da se uče) a, s druge strane, pokazuje nepoverenje prema drugima, u ovom slučaju prema papi, katoličanstvu i Vatikanu, koje se pojavljuje i u mnogim drugim odgovorima. Građanima Srbije lakše je da podnesu istinu da je prvi srpski

29 „Nastanak i razvoj Univerziteta“, [<http://www.bg.ac.rs/csrf/univerzitet/istorijat.php>]

30 Isto.

31 B. Đorđević, „Univerzitet u Beogradu 1863–1963“, *Godišnjak grada Beograda*, IX–X, 1962–1963, s. 5–81.

32 D. Bondžić, „Pogled na prošlost Beogradskog univerziteta posle Drugog svetskog rata – stvaranje nove tradicije“, *Zbornik Etnografskog instituta SANU*, Beograd 2009, s. 167.

33 M. Jovanović, *Kriza istorije...*, s. 186–187.

kralj krunu dao sam sebi (29,4%), da je dobio od patrijarha (22,1%), nego da ju je primio od pape. I, naravno, uvek je lakše poverovati da su u pomoć pristigla i slovenska braća, pa 12,5% ispitanika misli da je Stefan Prvovenčani dobio krunu od ruskog cara. Na stranu što Rusija u to doba nije imala cara, i što je Rusko carstvo uspostavljeno tek u 16. veku,³⁴ a što govori da i slovensku braću vidimo lepše i bolje nego što nas to istorija uči.

Još jedna „neprijatnost“ ove vrste vezana je za ratove. Popularnost „ratnih“ tema ne treba da čudi ako se ima u vidu da je Srbija u poslednja dva veka vodila trinaest ratova,³⁵ od kojih čak osam u „kratkom“ 20. veku. Oda ratu, ili podrazumevanje njegove nužnosti kao ostvarenja „nacionalnog programa“, uz floskulu o „dobitnicima u ratu, a gubitnicima u miru“, konstanta je u shvatanjima nacionalističke struje srpskih intelektualaca, koji su decenijama (a neki i danas) iz senke režirali krvave ratne spektakle.³⁶

Ono što, međutim, čudi kada je o odnosu prema „ratnim“ temama reč, koje, po anketi, spadaju u „omiljene“, jeste fundamentalno nepoznavanja najnovije istorije i ratova devedesetih. Izgleda da ovi ratovi spadaju u najneprijatnije istine i da tu vlada kolektivna amnezija društva. „Omiljenost“ ratnih tema, koja je vidljiva u odgovorima o najznačajnijim događajima u istoriji sveta, i naglašavanje i viđenje samo sebe (i to svojih dobrih strana) u ključnim istorijskim trenucima, dovela je do potpuno pogrešne percepcije vezane za konkretno učešće Srbije u ratovima. Tako čak 70% stanovništva misli da je Srbija uvek vodila samo oslobodilačke ratove, a čak 51% ispitanika misli da je Srbija u svim ratovima koje je vodila u poslednjih 200 godina bila na pobedničkoj strani. Ovakvi odgovori zaista ne čude ako se uzme u obzir da je i u udžbenicima istorije, i u medijima, potencirana slika nepobedive Srbije, koja isključivo vodi pravedne, odbrambene i oslobodilačke ratove, koja je branik hrišćanstva od najezde Turaka, zbog koje je počeo Prvi svetski rat, i kroz koju Čerčil želi da zada odlučan udarac Adolfu Hitleru i nacističkoj Nemačkoj.

Iako, zbog svega navedenog, ne čude, poražavajući su odgovori da preko 50% ispitanika ne zna ko je bombardovao Dubrovnik, da samo oko 9%

34 Prvi ruski vladar sa titulom cara bio je Ivan IV, koji je tu titulu dobio 1547.

35 Srpska historiografija još uvek nije rešila pitanje broja ratova, pa i broj od trinaest treba uzeti s rezervom. U knjizi *Srbija 1804–2004*, Ljubodrag Dimić pominje dvanaest ratova, dok Mirolav Jovanović, u istoj knjizi, pominje deset ratova (1804–1813; 1815–1817; 1848–1849; 1875–1878; 1885; 1912–1913; 1913; 1914–1918; 1941–1945; 1991–1999), vidi: Dimić, Stojanović, Jovanović, *Srbija 1804–2004. Tri viđenja ili poziv na dijalog*, Beograd 2005, s. 15, 158. Autorka smatra da ipak treba razdvojiti ratove devedesetih na rat u Sloveniji (1991, bez obzira što se radilo o „Desetodnevnom ratu“), rat u Hrvatskoj (1991–1995), rat u Bosni (1992–1995) i rat na Kosovu (1999).

36 O. Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i „drugima“*, Beograd 2002, s. 84.

stanovništva zna da su u zločinu na Ovčari kod Vukovara ubijeni Hrvati, da oko 8% stanovništva zna da su u Sjeverinu 1992. ubijeni Muslimani, a da 25% zna da su u Medačkom džepu ubijeni Srbi.

Možda najviše poražavaju odgovori vezani za opsadu Sarajeva i za zločin u Srebrenici. Naime, samo 12,8% ispitanika zna da je opsada Sarajeva trajala duže od tri godine, dok čak 20,3% tvrdi da Sarajevo uopšte nije bilo pod opsadom. Na pitanje šta se desilo u Srebrenici 1995, zbirno je, kao mišljenje da se radi o pokolju nad Muslimanima, odgovorilo 30%, dok je bilo i onih koji su odgovorili „ubijanje, masakr Srba“ (2,8%), „namešten zločin da se optuže Srbi“ (1,5%), „zločini nad Srbima, stradanja“ (0,4%), „Progon Srba“... Termin „genocid nad Muslimanima“ upotrebilo je 1,4% ispitanika.

Ovakav pogled na ratove devedesetih potvrđuje i anketa Beogradskog centra za ljudska prava o javnom mnjenju u Srbiji, vezana za odnos prema događajima iz ratova na teritoriji bivše SFRJ. I ova anketa pokazuje da su građani najbolje informisani i da najviše veruju u istinitost događaja u kojima su stradali Srbi, što je u skladu s uverenjem građana da su Srbi u ovim ratovima podneli najviše žrtava.³⁷

Otkud ovakva amnezija kada je reč o događajima koji su se odigrali u našoj skorijoj prošlosti, takoreći uz direktne televizijske prenose? Mediji su, više od decenije, lažima i propagandom pripremali stanovništvo za krvavi raspad zemlje, a onda su, dok su ratovi trajali, slali potpuno lažnu sliku o njima, često u naknadnim izveštajima pobijajući ono što se u direktnim snimcima videlo. Autentični materijali proglašavani su za montaže (u Dubrovniku su, prema tadašnjim medijima, stradale postavljene automobilske gume, a ne istorijski spomenici!), a montažama su potkrepljivani unapred osmišljeni izveštaji. I danas, kada su ratovi za nama, retki su mediji, kao što su retki i političari, koji, uprkos obilju materijala i dokaza, insistiraju na preispitivanju prošlosti i na suočavanju sa istinom vezanom za raspad zemlje i ratove devedesetih. Još je to bitka koju, pre svih, vode nevladine organizacije i pojedinci, dok predstavnici nekih stranaka, na primer, i dalje negiraju postojanje genocida u Srebrenici.

Sličan odnos prema ratu vidljiv je i u aktuelnim udžbenicima istorije. U udžbeniku za osmi razred izbegava se tema odgovornosti i ne pominju se konkretni zločini, a samim tim ni zločinci. O žrtvama da i ne govorimo. Kada se pominje etničko čišćenje, ne navodi se ko ga je sprovodio i nad kim: „O pogromu

37 „Javno mnjenje u Srbiji i stavovi prema Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju u Hagu (ICTY) 2009“, [http://www.bgcentar.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=358%3Astavovi-prema-ratnim-zločinima-hakom-tribunalu-i-domam-pravosu-za-ratne-zloine-&catid=125&Itemid=115]

civila, Srba, Hrvata i Muslimana, svedoče masovne grobnice (Pakrac, Medački džep, Ovčara kod Vukovara, Gospić, Kazani kod Sarajeva, Kozarac, Foča, Šipovo, Bratunac, Srebrenica), srušeni gradovi (Mostar, Vukovar, Karlovac, Sarajevo, Goražde), opustošena sela i varošice. Etničko čišćenje ostalo je zabeleženo kao najsureviji oblik stvaranja novih nacionalnih teritorija.³⁸ Tako nove generacije ne mogu da saznaju ništa o najvećem zločinu u ratovima devedesetih, zločinu nad Muslimanima u Srebrenici. Ratovi devedesetih još oskudnije su opisani u udžbeniku za završne razrede gimnazije, bez pominjanja ijednog zločina, ili ijedne žrtve.³⁹

Posle svakog nacionalnodržavnog neuspeha, kakvi su bili ratovi devedesetih, postavlja se pitanje o odgovornosti, krivcima, žrtvama, ali, po pravilu, umesto priznavanja krivice sledi prećutkivanje i prebacivanje vlastite odgovornosti i preoblikovanje sebe u žrtvu.⁴⁰ S ovakvim odnosom prema ratu i prema žrtvama, srpsko društvo ne može napred, a s protokom vremena, čak i ako historiografija sve stavi na svoje mesto, za šta već sada tragično kasni, novonastali mitovi će ponovo biti privlačniji od naučnih činjenica.

Podgrevanje Hladnog rata

Da bi se vodili ratovi, potrebna je bila i negativna slika „Drugih“, pa su građani Srbije „usmeravani“ da u svetu, odnosno u međunarodnoj zajednici, vide neprijatelje i krivce za mnoga zla naneta Srbiji. Najveći procenat ispitanika (35,3%) smatra da je međunarodna zajednica najodgovornija za raspad Jugoslavije, a kada se imenuju pojedinačni narodi, pored Hrvata (70%), Slovenaca (33%), Muslimana (12%) i Srba (9%), za raspad Jugoslavije su krivi i Amerikanci (9%), Nemci (2%) i Englezi (1%). U ponuđenoj opciji da se samo jedan narod „optuži“ da je najodgovorniji za raspad Jugoslavije, na četvrtom mestu, posle Hrvata, Slovenaca i Srba našli su se Amerikanci! Jezikom proste matematike, podjednak procenat građana smatra da su za raspad Jugoslavije krivi Srbi, koliko i predstavnici, možda još uvek trulog, Zapada.

Sve ovo je posledica srpske politike devedesetih godina 20. veka, ali i burnih promena spoljnopolitičke orijentacije Srbije i stalnih lutanja i traženja

38 S. Rajić, K. Nikolić, N. Jovanović, *Istorija za 8. razred osnovne škole*, Beograd 2008, s. 186.

39 K. Nikolić, N. Žutić, M. Pavlović, Z. Špadijer, *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Beograd 2003, s. 228–229.

40 T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti – uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd 2002, s. 55.

generalnog pravca spoljne politike u poslednja dva veka. Bilo je tu traganja za identitetom u raskidu s Osmanskim carstvom; u okretanju, na različite strane, ka Rusiji, Austriji, Francuskoj, Italiji; posle Drugog svetskog rata, Sovjetskom Savezu i Americi, a danas Evropskoj uniji, i, ponovo, Rusiji.⁴¹

U slici sveta koja danas postoji u Srbiji opstala je podela na Istok-Zapad i na odnos prema SSSR-u/Rusiji s jedne, i Americi, s druge strane. Iako je Hladni rat završen padom Berlinskog zida, u glavama ispitanika kao da je sukob dve velike sile ostao jedan od dominantnih načina na koji se posmatraju i vrednuju mnoge ličnosti i događaji. I to je, poput navijanja za Zvezdu ili Partizan, lobiranja za partizane ili četnike, slušanje narodne muzike ili rokenrola, ostalo jedna od konstanti podeljenosti srpskog društva na čuvenu „fifti-fifti“ podelu. Tako je i u anketi jedan od najkrupnijih događaja 20. veka, sletanje na Mesec, ostavio određenu dilemu oko toga ko je zaslužan za taj uspeh. Iako je televizijski snimak sletanja na Mesec samo 20. jula 1969. videlo 600 miliona ljudi, uključujući i građane Jugoslavije,⁴² iako je ne samo TV slika, nego i čuvena fotografija američke zastave pobodene na Mesec, opšte mesto ilustracije uspeha u osvajanju svemira, i, šire gledano, razvoja tehnoloških

Tito i Hruščov

41 Opširnije u: M. Jovanović, „Srbija 1804–2004: razvoj opterećen diskontinuitetima – sedam teza“, u: *Srbija 1804–2004. Tri viđenja ili poziv na dijalog*, Beograd 2005, s. 160–168.

42 Štaviše, posada *Apola 11* je samo stotinak dana posle šetnje po Mesecu, prošetala i po Beogradu (18–20. oktobra 1969), a jugoslovenska prestonica bila je jedini komunistički grad koji su tadašnji svetski heroji obišli na svojoj turneji Dobre volje. Opširnije u: R. Vučetić, „Komadić meseca za druga Tita – poseta posade Apola 11 Jugoslaviji“, u: R. Radić (ur.), *1968 – četrdeset godina kasnije*, Beograd 2008, s. 313–338.

Tito i Kenedi

vedeno je osam američkih predsednika (Džordž Vašington, Abraham Linkoln, Teodor Ruzvelt, Frenklin Ruzvelt, Džon Kenedi, Džordž Buš, Bil Klinton i Barak Obama), i sedam ruskih/sovjetskih vođa (Lenjin, Staljin, Gorbačov, Medvedev i Putin, kao i Petar Veliki i Katarina Velika). „Dominacija“ američkih ličnosti vidljiva je u ukupnom zbiru ličnosti sa liste. Od ukupno 96 ličnosti, pored 16 „nacionalnih“, nalazi se i 16 Amerikanaca, deset Rusa, ali i devet Nemaca, i po šest Francuza i Engleza. Značajno je za razumevanje politike nesvrstanih, koja se ponovo aktuelizuje i danas, i izdvajanje ličnosti poput Mahatme Gandija i Indire Gandi, Nehrua, Gadafija i Kastra.

Ovakve podele u odgovorima, bilo da se radi o sletanju na Mesec ili o omiljenim istorijskim ličnostima, otvaraju pitanje da li je Hladni rat u Jugoslaviji završen? Kraja Hladnog rata i pada komunizma Srbija nije bila svesna ni kada se 1989. rušio Berlinski zid, a izgleda da toga nije svesna ni danas. Kada se Berlinski zid rušio i kada je u Evropi komunizam prestajao da postoji, a istočnoevropske zemlje započinjale procese demokratizacije, Srbija je ušla u

dostignuća, začuđuje podatak da 51% ispitanika zna da je „mali korak za čoveka, a veliki za čovečanstvo“ napravio Amerikanac, dok čak 42% smatra da je taj korak napravio stanovnik SSSR-a. Mala je, skoro nikakva, mogućnost da je ovde reč o brkanju činjenica, te da je prvi zemaljski živi stvor u kosmosu, ruska keruša Lajka, krivac previda, jer Lajka, ipak, nije zabadala nigde nikakvu zastavu niti je „govorila“ o malom koraku za čoveka, a velikom za čovečanstvo, što je rečenica vezana za američko osvajanje Meseca, koju danas zna takoreći svaki stanovnik planete.

Slična, „hladnoratovska“, podeljenost vidi se i u opredeljivanju za najznačajnije ličnosti iz svetske istorije, u kome Amerika ima blagu prednost – na-

deceniju krvavih ratova i post-komunističke, a u mnogo čemu i post-moderne diktature.

Pored ignorisanja svetskih tokova i procesa koji su u potpunosti promenili izgled sveta, u Srbiji je krajem osamdesetih godina 20. veka počelo i sve češće pozivanje na „rusku braću“. Na „mitinzima istine“ čule su se parole „hoćemo Ruse“, a novootkrivena ljubav počela je da doživljava pravu renesansu od perioda bombardovanja 1999, kao posledica „jedne od struja kod srpskih intelektualaca koji prema Rusiji nikada nisu bili indiferentni“.⁴³ To

je period kada po improvizovanim binama, „u inat bombama“, na beogradskim trgovima pevaju ruski deputati u šubarama, i kada glumica Ivana Žigon recituje rusku poeziju s patriotskim žarom. O tadašnjem nerazumevanju sadašnjosti i političke realnosti svedoči i trenutak u kome je Savezna skupština donela Rezoluciju o stupanju SR Jugoslavije u savez sa Rusijom i Belorusijom, što je još jedan od dragocenih primera apsolutnog neshvatanja tadašnjih političkih elita da je Hladni rat završen, pa i političke autističnosti tih elita u pogledima na međunarodnu realnost i njene moguće uticaje na jugoslovenske probleme.

Pozivanje na „braću Ruse“ i na vekovno prijateljstvo dva naroda nema, naravno, utemeljenja u istorijskoj nauci. Kako je primetila Dubravka Stojanović, „jedino što je zaista tradicionalno u rusko-srpskim odnosima je nesporazum“.⁴⁴

43 O. Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma...*, s. 276.

44 D. Stojanović, *Ulje na vodi...*, s. 275.

Jedan od takvih primera nepoznavanja istorije, kada je pozitivna percepcija Rusije u pitanju, svakako je i navođenje zemalja pobednica u Prvom svetskom ratu. Rusija je, u anketi, dobila 31% odgovora, kao jedna od zemalja pobednica, jer je stereotip o savezništvu jači od istorijskih činjenica. Rusija, naime, jeste ušla u Prvi svetski rat na savezničkoj strani, ali je iz njega, zbog revolucije koja je u međuvremenu (1917) izbila, izašla potpisavši Brest-Litovski mir (3. mart 1918), po kome je pretrpela ogromne teritorijalne gubitke (između ostalog, izgubila je Estoniju, Letoniju, Litvaniju, teritorije na zapadu, i morala da prizna Finsku i Ukrajinu za samostalne države).

Iracionalne ljubavi prema Rusima nije se odrekla ni postpetooktobarska Srbija, što je kulminiralo 2009. godine, prilikom posete ruskog predsednika Dimitrija Medvedeva Srbiji. Povod njegovog dolaska (proslava 65 godina od oslobođenja Beograda)⁴⁵ marginalizovan je i guran u drugi plan, a potencirane su priče o srpsko-ruskom prijateljstvu i o položaju Srbije u „novom Hladnom ratu“. Ovaj pokušaj „vraćanja“ Hladnog rata, u kome bi Srbija imala povlašćeno mesto „između Istoka i Zapada“, još jedan je pokazatelj nerazumevanja sadašnjosti i zloupotrebe istorije, a na neki način je, i kod najortodoksnijih antikomunista i antititoista, svojevrsno odavanje priznanja Josipu Brozu Titu i njegovoj politici laviranja između dve sile. Od omraženog „srbomrsca“ tako se, u ime Srbije po meri „nacionalno odgovornih“, preuzima jedno od njegovih najznačajnijih, ali danas prilično neupotrebljivih, političkih nasleđa.

O potenciranju nastavka Hladnog rata i specifičnog položaja Srbije u „novom Hladnom ratu“ svedoče pojedini naslovi u medijima (“Novi Hladni rat”,⁴⁶ „Novi Hladni rat”,⁴⁷ „Srbija između Istoka i Zapada”,⁴⁸ „SAD i Rusija u Hladnom ratu”,⁴⁹ „Gasni hladni rat”⁵⁰...), na Internet forumima (“Pozicioniranje zemlje u novom hladnom ratu”,⁵¹ „Novi hladni rat”,⁵² „Novi hladni rat i njegove balkanske operacije”⁵³...), ali i atmosfera koja se pravi u krugovima političke elite.

45 O poseti Medvedeva i obeležavanju godišnjice Oslobođenja Beograda vidi: D. Stojanović, *Ulje na vodi...*, s. 134–141.

46 „Novi hladni rat“, *Press*, 16. avgust 2008. [<http://www.pressonline.rs/sr/vesti/globus/story/44522/NOVI+HLADNI+RAT.html>]

47 B92, 23. septembar 2008. [http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=09&dd=23&nav_id=320085]

48 S. Vučetić, „Srbija između Istoka i Zapada“, *Blic*, 23. oktobar 2009. [<http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/116949/Srbija-izmedju-Istoka-i-Zapada->]

49 *Press*, 6. novembar 2009.

50 Ž. Rakić, „Gasni hladni rat“, *Politika*, 15. avgust 2010.

51 [<http://forum.b92.net/index.php?showtopic=55331>]

52 [<http://forum.bgdcfe.com/index.php?showtopic=29778>]

53 [<http://forum.b92.net/index.php?showtopic=40226&st=15&p=1942262&#entry1942262>]

Političko podgrevanje Hladnog rata, u kome bi Srbija, kao nekada socijalistička Jugoslavija, profitirala, kako je to zamislila aktuelna politička elita, kulminirala je već pomenutom posetom Medvedeva Srbiji 2009. godine. Tada je teorija o „novom Hladnom ratu“, u kome Srbija treba da bude više na Istoku, a manje na Zapadu, doživela vrhunac, uz očigledne namere vlasti da, koristeći iskustvo Titove Jugoslavije i Hladnog rata (odnosno, pogrešnim čitanjem istorije, a još više potpunim nerazumevanjem sadašnjosti), pragmatizmom obezbedi sebi profit i što bolju poziciju na međunarodnoj sceni.

Šta je, dakle, Srbiji donelo „podgrevanje“ Hladnog rata i priča o srpsko-ruskom vekovnom prijateljstvu? Prilikom posete Medvedeva Beogradu najavljeni su veliki projekti u oblasti energetike, izgradnja velikih infrastrukturnih objekata, obnova Đerdapa, dolazak Gasprom banke, širenje liste proizvoda koji će se iz Srbije bescarinski uvoziti u Rusiju... Vrhunac je predstavljala primamljiva ponuda ruskog „povoljnog kredita“ koji je, prema pisanju medija neposredno posle posete Medvedeva, iznosio jednu milijardu dolara,⁵⁴ za finansiranje ključnih infrastrukturnih objekata i za sanaciju budžetskog deficita Srbije.⁵⁵

Šta se desilo sa srpskim pragmatizmom u novom Hladnom ratu i sa pogrešnim shvatanjem što istorije, što sadašnjosti? Odnosno, šta nam je doneo ruski kredit? Sa Gaspromom se još vode neugodni pregovori oko toga kuda će, kroz Srbiju, ići „Južni tok“. Najavljeni kredit za železnicu u vrednosti od 800 miliona dolara sveo se u junu 2010. na potpisivanje ugovora za samo dve rekonstrukcije (pruge Valjevo-Loznica, i beogradskog železničkog čvora), što bi finansijski mogle da podrže i zemlje znatno ekonomski slabije od Rusije.⁵⁶ Pored 200 miliona dolara odobrenih za sanaciju budžeta Srbije (”Stručnjaci ističu da uslovi pod kojima se kredit uzima i nisu toliko loši, ali da nisu ni tako povoljni kako bi Beograd to želeo da predstavi“),⁵⁷ 800 miliona dolara ruskog kredita još su predmet razgovora i pregovora.

I dok se neizvesne ruske pare čekaju, u junu 2010. je od Evropske banke za obnovu i razvoj (dakle, od „trulog Zapada“) odobreno 100 miliona evra kredita za obnovu pruge duž Koridora 10 i za nabavku 16 elektromotornih lokomotiva, a Evropska banka za obnovu i razvoj planira da u Srbiju, samo u 2010, uloži

54 Prvobitno je pominjana suma od milion evra, ali se ona, neposredno pred dolazak u Medvedeva, „konvertovala“ u dolare.

55 S. Vučetić, „Srbija između Istoka i Zapada“, *Blic*, 23. oktobar 2009. [<http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/116949/Srbija-izmedju-Istoka-i-Zapada->]

56 [http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2010&mm=06&dd=03&nav_id=435900]

57 „Srbija dobila ruski kredit od 200 miliona dolara“, *Radio Slobodna Evropa*, 7. april 2010. [http://www.slobodnaevropa.org/content/srbija_rusija_kredit/2005506.html]

500 miliona evra.⁵⁸ Naravno, ovakve informacije ne dobijaju medijski prostor, kakav dobija rusko-srpsko prijateljstvo i kada su finansijske kvantifikacije tog prijateljstva zanemarljive. Manjak prostora, na isti način, dobija i Evropska unija u udžbenicima istorije.

Pogled na svet i okruženje, opterećen pogrešnim čitanjem istorije i nerazumevanjem sveta u kome živimo, prisutan je i u pogledu na Evropu i Evropsku uniju. U periodu ratova devedesetih naročito je „podgrevan“ pogled na, kako je to opisao Ivan Čolović, „jedno zlo božanstvo“ – Truli Zapad ili Baba Evropu. Nasuprot ovim biološki i moralno posrnulim spodobama, kreiran je krepki lik Srbije, koji s gađenjem i stidom posmatra nakazu pred sobom.⁵⁹ Napadi na evropsku trulež su ublaženi posle petooktobarskih promena, od kada se intenzivira priča o evropskim integracijama Srbije, ali ni u poslednjih deset godina nije se radilo na jačanju svesti građana Srbije da su oni deo Evrope.

Realnost Evrope, ali i sveta – kraj Hladnog rata, stvaranje demokratskih država u centralnoj i istočnoj Evropi, stvaranje Evropske unije, nisu teme koje, poput ratova i nacionalne istorije, zanimaju autore udžbenika istorije. Tako su u udžbeniku za završne razrede srednje škole, na smo četiri strane, objašnjene krize u komunističkim zemljama, od revolucije u Mađarskoj 1956, do *glasnosti* i *perestrojke* i pada komunizma.⁶⁰ U prethodnim udžbenicima za završne razrede osnovne i srednje škole, koji su odobreni 1992. i 1993, a koji su bili u upotrebi i na samom početku 21. veka, Berlinski zid još nije pao, a istorija sveta završavala se blokovskom podelom i ulogom nesvrstanih u podeljenom svetlu, što je, opet, trebalo da posluži kreiranju posebnog položaja Jugoslavije u takvim okolnostima.⁶¹

Evropskih integracija i Evropske unije u današnjim udžbenicima gotovo da i nema. Lekcije o Evropskoj zajednici i Evropskoj uniji ukazuju na odnos prema celoj ideji evropskog zajedništva, i prema pitanju da li Srbija uopšte sebe vidi kao deo, makar i potencijalni, ujedinjene Evrope. U udžbeniku za završne razrede srednjih škola, stvaranje Evropske unije se pominje samo u malom antrfileu „Evropska ekonomska zajednica“, koji se završava takoreći haiku rečenicom „da bi ona (EEZ – prim. aut.) početkom 90-ih godina prerasla u Evropsku uniju koja

58 „Gacek: EBRD ulaže 500 miliona evra u Srbiju u 2010“, *Blic*, 15. maj 2010. [<http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/189442/Gacek-EBRD-ulaze-500-miliona-evra-u-Srbiju-u-2010>]

59 I. Čolović, *Politika simbola*, Beograd 2000, s. 52.

60 K. Nikolić, N. Žutić, M. Pavlović, Z. Špadijer, *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Beograd 2003, s. 198–201.

61 N. Gaćeša, Lj. Mladenović-Maksimović, D. Živković, *Istorija za 8. razred osnovne škole*, Beograd 1998; N. Gaćeša, D. Živković, Lj. Radović, *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Beograd 2000.

danas broji 15 članova, sa tendencijom stvaranja ujedinjene Evrope⁶². U udžbeniku za osmi razred, za put od Evropske ekonomske zajednice do Evropske unije, kao i za kompletne evropske integracije, izdvojeno je ukupno šest rečenica.⁶³ U samo šest rečenica napravljena je i greška, pa se tako stvaranje Evropske ekonomske zajednice datira 1958. godinom, iako opšteprihvaćena hronologija evropskih integracija stvaranje Evropske ekonomske zajednice datira 1957. godinom i potpisivanjem Rimskog ugovora, što je opšte mesto literature o Evropskoj uniji, ali se, kao godina stvaranja EEZ, nalazi i na zvaničnom sajtu Evropske unije.⁶⁴ Na stranu što se iz ovih šturih rečenica može zaključiti da je u pitanju isključivo trgovinsko-privredna institucija, i što nema reči o ideji Evrope i Evropske unije i o širem značaju evropskih integracija.

Shvatanje da Hladni rat još traje, kao i shvatanje da je Evropa negde drugde, i dalje uljulkuje lažno osećanje o specifičnom i veoma važnom položaju Srbije, koje doprinosi sunovratu srpske diplomatije i traženju pozicija koje u svetu, u kome je Hladni rat davno završen, nisu realne.

U postpetooktobarskom razdoblju, gledanja političke elite na istoriju i svetsku realnost donekle su se menjala u pozitivnom pravcu, bar u pokušajima i naznakama, ali bez značajnijih rezultata, prevashodno zbog nekonzistentnosti u stavovima i neodlučnosti. I istoriji i svetskoj realnosti još se, naime, pristupa iz pozicija trenutnih interesa, uz takoreći dnevna kalkulisanja koliko koja pozicija može da donese ili odnese glasova na izborima. U takvoj situaciji, naučna i stručna utemeljenost gube značaj pred diktatom trenutka i trenutnih procena. U politizaciji svih društvenih tokova, i istoriju i poglede na savremeni svet određivaće još dugo politika, te će se Srbija, zato, i u najkrupnijim pitanjima, u kojima bi činjenice morale da budu neumoljive i nepromenjive a ne koalicione i koaliciono dogovarane, vrteti u začaranom krugu koalicione, nenaučne, istorije.

62 K. Nikolić, N. Nikola Žutić, M. Pavlović, Z. Špadijer, *Istorija za III razred gimnazije...*, s. 196.

63 „Prva značajna inicijativa u pravcu evropskih integracija, kao odgovor na hladnoratovsku podelu, desila se na polju ekonomije. Privredni planeri smatrali su da se rešenje problema može naći samo unutar zajedničkog tržišta. Posle višegodišnjeg planiranja, Evropska ekonomska zajednica stvorena je 1958. godine. Osnivači su bili Francuska, SR Nemačka, Italija, Holandija, Belgija i Luksemburg. U narednih pet godina Zajednica je postala najveća trgovinska sila sveta. Ovi privredni uspesi doveli su do širenja Zajednice, koja je 1992. godine prerasla u Evropsku uniju, s tendencijom stvaranja ujedinjena Evrope.“: S. Rajić, K. Nikolić, N. Jovanović, *Istorija za 8. razred osnovne škole*, Beograd 2008, s. 165.

64 Vidi, na primer: V. Šmale, *Istorija evropske ideje*, Beograd 2003, s. 263–264; S. Samardžić, *Evropska unija kao model nadnacionalne zajednice*, Beograd 1998, s. 21; „The History of European Union“, [http://europa.eu/abc/history/1945-1959/index_en.htm], „Evropska unija u 800 reči“, [http://www.bgcentar.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=249:evropska-unija-u-800- reci&catid=81]

Šta da se radi?

Odgovor na pitanje šta da se radi možda najpre treba tražiti u onome što su ispitanici u ovoj anketi najmanje znali – u prosvetiteljstvu, odnosno u prihvatanju ideja prosvetiteljstva u Srbiji danas, više od dva veka posle njegovog nastanka. Prosvetćivanje, umesto zavođenja opasnim mitovima o većitoj pravednosti i veličini srpske nacije i stereotipima o uvek nepravednim i zlim „Drugima“, moralo bi da bude cilj političke i intelektualne elite Srbije.

Ovo prosvetćivanje treba da sprovode državne institucije, mediji, političari, intelektualci. Procenat građana koji izjavljuju da su o istoriji najviše naučili u školi, ukazuje i na veliki značaj prosvete, nastave istorije i školskih udžbenika.

U tom pogledu, učiti se, naravno, može i mora i na primerima drugih. Za razliku od udžbenika u Srbiji, u kojima su i Srbi i srpska država predstavljeni u svojoj svojoj nerealnoj veličini, udžbenici u Norveškoj, na primer, pružaju drugačiju sliku ove nordijske zemlje i njenog društva, kao male zemlje, u kojoj mali čovek znači više od svakog kralja. Isto je i sa generalnim pristupom skandinavskih zemalja prošlosti i njenim tumačenjima.

U Norveškoj se nacija, kada se objašnjava učenicima, objašnjava kroz pojedinca u određenom istorijskom trenutku, i ne vezuje se za državu i njenu moć, jer je koncept nacije i države, u korist pojedinca, napušten još sredinom 19. veka.⁶⁵

Verovatno vođeni ovakvim pogledom na sopstvenu istoriju i naciju, na pitanje šta doživljavaju pod nacijom, 25% Skandinavaca je dalo odgovor – prirodu. Pojedinačno gledano, 38% Norvežana je kao stub nacije videlo Parlament, 16% Šveđana velika industrijska preduzeća, a 11% Danaca narodne škole iz 19. veka. Institucije demokratije, odnos prema prirodi, svest o tome da su za jaku naciju potrebna moćna preduzeća (dakle, jaka privreda i ekonomija) i škole, a ne gusle i kundaci, očigledno su doprinele tome da skandinavske nacije budu prosperitetne i srećne nacije.

Pored ovakvog odnosa prema naciji, u skandinavskim zemljama se potencira i osećanje pripadnosti celoj Skandinaviji. Svest o zajedništvu i povezanosti mimo granica je prisutna u udžbenicima, literaturi, enciklopedijama. Još od šezdesetih godina 20. veka u ovim zemljama se piše zajednička istorija nordijske kulture, a dvotomna knjiga *Nordijski svet* u potpunosti napušta ideju državnih granica, prikazujući istoriju ovog dela sveta kroz more, planine, prirodu... U Švedskoj se već dugo uči *Istorija Skandinavije*, a jedan od nezaobilaznih udžbenika istorije je *Istorija susednih zemalja*. Skandinavske zemlje, koje su ovakvim

65 Za sve podatke o skandinavskim zemljama i njihovom odnosu prema istoriji, beskrajnu zahvalnost dugujem profesoru Ljubiši Rajiću, sa Grupe za skandinavske jezike i književnost Filološkog fakulteta u Beogradu.

pogledom na prošlost prevazišle uske nacionalne okvire i izgradile svest o zajedničkoj, skandinavskoj, istoriji, sada intenzivno rade na prikazivanju Skandinavije kao dela Evrope.

Ovakav pogled na prošlost, istoriju, naciju, i, uopšte, pogled na svet, sigurno je jedan od razloga što skandinavske zemlje međusobno nisu ratovale poslednjih dvesta godina.⁶⁶ I kada su se razilazili, razilazili su se mirno, kao što je bio slučaj izlaska Norveške iz Unije sa Švedskom 1905. godine. Iako su pre toga Norvežani bili osvojeni od Šveđana, po „oslobođenju“ od Švedske nisu menjali imena ulica, pa tako i danas glavna ulica u Oslu nosi ime švedskog kralja Karla Johana, osvajača Norveške. Da li bi bilo moguće da se ulica Srpskih vladara zove po nekom osvajaču, recimo – Ulica Sulejmana Veličanstvenog?

Rezultat ovakvog pristupa istoriji su i neki drugi parametri, koji se i te kako tiču svakog Norvežanina i određuju mu život. Norveška je druga zemlja u Evropi po bruto nacionalnom dohotku, sa 95.062 dolara po glavi stanovnika. Srbija je na začelju liste (iza nje su samo Belorusija, Ukrajina, Bosna i Hercegovina, Albanija, Ukrajina, Crna Gora i Moldavija), sa 6.234 dolara po glavi stanovnika.⁶⁷ Različit pristup istoriji stvara drugačiju realnost.

66 Poslednji rat, 1814, bio je u okviru Napoleonovih osvajanja, kada su se Šveđani i Danci borili na različitim stranama.

67 „Europe: GDP per capita“, [<http://www.globalpropertyguide.com/Europe/gdp-per-capita/>]

Sanja Petrović Todosijević

„NACIONALNO VREME“^{*} – OKVIR ZA SAMOPERCEPCIJU GRAĐANA REPUBLIKE SRBIJE

„Loša istorija nije bezopasna istorija.
Ona je opasna.
Rečenice otkucane na prividno nevinim
tastaturama mogu biti smrtno presude.“¹
Erik Hobsbaum

Uranjanje u sadašnjicu

„Vidite, krenuvši iz Galije, neometano stižem do današnje Francuske; divnog li kontinuiteta jedne nacionalne istorije!“ primetio je Lisjen Fevr, „šef revolucionarne historiografske škole“² 13. decembra 1933. godine u uvodnom predavanju na Kolež de Fransu pod nazivom: „Od 1892. do 1933. godine. Samoispitivanje jedne istorije i jednog istoričara.“ Pokušavajući da slikovito opiše najčešće interpretacije francuske istorije, svestan da su je ne retko pisali istoričari koji se bave naukom a da ne razmišljaju „o granicama i uslovima istorije“³ Fevr je zapazio da se istorija njegove domovine počev od rimske Galije iz Cezarovih *Komentara* pa do 1933. „spuštala niz tok vremena, a da se nikada nije izgubila ni zalutala.“ Ipak, ovaj idilični prikaz nacionalne prošlosti mogao je po tvorcu „totalne“ istorije da „ugrozi“ za tradicionalnu historiografiju potpuno jeretički hod kroz istoriju koji bi za polaznu tačku imao 1933. godinu, tj. sadašnjost. Iz nove

* U osvrtu na devedesete, psihološkinja Gorjana Litvinović podseća na neke od konstatacija svojih prijatelja koji su tada živeli u Srbiji. Govorili su joj o „stalno prisutnom utisku izmenjene vremenske perspektive“. Gojana Litvinović dalje pojašnjava: „Istovremeno dok se veći deo populacije oseća *zaglavljeno u vremenu* zvanična retorika masovno podržava viziju *nacionalnog vremena*“; G. D. Litvinović, „Percipirane promene, vremenska orijentacija i lično zadovoljstvo tokom životnog veka u Jugoslaviji i Sjedinjenim Američkim Državama“, u: *Čovek između istorijskog i ličnog vremena*, Beograd 2001, s. 113.

1 E. Hobsbaum, „Istorija identiteta nije dovoljna“, u: *O istoriji*, Beograd 2003, s. 294.

2 D. Stojanović, „Lisjen Fevr – Borba za celovitu istoriju“, u: *Borba za istoriju*, Beograd 2004, s. 471.

3 L. Fevr, „Od 1892. do 1933. Samoispitivanje jedne istorije i jednog istoričara“, u: *Borba za istoriju*, Beograd 2004, s. 9.

perspektive bilo je moguće prepoznati sve pritoke ali i zanemariti sve rukavce.⁴ Drugačije rečeno, nova perspektiva personifikovala je novi zadatak, ili tačnije rečeno, novu društvenu funkciju istorijske nauke. Relevantnom se mogla smatrati samo ona istorijska nauka koja „organizuje prošlost u funkciji sadašnjosti“⁵ ili „sva istorija je savremena istorija“.⁶ Poreklo ovakvog stava nalazi se u iskustvu čoveka 20. veka. Lisjen Fevr je bio savremenik i učesnik Prvog svetskog rata. Rat je promenio njegov lični život i karijeru, ali je pre svega postavio pitanje smisla istorije, svrhe nauke „uspavane u svojim izvesnostima“, one koja nije obraćala pažnju na razvoj drugih nauka pa je tako propustila da čuje za „Ajnštajnovu novu fiziku, koja je srušila dotad stabilnu koncepciju sveta i zauvek promenila shvatanje vremena i prostora“.⁷

Pitanje smisla istorijske nauke iz ugla nekoga ko je rođen u veku u kome su se odigrala dva svetska rata zaokupljalo je još jednog, ništa manje „revolucionarnog“ istoričara. Na predavanju koje je održao 1993. godine na Londonskom univerzitetu pod nazivom: „Sadašnjost kao istorija. Pisati istoriju vlastitog vremena“,⁸ Erik Hobsbaum je podsetio na dva događaja koja su ga naterala da se ozbiljno zamisli nad smislom istorijske nauke. Hobsbaum se prisetio reakcije američkih studenata kada im je prepričao jednu od najautentičnijih epizoda iz svoga detinjstva: „Kad svojim američkim studentima kažem da pamtim dan u Berlinu kada je Hitler postao nemački kancelar, oni me gledaju kao da sam im rekao da sam bio prisutan u Fordovom pozorištu kada je ubijen predsednik Linkoln 1865. Za njih su oba događaja podjednako praistorijska. Ali za mene je 30. januar 1933. deo prošlosti koja je još uvek deo moje sadašnjosti. Đak koji se tog dana sa sestrom vraćao iz škole i video naslov u novinama još uvek je negde u meni. Još uvek mogu da vidim tu scenu, kao u snu.“⁹ Drugi događaj desio se 28. juna 1992. godine kada je Fransoa Miteran posetio Sarajevo. Izborom 28. juna za posetu glavnom gradu Bosne i Hercegovine, francuski predsednik je želeo da skrene pažnju na godišnjicu ubistva Franca Ferdinanda. Ono što je poznatog engleskog istoričara posebno zapanjilo je činjenica da „nijedan jedini novinar nije razumeo ono što je za svakog obrazovanog Evropljanina“ Hobsbaumovih godina „bila očigledna aluzija“.¹⁰

U periodu od 19. do 29. marta 2010. godine 1086 punoletnih građana Republike Srbije pokušalo je da odgovori na nekoliko desetina pitanja u okviru ankete pod nazivom: „Novosti iz prošlosti. Poznavanje istorije i stavovi građana prema događajima iz prošlosti“. Jedno od postavljenih pitanja bilo je: „Da li

4 Isto, s. 17.

5 D. Stojanović, *n.d.*, s. 484.

6 E. Hobsbaum, *n. d.*, s. 293.

7 D. Stojanović, *n. d.*, s. 476–477.

8 E. Hobsbaum, „Sadašnjost kao istorija“, u: *O istoriji*, Beograd 2003, s. 244.

9 Isto, s. 246.

10 Isto, s. 245.

je atentat Gavrila Principa na Franca Ferdinanda u Sarajevu bio herojski čin?“ Više od polovine građana odgovorilo je pozitivno.¹¹ Dominantno mišljenje građana Srbije o događaju koji se smatra povodom za izbijanje Prvog svetskog rata u poređenju sa reakcijom novinara okupljenih da bi izvestili o poseti jednog od najznačajnijih političara s kraja 20. veka, 28. juna 1992. godine gradu koji će se naredne tri godine nalaziti pod opsadom snaga Republike Srpske, još više produbljuje dileme u vezi sa smislom istorije mada, sa druge strane, vraća na početak odnosno kraj i podseća istoričare: „Da biste se bavili istorijom, odlučno okrenite leđa prošlosti i počnite da živite jer nauka se ne pravi u kuli od slonovače već od samog života. Prave je živi ljudi uronjeni u sadašnjicu“.¹²

Većinsko mišljenje građana Srbije može poslužiti kao objašnjenje za razumevanje zadatka, tj. nove društvene funkcije istorijske nauke kako ju je shvatio Lisjen Fevr. Sa druge strane, ono neminovno primorava istraživača da se pre svega zamisli nad pitanjem: Ko su građani i građanke kojima još uvek, i posle 96 godina, nije svejedno kada se pomene sarajevski atentat? Da li ih, bar na osnovu većinskih odgovora, možemo poistovetiti sa mladim oficirima koji je nakon sloma vojske Kraljevine Jugoslavije u aprilskom ratu 1941. godine privukao pažnju austrijskog pesnika i dramaturga Franca Teodora Čokora? Bežeći, kao i mnogi tih dana, ka jadranskoj obali, Čokor je ušao u kafanu pored puta da se odmori. Tamo je ugledao pomenutog oficira „koji je iscrpljen i očajan sedeo za stolom i stalno mrmljao: *Da je vrhovni zapovednik bio Miloš Obilić, a ne Vuk Branković, ovo se nikada ne bi dogodilo*“. U tom trenutku austrijskog pesnika i dramaturga jedino je zanimalo da li su pomenuti Obilić i Branković članovi vlade, oficiri generalštaba ili neki od beogradskih političara.¹³ Da li današnji stanovnici Srbije podsećaju na viziju „pravog Srbina“ vladike Nikolaja Velimirovića koji „ima slatku dušu kralja Vladimira, izdržljivost Nemanjinu, hristoljublje Savino, krotost Dečanskog, smernost Uroševu, požrtvovanost Lazarevu, viteštvo Strahinjino i na poslednjem mestu umerenost i odmerenost srpskog seljaka“¹⁴ ili kao i ostali stanovnici Srednje i Istočne Evrope žive u državi „čiji je status dvostruko neizvestan“?¹⁵ Na pitanje: „Da li Vas istorija interesuje?“, 71% građana je odgovorio negativno.¹⁶ 81% misli da ne zna istoriju.¹⁷ Navedeni podaci u najmanju ruku zbunjuju i navode na mišljenje da su građani

11 Na pitanje: „Da li je atentat Gavrila Principa na Franca Ferdinanda u Sarajevu bio herojski čin?“; 53% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „da“; 38% „ne“; 9% „ne znam“.

12 D. Stojanović, *n. d.*, s. 484.

13 G. D. Litvinović, *n. d.*, s. 113.

14 R. Radić, „Crkva i srpsko pitanje“, u: N. Popov (ur.), *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, Beograd 1996, s. 272.

15 E. Hobsbaum, „Izvan i unutar istorije“, u: *O istoriji*, Beograd 2003, s. 12.

16 Na pitanje: „Da li Vas istorija interesuje?“; 7% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „da“; 22% „mnogo“; 60% „ne naročito“; 12% „nimalo“.

17 Na pitanje: „Koliko poznajete istoriju?“; 4% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „veoma mnogo“; 14% „mnogo“; 73% „ne naročito“; 8% „nimalo“; 1% „ne znam“.

Srbije konfuzni i da ne govore istinu. Takvo ubedenje bilo bi pogrešno. Većinski odgovori otvaraju dva izuzetno značajna pitanja. Prvo je pitanje izgradnje istorijske svesti a drugo percepcije prošlosti. Da su istorijska svest i društvo unutar kog se formira povezani, najbolje svedoči zapanjenost Franca Teodora Čokora kada je shvatio da nesrećni jugoslovenski oficir govori „o herojima Kosovske bitke (1389) koji za njega nisu bili mrtvi ni u proleće 1941“.¹⁸ Mrtvi su, po svemu sudeći, važni za način na koji kolektiv percipira sebe.¹⁹ U relativno nerazvijenim ili društvima u tranziciji, kakvo je srpsko, prepoznatljivi oblici istorijske svesti imaju izuzetnu važnost jer slike prošlosti, prerađene iracionalnim duhovnim aparatom, ulaze u procenu sadašnjosti, nudeći neadekvatna stereotipna rešenja iz nekih prethodnih, drugačijih istorijskih situacija. Na ovaj način se predstave o prošlosti distanciraju od društvenog ambijenta unutar kog su nastale uklapajući se „kao pojave dugog trajanja u sistem mišljenja“ i sprečavajući svoju sredinu da se promeni.²⁰ Upravo na ovaj način Princip, Obilić i Branković i dan danas predstavljaju okosnicu naše stvarnosti. Istorija se po svemu sudeći ne zna jer se ljudi prošlosti ne sećaju. Oni je ponovo izgrađuju. Sadašnjost je njihova jedina poznanica i samim tim jedini vizir kroz koji posmatraju prošlost. Ipak, manifestovanje prepoznatljivih oblika istorijske svesti ukazuje na to da su isti oni koji se ne sećaju prošlosti, svesni prošlosti. Hobsbaum smatra da se ne možemo uzdržati od situiranja sebe samih u kontinuumu sopstvenog života ili porodice i grupe kojoj pripadamo. Nemoguće je ne porediti prošlost i sadašnjost. Upravo tome služe porodični foto-albumi ili kućni filmovi. „Ne možemo izbeći da iz toga učimo jer baš to je ono što iskustvo znači“.²¹ Za primer se ne mora uvek uzeti neki događaj iz „slavne“ nacionalne prošlosti. Akteri ne moraju biti Obilić, Branković ili Princip. Neka institucija, recimo univerzitet proslavlja svoj sedamdeset peti rođendan. „Šta – osim osećanja ponosa ili prilike za dobru zabavu, ili neke druge uzgredne dobrobiti – dobijamo od takve proslave jednog proizvoljnog hronološkog repera u istoriji neke institucije“? Istorija nam je po svemu sudeći potrebna i koristimo je čak i kada ne znamo zašto.²²

Ovo najbolje znaju istoričari. Na pitanje: „Odakle ste najviše naučili o istoriji?“, 67% građana Srbije tvrdi „u školi“.²³ U školi mladi provode najveći deo svoga vremena. Školsko učenje predstavlja individualnu ali i institucionalnu aktivnost jer je škola „institucija kulture“. Po tvrdnji psihološkinje Dijane Plut: „Škole

18 G. D. Litvinović, *n. d.*

19 A. di Lelio, *Kosovska bitka u albanskom epu*, Beograd 2010, s. 21.

20 D. Stojanović, „Udžbenici istorije kao ogledalo vremena“, u: *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*, Beograd 1994, s. 77.

21 E. Hobsbaum, „Šta nam istorija može reći o savremenom društvu“, u: *O istoriji*, Beograd 2003, s. 37.

22 *Isto*, s. 38.

23 Na pitanje: „Odakle ste najviše naučili o istoriji?“, 67% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „u školi“; 12% „iz literature, knjiga“; 10% „od porodice, prijatelja“; 8% „iz medija (tv, radio, novine...)“; 2% „iz filmova“; 1% „ne zna“.

su čuvari i distributeri kulturnog kapitala“. One selekcioniraju ljudska znanja i određuju koja će znanja steći status „socijalno legitimnih znanja“.²⁴ Upravo preko znanja koje se stiče u školi svako društvo nastoji da „omeđi prostor dozvoljenog od prostora nedozvoljenog“, da uspostavi standarde ili kordinate za odvijanje „normalnog“ tj. društveno prihvatljivog života unutar zajednice. Bez smernica, tj. „kulturnih konstrukata“ koje „usisavamo živeći u jednoj zajednici“ ne bismo znali „gde je gore a gde dole, da li smo na dobrom ili na rđavom putu“.²⁵

Udžbenici kao zbirke „kulturnih konstrukata“ predstavljaju mesta sretanja zvanične historiografije i najmlađih pripadnika zajednice, tj. novopridošlih korisnika istorijskih sadržaja. Da je vaspitna funkcija udžbenika izuzetno važna najbolje govori činjenica da je njeno istraživanje počelo krajem 19. veka kada je u javnosti po prvi put mogao da se čuje stav da udžbenici mogu biti veoma značajno, čak nezamenjivo sredstvo u službi raspirivanja mržnje prema drugim narodima i glorifikovanja sopstvene nacije.²⁶ Pošto se radi o istraživanjima u organizovanoj formi starim preko sto godina moglo bi se zaključiti da se na polju razvoja metodologije pisanja udžbenika, pa samim tim i percipiranja drugoga ili, što nas u ovom slučaju više zanima, samopercepcije, stiglo daleko. Negde, možda i jeste. U Srbiji udžbenici istorije i dalje izgledaju kao priručnici za predvojničku obuku, ali i mnogo više od toga. Službena historiografija kao „čuvar vatre“ kao da je propustila neke etape u razvoju istorijske nauke. A ona je u međuvremenu težila da postane „cela“, „totalna“, tj. istorija ljubavi, smrti, straha, samilosti, surovosti. Trudila se i uspela je da se oslobodi balasta pozitivizma, tradicionalnog pristupa, „ružnih navika“ kao što su gomilanje događaja i činjenica, priča, ponavljanja, preuzimanja. Istorijski sadržaji uspeli su da se reše lako uočljivog sveta površinske istorije, one koja nema „ulaz“ pa je samim tim podložna manipulisanju, što je jedan od ključnih razloga zašto se istorija ne razume. Na pitanje: „Od kada Srbi žive na Balkanu?“ 39% građana je odgovorilo: „Oduvek – starosedeoci su“.²⁷ Samo par minuta kasnije postavljeno im je pitanje: „Na čiju teritoriju su se Srbi doselili?“ 36% je odgovorilo: „Na teritoriju Vizantijskog carstva“, 34%: „Na teritoriju Rimskog carstva“, 8%: „Na teritoriju hazarskih plemena“, 7%: „Na teritoriju Osmanskog carstva“, dok 15% građana nije imalo odgovor. Odgovori koji isključuju jedni druge sugerišu da su neki od građana i građanki Srbije koji su odgovarali na ova pitanja savladali lekciju o naseljavanju Slovena na Balkansko poluostrvo ali im se najviše dopao onaj deo u kome piše:

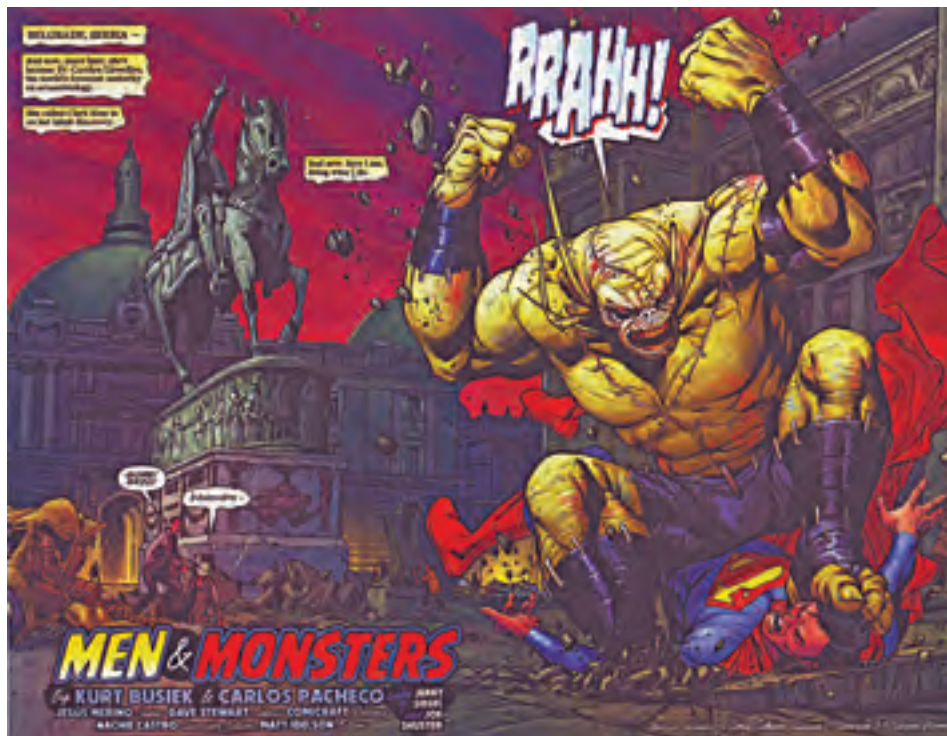
24 D. Plut, „Socijalizacijski obrasci osnovnoškolskih udžbenika“, u: *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*, Beograd 1994, s. 11.

25 *Isto*, s. 12.

26 D. Plut, „Predgovor“, u: *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*, Beograd 1994, s. 5.

27 Na pitanje: „Od kada Srbi žive na Balkanu?“, 39% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „oduvek – starosedeoci su“; 29% „došli su pre Hrvata“; 22% „došli su u isto vreme kad i Hrvati“; 8% „ne zna“; 2% „došli su posle Hrvata“.

„Ljubazni su prema strancima i provode ih kao goste od mesta do mesta, gde god zažele“.²⁸ I zaista, kao što je primetio Fevr: „Divnog li kontinuiteta jedne nacionalne istorije“.

U nedeljniku *Vreme* (br. 1026) od 2. septembra 2010. godine objavljen je članak autora Saše Rakezića pod nazivom: „Supermen na Trgu Republike“, posvećen načinima prikazivanja i interpretacija Srbije u stripu. Autor skreće pažnju na jednu od epizoda stripa o Supermenu (autori Kurt Busiek i Carlo Pacheco, izdanje DC Comics, 2006) u kojoj popularni junak sreće čudovište iz svemira na Trgu Republike u Beogradu. Čudovište čupa iz postolja spomenik Knezu Mihailu i baca ga na zgrade u blizini. Delovi statue padaju po uspaničenim prolaznicima kojima se Supermen obraća na tečnom srpskom, rečima: „Idite na bezbedno svi! Štitiću vas dok ne stignete na sigurno!“ Za čudovište se naknadno ispostavlja da je, nakon što je pre mnogo godina bilo pronađeno u svemirskom brodu koji je doživeo krah negde na teritoriji Sovjetskog Saveza, uspeo da pobjegne iz napuštenog sovjetskog naučnog centra u Kazahstanu i da se nađe baš u Srbiji, u centru Beograda.

28 D. Stojanović, *n. d.*, s. 90–91.

„Stare bitke nikad se ne zaboravljaju“²⁹

„Danas je teško reći šta je u Kosovskoj bici istorijska istina, a šta legenda. Danas to više nije ni važno.“

Predsednik Predsedništva Socijalističke Republike Srbije, Slobodan Milošević u govoru održanom na centralnoj proslavi 600. godina od Kosovske bitke na Gazimestanu 28. juna 1989. godine.³⁰

Kada je građanima Republike Srbije u anketi pod nazivom: „Novosti iz prošlosti. Poznavanje istorije i stavovi građana prema događajima iz prošlosti“, marta meseca 2010. godine postavljeno pitanje: „Šta je po vašem mišljenju najznačajniji događaj u istoriji Srbije?“, najveći procenat odgovorio je: „Kosovski boj“.³¹ Shodno pomenutom odgovoru očekivalo se da će ista populacija na postavljeno pitanje: „Koji je istorijski događaj po Vašem mišljenju imao najpozitivnije posledice za dalji razvoj Srbije?“, odgovoriti: „Oslobođenje od Turaka“.³² Ono što se nije moglo naslutiti je saznanje da samo 39% građana zna da je Srbija stekla nezavisnost posle oslobođenja od turske vlasti, 1878. godine.³³ Takođe se nije moglo pretpostaviti da svega 28% zna da odgovori na pitanje: „Od kada je Kosovo ponovo u sastavu Srbije?“.³⁴

Evidentna nedoslednost u davanju odgovora ili elementarno neznanje koje građani i priznaju, podseća na iskustvo bivše urednice u *New York Times Book Review* i autorke knjige „Izgubljeno u prevodu“³⁵ Eve Hofman, koja se kao adolescent uoči Drugog svetskog rata preselila iz Poljske u Kanadu. Sećajući se tih dana, ona je napisala: „Ne smem da se osvrnem unazad, a ne znam kako da pogledam unapred. Plašim se da me i na jednoj i na drugoj strani čeka Meduza i da bih vrlo lako mogla da se pretvorim u stenu. Zaglavljena sam na pola puta i vreme stoji zajedno sa mnom. Vreme se nekada jasno otvaralo preda mnom,

29 A. di Lelio, *n. d.*, s. 7.

30 *Isto*, s. 17.

31 Na pitanje: „Šta je po vašem mišljenju, najznačajniji događaj u istoriji Srbije?“, 22% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „Kosovski boj“; 10% „Prvi srpski ustanak“; 9% „oslobođenje od Turaka“; 13% „ne znam“, itd.

32 Na pitanje: „Koji je istorijski događaj po Vašem mišljenju imao najpozitivnije posledice za dalji razvoj Srbije?“, 10% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „oslobođenje od Turaka“; 8% „Prvi srpski ustanak“; 4% „petooktobarska dešavanja“; 31% „ne znam“, itd.

33 Na pitanje: „Kada je Srbija stekla nezavisnost posle oslobođenja od turke vlasti?“, 39% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „1878“; 21% „1804“; 18% „ne znam“; 13% „1903“; 9% „1918“.

34 Na pitanje: „Od kada je Kosovo ponovo u sastavu Srbije?“, 28% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „1912“; 23% „ne znam“; 22% „1878“; 15% „1918“; 12% „1804“.

35 Knjigu Eve Hofman *Izgubljeno u prevodu* objavila je 2002. godine izdavačka kuća Geopoetika.

treperilo obećanjima. Kada bih poželela da zadržim neki momenat, to je zato što sam želela da ga proširim, da ga doživim punim plućima. Sada, vreme nema dimenzije, ne pomera se ni unapred ni unazad. Sputavam prošlost, kruto se opirem budućnosti: želela bih da zaustavim tok vremena. Za kaznu, uhvaćena sam u klopku bitisanja u uvek istoj sadašnjosti, drugoj strani *življenja u sadašnjosti*, koja nije večnost već zatvor. Ne mogu da sagradim most između sadašnjosti i prošlosti i zato ne mogu da uspostavam kretanje vremena³⁶ Kada se lično-poetsko stanovište prevede na sociološko to znači da se doživljaj dezorijentacije koji se ponavlja među pripadnicima društva i u isto vreme javlja kao obeležje društva samog, može očekivati kada se društvo nalazi u stanju dezintegracije.³⁷ U svojoj doktorskoj disertaciji „Percipirane promene, vremenska orijentacija i lično zadovoljstvo tokom životnog veka u Jugoslaviji i Sjedinjenim Američkim Državama“ psihološkinja Gorjana Litvinović je podsetila na devedesete kada je većina njenih prijatelja koji su tada živeli u Srbiji (ona je živela u Sjedinjenim Američkim Državama) govorila o „stalno prisutnom utisku izmenjene vremenske perspektive“. Gorjana Litvinović dalje objašnjava: „Istovremeno dok se veći deo populacije oseća *zaglavljeno u vremenu*, zvanična retorika masovno podržava viziju *nacionalnog vremena*“. Davanje prioriteta nacionalnoj prošlosti, što implicitno znači i nacionalnoj budućnosti nije bilo novina devedesetih.³⁸ Kada govorimo o savremenom srpskom društvu odnos „spoljnog“, tj. društvenog vremena i „ličnog životnog vremena pojedinca“³⁹ identičan je odnosu istorijske svesti i društva unutar kog nastaje, ne poklapa se. U oba slučaja, „lično vreme“ je stalo. Da je drugačije, zar bi 2010. godine 50% građana Srbije, na pitanje: „Da li je tačna tvrdnja da je Vuk Branković izdao na Kosovu 1389?“ odgovorilo: „Da“.⁴⁰

Građani i građanke Srbije još uvek se sećaju proslave 600-godišnjice Kosovske bitke 28. juna 1989. godine. Sećali bi se i proslave 500-godišnjice u tek proglašenoj Kraljevini Srbiji (već je rečeno da se prošlost uvek nanovo izgrađuje) da ovaj za Srbe „vazda“ značajan datum nije „pomutio“ jedan događaj. Pred samu proslavu, istoričar Ilarion Ruvarac napisao je raspravu „O knezu Lazaru“ a njegov kolega, Ljubomir Kovačević o Vuku Brankoviću. Zahvaljujući primeni kritičkih načela, obojica su, nezavisno jedan od drugog, predstavu o Kosovskoj bici lišili „mnogobrojnih živopisnih pojedinosti, među kojima je najkrupnija ona o izdaji Vuka Brankovića“.⁴¹

36 G. D. Litvinović, *n. d.*, s. 111.

37 *Isto*.

38 *Isto*, s. 113.

39 *Isto*.

40 Na pitanje: „Da li je tačna tvrdnja da je Vuk Branković izdao na Kosovu 1389?“; 50% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „da“; 39% „ne“; 11% „ne znam“.

41 O. Zirojević, „Kosovo u kolektivnom pamćenju“, u: N. Popov (ur.), *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, Beograd 1996, s. 224.

U danima kada su Srbi slavili 500 godina od Kosovske bitke napisani su radovi koji su označili pobedu kritičkog pravca u srpskoj historiografiji. Bio je to trijumf i sasvim sigurno jedan od najznačajnijih događaja u razvoju istorijske nauke kod nas. Ipak, kako primećuje istoričar Srđan Milošević, pisac studije: „Kritički istoričar i društvo“ o istorijskom osvrtu na dominantnu recepciju dela Ilariona Ruvarca u srpskom društvu, niti su do dana današnjeg sprovedena ozbiljna istraživanja razvoja srpske historiografije niti je ikada objavljeno kritičko izdanje sabranih dela Ilariona Ruvarca.⁴² Kao osnivač kritičkog pravca u srpskoj historiografiji, kao neko ko je pokušao i uspeo da dekonstruiše jedan od najdominantnijih srpskih mitova, Ruvarac je sebe označio kao metu za sve one koji su mislili i dan danas misle da se „sumnjom u narodne tradicije podriva i slabi nacionalni duh“.⁴³

Proučavajući srpske političke mitove, književni kritičar i književnik Jovan Skerlić nazvao ih je „religija, kult, idol, fetišizam, mesijanstvo, misticizam“. Najviše takvih pojava našao je proučavajući razdoblje srpske političke i književne istorije između 1848. i 1871, koje je označio kao „vreme nacionalnog i književnog romantizma kod Srba“. Skerlić je zaključio da se političke predstave i verovanja srpskog romantizma svode na ograničen broj opštih mesta ili niz kultova čiji su idoli bili Kosovo, Crna Gora, hajduci, gusle, srpstvo, otadžbina, istorijska prošlost a izvorište „središnji opšti kult“ ili kult narodnosti. Tako je „narodnost [je] postala idol novog pokoljenja, jedini bog pred čijim su oltarom tamjan palili i pred kojim su ničice padali“.⁴⁴

Od vremena Jovana Skerlića pa do danas malo se toga promenilo. Pišući o slomu socijalizma, etnolog/antropolog Klaus Rot je skrenuo pažnju na promene u svim sferama života, pre svega u sferi svakodnevice. Po njemu, Jugoistočna Evropa je preživljavala period dezorijentisanosti, gubitka sigurnosti u domenu svakodnevne kulture i suočavala se sa nepreglednošću u neposrednom okruženju. U fazi „preokreta i konstituisanja novih životnih okruženja“, traganje za predstavama o svetu koje će biti novi orijentiri bilo je izuzetno važno. Pogled je neminovno uperen ka prošlosti. Niko je se zapravo nije sećao a svi su je bili svesni. Povratkom na imaginarno „nekad“ legitimisalo se političko delovanje „danas“. Povratak tradiciji i folkloru bio je garant očuvanja nacionalnog identiteta ali i način da se povratkom u slavnu nacionalnu prošlost projektuje siguran svet u sadašnjosti.⁴⁵ Nacionalna istorija kao pribežište poslužila je kao čistilište.

42 S. Milošević, „Kritički istoričar i društvo. Istorijski osvrt na dominantnu recepciju dela Ilariona Ruvarca u srpskom društvu“, u: *Snaga lične odgovornosti*, Beograd 2008, s. 202–203.

43 O. Zirojević, *n. d.*, s. 224.

44 *Isto*, s. 220.

45 K. Rot, „Slike u glavama. Stereotipi, mitovi, identiteti sa etnološkog stanovišta“, u: *Slike u glavama. Oglеди o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*, Beograd 2000, s. 281–282.

Proslava 600 godina od Kosovske bitke predstavlja možda najbolju ilustraciju Rotovog stava. Uvodni članak vidovdanskog broja *Politike* 1989. bio je naslovljen: „Šest vekova od boja na Kosovu, kosovsko vreme“.⁴⁶ U jubilarnoj ali i u prethodnim godinama Kosovska bitka je bila u „žizi javnog zanimanja“. U svom tekstu: „Kosovo u kolektivnom pamćenju“, istoričarka Olga Zirojević je podsetila na „talas“ književnih tekstova iz pera: Milana Komnenića, Slobodana Rakićića, Milorada Đurića, Branka V. Radičevića, Tanasija Mladenovića, Ljubomira Simovića, Gojka Đoga, Milovana Vitezovića, Rajka Petrov Noga i drugih, koji su „opevali kosovske junake kao ratničku zajednicu“. Kosovski motivi nisu zaobišli dramu (Ljubomir Simović), slikarstvo (Mladen Srbinović, Miloš Gvozdenović),⁴⁷ film (Zdravko Šotra) itd. Kosovska simbolika nije mogla zaobići ni tzv. događanje naroda u periodu od jula 1988. do marta meseca 1989. godine. Na „mitinzima istine“ mogle su se čuti parole: „Kosovo ravno, rano krvava“, „Na Kosmetu božur vene, žali Srbe iseljenje“, „Izdali su narod, izdali su Kosovo“, „Ne dajmo Kosovo, ne dajmo grob Miloša“, „Car Murate na Kosovu pade, i vi ćete izdajice sade“, „Miloše ustani“, „Kosovo je sveta srpska zemlja“, „Kosovo je duša Srbino-va, i njegova rana nezaceljena, krv njegova, njegova molitva, njegovo pamćenje i njegova kolevka“.⁴⁸ Centralna svečanost proslave godišnjice Kosovskog boja održana je 28. juna 1989. godine na Gazimestanu gde se okupilo dva miliona ljudi (agencija *Rojters* broj učesnika proslave procenila je na tri stotine hiljada). Govor Slobodana Miloševića koji se može postaviti u „kontekst političkog jezika novije posleratne istorije Jugoslavije“, bio je prepun kosovskih simbola. Tom prilikom on je rekao: „Nas je na Kosovu pre 600 godina zadesila nesloga“. Podvlačeći da je nesloga „zla kob“ koja prati srpski narod kroz celu istoriju, Milošević je zaključio: „Šest vekova kasnije, opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene. Ali bez obzira kakve su, one, bitke, ne mogu se dobiti bez odlučnosti, hrabrosti, požrtvovanosti“.⁴⁹ Tačno dve godine kasnije, tj. 27. juna 1991. akcija Jugoslovenske Narodne Armije u Sloveniji označila je početak kraja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ubrzo zatim izbio je rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini gde su nam, kako primećuje Olga Zirojević, protivnici bili ne bosanski muslimani, nego Turci, naši stari ali i mitski neprijatelji.⁵⁰

Mit koji se ispleo oko Kosovske bitke kao „odlučujuće bitke“ iz prošlosti⁵¹ nameće ključno pitanje: „Zašto su neka iskustva postala deo šireg istorijskog

46 O. Zirojević, *n. d.*, s. 230.

47 *Isto*, s. 227–228.

48 *Isto*, s. 228.

49 *Isto*, s. 229.

50 *Isto*, s. 230.

51 A. di Lelio, *n. d.*, s. 7.

pamćenja, dok tolika druga nisu?⁵² Odgovor na ovo pitanje može se dati jedino otkrivanjem genealogije mita i načina na koji se on razvija, tj. dekonstrukcijom mitske prošlosti. Funkciju „ubice mitova“ Erik Hobsbaum smatra jednim od ključnih zadataka svakog historičara.⁵³ Ona je primarna jer jedan od najčešćih primera „kulture identiteta koja se ukotvljuje u prošlost mitovima preobučenim u istoriju jeste nacionalizam“, a „zaboravljanje, čak i pogrešno pamćenje istorije, suštinski je činilac u formiranju jedne nacije, što je razlog zašto napredak istorijskih proučavanja često predstavlja opasnost za nacionalna osećanja“.⁵⁴

Karikatura bivšeg predsednika Srbije Slobodana Miloševića, autora Predraga Koraksića – Corax objavljena je u dnevnom listu *Borba*, 23. jula 1990. godine.

52 E. Hobsbaum, „Istorija identiteta ...“, s. 284.

53 *Isto*, s. 292.

54 *Isto*, s. 287.

Prosečan građanin Republike Srbije, možda baš onaj koji misli da je Kosovski boj najznačajniji događaj u istoriji Srbije, da se Marko Kraljević posle iste bitke nije borio na strani Turaka⁵⁵ a da su Srbi u srednjem veku nosili šajkaču⁵⁶ (što nas navodi na pomisao da ju je imao i Miloš Obilić u trenutku dok se približavao Muratovom čadoru), verovatno bi bio zapanjen kada bi u izlogu neke od ovdašnjih knjižara ugledao naslov: „Kosovska bitka u albanskom epu“ sociološkinje, novinarkе i političke analitičarke Ane di Lelio.⁵⁷ Da postoje albanske pesme o bici na Kosovu i da je Miloš „ne samo srpski, nego i arbanaški heroj“, znao je i etnolog i istoričar Veselin Čajkanović kada je sto godina ranije, kako sam kaže: „za vreme arbanaške operacije 1912, bio sa četom u okolini Elbasana“. Tom prilikom pričali su mu o „nekim Arbanasima, domorocima“, potomcima Miloša Obilića, dok je u Ohridu imao priliku da vidi „jednu sablju (vrlo prostu, uostalom, i svakako mlađu od 18. veka) koja je bila tobože sablja Miloševa“.⁵⁸

Albanska epika o boju na Kosovu daleko je manje poznata od srpske iz nekoliko razloga. Albanska usmena tradicija, kao na kraju i srpska, duboko je uticala na nacionalnu istoriju i samopercepciju ali nikada nije dobila svetsko priznanje kao srpska jer albanski jezik nije bio šire poznat. Drugo, albanski ep o Kosovu nikada nije igrao ključnu ulogu u izgradnji nacionalnog identiteta, kakvu je od 19. veka nadalje igrao srpski ep. Treće, za razliku od srpske usmene tradicije koja je ipak odumrla, albanska je još uvek veoma živa. Albanska usmena tradicija o boju na Kosovu živa je pre svega na Kosovu.⁵⁹ Nije slučajno što se autorka s albanskom epikom o pomenutom događaju srela upravo istražujući kulturu Oslobođilačke vojske Kosova. Ana di Lelio je uočila dva vida kolektivne memorije kada je u pitanju upotreba kosovskog mita. „Tvrdnja da je junak koji je u ime slobode ubio sultana bio Albanac uspostavlja istorijski kontinuitet s dalekom prošlošću“. Na taj način se dokazuje „autohtono prisustvo večne albanske nacije na Kosovu i otpor koji je uporno pružala stranim ugnjetaćima“. Sa druge strane, umanjuje se značaj masovnog prelaska velikog broja Albanaca na islam i prednost se daje njihovoj predosmanskoj kulturi. Poslednjim dešavanjima na Kosovu, proglašenjem nezavisnosti definisan je novi kontekst za oživljavanje gore opisanih kolektivnih memorija. Nazivajući Hašima Tačija „preduzetnikom sećanja“, Ana di Lelio je podsetila na deo govora koji je održao 17. februara 2008. godine u kosovskoj skupštini. Istupajući kao „simbol pobeđničkog oslobodilačkog

55 Na pitanje: „Da li se Marko Kraljević posle Kosovske bitke borio na turskoj strani?“, 50% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „ne“; 41% „da“; 9% „ne znam“.

56 Na pitanje: „Da li su Srbi nosili šajkaču u srednjem veku?“, 47% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „da“; 44% „ne“; 9% „ne znam“.

57 A. di Lelio, *n. d.*, s. 14.

58 *Isto*, s. 182–183.

59 *Isto*, s. 12–13.

rata“ predsednik vlade Kosova je rekao: „Generacijama prenosite radost i ponos koje sada osećamo i nikad nemojte zaboraviti da ih učite da se sećaju velikih žrtava onih koji su nam prethodili.“⁶⁰ Nema ničeg novog u sećanju na lične žrtve herojskih likova. 28. juna 1989. godine, na Gazimestanu, jedan drugi „preduzetnik sećanja“ rekao je: „Nije nam, prema tome, danas teško da odgovorimo na ono staro pitanje: sa čim ćemo pred Miloša?“⁶¹ Još je sociolog Antoni Smit konstatovao da je ovakva vrsta „komemoracije“ uobičajena u procesu stvaranja država i čini „konačni sveti temelj nacionalnog identiteta, istovremeno viđenog i neviđenog, aktivno negovanog i nečujnog prisustva.“⁶²

Iako se rođendan političke ideje nacije vezuje za 1789. tj. godinu Francuske revolucije,⁶³ rasprostranjenost pojma nacija u savremenom svetu je veća nego ikada. Broj radova koji se bave pojavama kao što su nacije, nacionalni pokreti i uloga koju igraju u istorijskom razvoju veći je u periodu od 1968. do 1988. nego u bilo kom ranijem periodu.⁶⁴ Razlozi su višestruki. Iako se nacionalizam ukorenio u periodu između 1870. i 1914.⁶⁵ a svoj trijumf doživeo već krajem Prvog svetskog rata i to zahvaljujući: raspadu velikih multinacionalnih carstava i izbijanju Ruske revolucije, na Versajskoj mirovnoj konferenciji nije bilo moguće „oblikovati“ države koje bi zadovoljile sve nacionalističke apetite. Pre svega, veći na novih država pa i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, nastale su na ruševinama starih carstava što je značilo da su kao i stare „tamnice naroda“ imale multinacionalni karakter. Masovna istrebljenja i genocidi koji su počeli da se dešavaju već za vreme Prvog svetskog rata⁶⁶ nisu se završili do dana današnjeg.

U 19. veku vladajuće elite na Balkanu suočile su se sa zadatkom stvaranja nacionalnih država. U tom procesu, nove balkanske nacije mogle su da biraju „tri kulturne formacije od kojih bi“ ili oko kojih bi „konstituisali nacionalne identitete“. I pored evropske i vlastite narodne kulture sve balkanske nacije su se opredelile za svoju varijantu osmanske kulture, što ne treba da čudi, jer je otomanska vlast imala najtrajniji i najjači uticaj na Balkanu. Nije postojala balkanska nacija koja nije imala negativan odnos prema otomanskom nasleđu.⁶⁷ Klaus Rot

60 Isto, s. 19–20.

61 Isto, s. 43.

62 Isto, s. 20.

63 E. Hobsbaum, „Transformacija nacionalizma 1870–1918“, u: *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, Beograd 1996, s. 115.

64 E. Hobsbaum, „Uvod“, u: *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, Beograd 1996, s. 10.

65 E. Hobsbaum, „Transformacija nacionalizma ...“, s. 123–124.

66 Vidi u: E. Hobsbaum, „Vrhunac nacionalizma 1918–1950“, u: *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, Beograd 1996, s. 149–183.

67 K. Rot, „Kako izaći na kraj s prošlošću“, u: *Slike u glavama. Oglеди o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*, Beograd 2000, s. 195–197.

je konstatovao: „Za Jugoistočnu Evropu je, iz istorijskih razloga, Turčin glavna negativna referenca, ogledalo onoga što se ne želi biti i što se, po oslobođenju i konsolidovanju nacija u 19. veku, i odbacilo“.⁶⁸ Da bi nacionalizam ušao u politiku i da bi se u ovom slučaju izgradile nacije i nacionalni identiteti, tj. sopstveno „ja“ bila je, kako kaže Erik Hobsbaum, neophodna „grupa muškaraca i žena koji su se videli, na bilo koji način, kao Ruritanci, ili su ih tako videli drugi, i njihova spremnost da slušaju da je njihovo nezadovoljstvo, na neki način, bilo uzrokovano lošim ponašanjem (često se nije ni poricalo) drugih prema Ruritancima, lošijim mestom u poređenju sa drugim nacijama, ili pak lošijim ponašanjem neruritanske države ili vladajuće klase“.⁶⁹

U knjizi *Crni Petar i balkanski razbojnici. Balkan i Srbija u nemačkim satiričnim časopisima 1903–1918*, istoričar Milan Ristović analizira karikaturu iz vremena Balkanskih ratova (1912–1913) na kojoj je prikazan pravoslavni sveštenik koji predvodi bandu razbojnika u „balkanskim“ nošnjama. Uz karikaturu je objavljen komentar: „Ulazak pobeđničkih slovenskih nosilaca kulture u Tursku“.

Slikovit Hobsbaumov opis govori o tome da je naš doživljaj drugog konstrukcija koja se gradi unutar određenog društvenog i istorijskog konteksta. Ipak, konstrukcija drugog ili „njih“ je uvek pojmovno, moralno i politički isprepletana

68 K. Rot, „Slike u glavama...“, s. 269.

69 E. Hobsbaum, „Transformacija nacionalizma ...“, s. 124.

sa konstrukcijom sebe ili „nas“.⁷⁰ Ova isprepletanost neminovno dovodi do ideologizacije nacionalne i istorijske svesti. Pošto nacionalizam zahteva suviše mnogo verovanja u ono što očigledno nije tako,⁷¹ većina građana Srbije misli da je ćirilica nastala kod Srba,⁷² da je himna Kraljevine Jugoslavije bila srpska himna „Bože pravde“,⁷³ da su Solun i Beograd bili deo carstva cara Dušana⁷⁴ i da je Niš svakako ulazio u sastav Srbije kneza Miloša.⁷⁵

Proučavajući udžbenike za osnovnu školu, baveći se njihovom kompozicijom, istoričarka Dubravka Stojanović je došla do zaključka da je u udžbeniku za sedmi razred osnovne škole iz 1992. godine, koji obrađuje period od kraja 15. do sredine 19. veka, od ukupno 156 strana svega 40 posvećeno svetskoj ili opštoj istoriji.⁷⁶ Manir autora samo jednog u nizu udžbenika opšte je mesto kada se govori o udžbenicima za istoriju u Srbiji. Zbog toga i ne čudi što na pitanje: „Prosvetiteljstvo je značajna epoha evropske istorije. Da li znate ime jednog prosvetitelja?“, građani Srbije na prvom mestu navode Dositeja Obradovića i Svetog Savu a potom Vuka Karadžića. Sa jednim procentom glasova Žan Žak Ruso se izborio za četvrto a Volter za peto mesto.⁷⁷

Jedan od ključnih elemenata u procesu ideologizacije svesti je i ideja o istorijskoj ispravnosti sopstvene nacije. „Slika po kojoj smo *mi* ispravni i *dobri* najbolje je tlo za nacionalni misticizam i stalno odlaganje trenutka kolektivnog nacionalnog sazrevanja“.⁷⁸ Tako je na pitanje: „Da li je Srbija uvek vodila samo oslobodilačke ratove?“, 70% građana odgovorilo potvrdno.⁷⁹ Na pitanje: „Da li je

70 K. Rot, *n. d.*, s. 272.

71 E. Hobsbaum, „Uvod“, *n. d.*, s. 19.

72 Na pitanje: „Da li je ćirilica nastala kod Srba?“, 58% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „da“; 37% „ne“; 5% „ne znam“.

73 Na pitanje: „Koja je bila himna Kraljevine Jugoslavije?“, 50% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „srpska himna *Bože pravde*“; 17% „bila je sastavljena od delova srpske, hrvatske i slovenačke himne“; 16% „*Tamo daleko*“; 11% „ne znam“; 6% „bila je sastavljena od delova srpske i hrvatske himne“.

74 Na pitanje: „Da li su Solun i Beograd bili deo carstva cara Dušana?“, 63% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „da“; 24% „ne“; 13% „ne znam“.

75 Na pitanje: „Da li je Niš bio u sastavu Srbije kneza Miloša?“, 55% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „da“; 28% „ne“; 17% „ne znam“.

76 D. Stojanović, *n. d.*, s. 80.

77 Na pitanje: „Prosvetiteljstvo je značajna epoha evropske istorije. Da li znate ime jednog prosvetitelja?“, 42% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „ne znam“; 25% „Dositej Obradović“; 25% „Sveti Sava – Rastko Nemanjić“; 4% „Vuk Karadžić“; 1% „Žan Žak Ruso“; 1% „Volter“.

78 D. Stojanović, *n. d.*, s. 90.

79 Na pitanje: „Da li je Srbija uvek vodila samo oslobodilačke ratove?“, 70% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „da“; 21% „ne“; 9% „ne znam“.

Srbija u svim ratovima koje je vodila u poslednjih 200 godina bila na pobedničkoj strani?“, 50% građana je odgovorilo „da“ a 36% „ne“.⁸⁰ Od 36% njih koji su dali negativan odgovor 31% ne zna da odgovori u kojim ratovima Srbija nije bila na pobedničkoj strani.⁸¹

Nije slučajno što je tek u 19. veku, tj. u periodu stvaranja srpske nacionalne države, lik Miloša Obilića dobio značajnije mesto u kolektivnoj memoriji Kosovskog boja. Iako kratka, istorija srpskog junaka Miloša Obilića je veoma bogata. Uoči i za vreme jugoslovenskih ratova srpski nacionalisti su lik Miloša Obilića poistovećivali sa nacionalnom svešću Srbije. Ova uloga Miloša Obilića nije bila nova jer je još od 19. veka snažno uticao na nacionalistički orijentisane političare i intelektualce. Bio je nadahnuće za stvaranje srpske kraljevine. Postao je ikona pokreta za slovenski reciprocitet. Obilić je oživljavao slavnu nacionalnu prošlost srednjeg veka koja je legitimizovala Srbiju kao centar okupljanja i ujedinjenja Južnih Slovena. Našao se i kao jedan od glavnih aktera u najstarijem srpskom filmu „Krunisanje kralja Petra II Karađorđevića“ u povorci, tik iza kneza Lazara. Posebno je zanimljivo saznanje da Miloš Obilić verovatno nije postojao.⁸² Kosovsko predanje institucionalizovano je u liturgijskom i političkom obliku tek u 15. veku zahvaljujući Crkvi.⁸³ U tom narativu ubica sultana nije imao ni ime ni ulogu. Srpska srednjovekovna literatura u centar pažnje stavljala je „isusovski lik kneza Lazara“, potpuno ignorišući Obilića. Miloš Obilić se ne javlja ni u jednoj pesmi Kosovskog ciklusa. To je zato što se omiljeni srpski junak nije rodio u srpskoj već u epskoj poeziji zapadnog Balkana i jadranskog primorja. Tako za Miloša Obilića sa punim pravom možemo reći „da je relativno nov dodatak srpskom mitu“.⁸⁴ Za popularizaciju Miloša Obilića i njegovo

80 Na pitanje: „Da li je Srbija u svim ratovima koje je vodila u poslednjih 200 godina bila na pobedničkoj strani?“, 50% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „da“; 36% „ne“; 14% „ne znam“.

81 Na pitanje: „U kojim ratovima nije bila na pobedničkoj strani?“, 43% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „u ratovima 90-ih“; 31% „ne znam“; 7% „NATO agresiji – bombardovanju 1999“; (pitanje je bilo postavljeno samo onima koji su odgovorili da smatraju da Srbija nije bila uvek na pobedničkoj strani u ratovima koje je vodila u prethodnih dve stotine godina).

82 A. di Lelio, *n. d.*, s. 44; Ana di Lelio napominje da postoje tumačenja po kojima se ni Kosovska bitka nije odigrala. Cela bitka je navodno izmišljotina. Reč je o zaveri koju su skovali Muratov sin Bajazit i Lazarov sin Stefan kako bi ubrzali smenu na prestolu, A. di Lelio, *n. d.*, s. 16.

83 A. di Lelio, *n. d.*, s. 51–52; Radmila Radić ističe kako je odnos države i crkve na Istoku imao drugačiji oblik nego na Zapadu. Pravoslavna crkva nikada nije postala osamostaljeni politički faktor pa je autokefalnost pravoslavnih crkava bila jedan od faktora nacionalno-državne integracije. Država i crkva bile su dva vida iste stvari, R. Radić, *n. d.*, s. 267.

84 A. di Lelio, *n. d.*, s. 52.

povezivanje sa srpskom nacijom i državom pre svega su zaslužni Vuk Stefanović Karadžić i crnogorski vladika Petar II Petrović Njegoš. S Karadžićem je usmeno predanje počelo da igra važnu ulogu jer se razvijalo u dijapazonu od objašnjenja katastrofalnog poraza na Kosovu do toga da je postalo ep o utemeljenju nacije „u kontekstu otvorenije pobune protiv Osmanlija“. Tek je Njegoš povezo mit s idejom o organskom stvaranju srpske nacije. U *Gorskom vijencu*, epu o borbi protiv Turaka, punom religijskih i političkih simbola, najčešće se javljaju reči „Kosovo“ i „bog“ a Obilić se pominje bar dvanaest puta. U *Gorskom vijencu* Kosovska bitka je po prvi put pretvorena u ideju koja mobilize za rat. Tada i od tada, „preduzetnici sećanja“ su uvek rado u pomoć prizivali Kosovski mit i Obilića. Tako je mit postao mobilizatorska ideja zahvaljujući političkim elitama. One su ga pretvorile u „prirodni“ kontekst unutar kog se vodi kako unutrašnja tako i spoljna politika.⁸⁵

Uparedo sa trijumfom Vukovih ideja i jačanjem nacionalne svesti šezdesetih godina 19. veka, raslo je i interesovanje za starine. U atmosferi sve popularnije kosovske tradicije raslo je i interesovanje za Vidovdan. To bi se i moglo razumeti da 15. jun po starom, odnosno 28. jun po novom kalendaru Pravoslavna crkva u ranijim vremenima nije posvetila starozavetnom proroku Amosu i ubrzo posle Kosovske bitke kanonizovanom knezu Lazaru. Naziv Vidovdan, ispisan crvenim slovima, pojavio se u crkvenom kalendaru tek od kraja 19. veka. Širenju vidovdanskog kulta koji se vezivao za „mitske ostatke vegetacijskih kultura vezanih za Kosovsku bitku“,⁸⁶ posebno je doprineo beogradski književno-politički list *Vidovdan*. U kalendarskom delu državnog shematizma u Srbiji nalazi se od 1864. godine. Prvi put je naznačeno da se radi o državnom prazniku 1890. godine. Pod 15. junom, dve godine kasnije, po prvi put crvenim slovima, pisalo je „Pr. Amos i Lazar (Vidov dan)“. Kao kosovski simbol, Vidovdan je došao u središte pažnje kao dan konačnog obračuna sa Turcima tek početkom 20. veka. Po prvi put u kalendaru za 1914. godinu, dakle, posle Kumanovske bitke, ime Vidovog dana napisano je prazničnim crvenim slovima, tj. tek 1914. godine Vidovdan je postao jedan od devet zvaničnih praznika Kraljevine Srbije. Upravo od tada na Vidovdan se evociraju sećanja na pale ratnike i deli se jelo i piće za njihovu dušu, kao i u mitska vremena na ovaj dan kada bi domaćin kuće svakom mlađem ukućaninu

85 *Isto*, s. 53–54.

86 O. Zirojević, *n. d.*, s. 215; Olga Zirojević govori o starini kulta Svetog Vida koji je indikativan kada se govori o „mitskim ostacima vegetacijskih kultura vezanih za Kosovsku bitku“ i opisuje jedan od njih. „Na Kosovu, uoči Vidovdana, kad čeljad pođe iz kuće na oro, domaćin bi svakom predao po struk božura i rekao: *Da budeš kao ovaj cvet crven i jak*, a darovani bi mu odgovorio: *Biću kao onaj što je krv prolio na Kosovu polju*. Okićeni božurima, svi bi zajedno krenuli na zborište da izvedu igru Vidovdanku“.

koji se spremao za oro predao po struk božura i rekao: „Da budeš kao ovaj cvet crven i jak“ a darovani bi odgovarao: „Biću kao onaj što je krv prolio na Kosovu polju“. Okićeni božurima svi bi zajedno izvodili igru Vidovdanku.⁸⁷ Izgleda baš kao i oni građani Republike Srbije koji su na pitanje: „Koji događaj iz naše istorije bi još trebalo da se slavi kao praznik?“, odgovorili: „Vidovan“.⁸⁸

„Zamrznuta tradicija“⁸⁹

*„Deda: Naš dragi suprug, otac, djed i ujak
iznenadno je i neočekivano preminuo u 79.
godini života. Reci iskreno, Michi, nisu li i tebi ti
ljudi blesavi? Pogreb umjesto ukopa, preminuo,
a ne umro. Napustio nas je i zaspao, sklopio oči
zauvijek. Bog ga je pozvao sebi.
Michi: Otegnuo papke! Tako kažu na televiziji
u vesternima. Riknuo. Krepao. Odzvonilo mu.
I nitko se više ne usudi reći da je netko umro,
mrtav, drven, tačka“.*
Elfi Donnelly, Zbogom djeda, rekla sam tiho⁹⁰

Četvrto poglavlje svoje knjige *Sociologija generacije* pod nazivom „Generacijske zajednice sećanja“ sociolog Todor Kuljić otpočeo je skrećući pažnju na Ničeovu opasku da, ako je star onaj ko nije kadar da zaboravlja „onda su mladi svi oni koji u stvaranju vizije budućnosti nisu opterećeni ranijim iskustvom.“ To bi značilo da, uslovno govoreći, „nova“ stvarnost traži pristup „neopterećen starom praksom“ jer se samo na osnovu novog, vlastitog iskustva može razvijati vizija budućnosti.⁹¹ Iako je tačno da kada stasa, nova generacija ne ulazi u epohu tako što se priključuje postojećem svetu odraslih „već tako što ga osvaja novim društvenim bićem“ treba skrenuti pažnju na činjenicu da razvoj teče od društva ka pojedincu a ne obrnuto.⁹² Kada su 1968. godine izbili studentski nemiri širom Evrope, prvi

87 Vidi u: O. Zirojević, „Vidovdanski kult“, u: O. Zirojević, *n. d.*, s. 215–219.

88 Na pitanje: „Koji događaj iz naše istorije bi još trebalo da se slavi kao praznik?“, 46% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „ne znam“; 26% „nijedan“. Od 28% građana koji su dali odgovor najviše njih tj. 6% opredelilo se za Vidovdan.

89 Todor Kuljić govori o mladim generacijama koje se samom činjenicom da su orijentisane ka budućnosti „u raznim istorijskim vremenima na drugačiji način“ oslobađaju prošlosti. Kuljić govori o vremenima „zamrznute tradicije“ kada je osloboditi se prošlosti gotovo nemoguće; T. Kuljić, *Sociologija generacije*, Beograd 2009, s. 165.

90 V. Šnajder, „Tabu smrti u kazalištu za djecu i mlade“, u: *Teatron*, 144–145, Beograd 2008, s. 28.

91 T. Kuljić, *n. d.*

92 G. D. Litvinović, „Model za istraživanje generacijskog identiteta“, u: *Čovek između istorijskog i ličnog vremena*, Beograd 2001, s. 19.

paradajz pao je na scenu, ne slučajno, dečjeg pozorišta u Holandiji. Kreativnost se ispoljavala isticanjem zahteva za „oslušivanjem i prepoznavanjem pravih tema koje dolaze iz realnosti u kojoj deca i mladi ljudi žive“.⁹³ Iako bi se moglo očekivati da se sećanje kod mladih filtrira tako da budućnost ima prednost nad prošlošću,⁹⁴ istraživanje znanja i stavova građana Srbije o događajima iz prošlosti govori upravo suprotno. Očekivati da će nove generacije promeniti postojeće izgleda da je zaista neizvodljivo u vremenima, kako istoče Todor Kuljić, „zamrznute tradicije“.⁹⁵ Iako među 71% građana Republike Srbije koji su odgovorili da ih istorija ne interesuje, i 81% koji su odgovorili da misle da istoriju ne znaju, ima najviše onih koji su rođeni između 1981. i 1992. godine, tj. najmlađih punoletnih građana, pripadnici istih generacija čine najbrojniju grupu među građanima koji misle da je: Kosovski boj najznačajniji događaj u istoriji Srbije, da je oslobođenje od Turaka najpozitivniji događaj u istoriji Srbije, da je Vuk Branković izdao na Kosovu, da se Marko Kraljević posle Kosovske bitke nije borio na turskoj strani, da od svih događaja iz prošlosti baš Vidovdan treba da se slavi kao državni praznik, da je Crna Gora stekla državnu nezavisnost tek raspadom Državne zajednice Srbije i Crne Gore 2006,⁹⁶ da hrvatska država nije postojala u srednjem veku,⁹⁷ da u vreme kneza Miloša u Beogradu nije postojala nijedna džamija.⁹⁸

Generacijski identitet kao jedan od grupnih identiteta (pored nacionalnog, kulturnog i polnog identiteta) nalazi u središtu jedne „istorijski orijentisane“ razvojne psihologije. Radi se o „suštinski razvojnom pojmu“ jer se u njemu nerazdvojno sadrži i održava i kontinuitet i promena.⁹⁹ Drugačije rečeno: „Nema generacije bez istorijske svesti“.¹⁰⁰ Iako „vremenski zavičaj nije samo signatura doba, nego i porodičnog sklopa i mentaliteta“ kog se delimično možemo osloboditi ali nas i definiše, generacija kao bitan segment društvene strukture i kategorija istorijskog razvoja je prilično zanemarena.¹⁰¹ Naravno,

93 A. Suša, „Budućnost pozorišta za decu i mlade“, u: *Teatron*, 144–145, Beograd 2008, s. 10.

94 T. Kuljić, *n. d.*

95 *Isto.*

96 Na pitanje: „Kada je Crna Gora stekla državnu nezavisnost?“, 40% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „tek raspadom Državne zajednice Srbije i Crne Gore“; 19% „u 19. veku, u isto vreme kada i Srbija“; 16% „u 19. veku, pre Srbije“; 14% „u 19. veku, posle Srbije“; 11% „ne znam“.

97 Na pitanje: „Da li je postojala hrvatska država u srednjem veku?“, 62% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „ne“; 27% „da“; 11% „ne znam“.

98 Na pitanje: „Koliko je džamija bilo u Beogradu u vreme kneza Miloša?“, 26% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „oko dvadeset“; 26% „ne znam“; 25% „samo jedna“; 15% „nijedna“; 8% „preko sto“.

99 I. Ivić, „Gorjana Litvinović i čovek između istorijskog i ličnog vremena“, u: *Čovek između istorijskog i ličnog vremena*, Beograd 2001, s. 8.

100 T. Kuljić, *n. d.*, s. 5.

101 *Isto.*

bilo bi besmisleno pomisliti da je generacija kao socijalno-istorijska pojava ostala nepoznanica za nauku. Za istorijsku možda i jeste. Za neke druge nije. Pojam generacije kao socijalno-istorijske pojave, prvi put je postao predmet analize u socijalnoj filozofiji 19. veka, mada je tek u 20. veku došlo do razvoja naučnog proučavanja generacijskih fenomena, najpre u okviru sociologije a potom i psihologije.¹⁰² Da je istorijska nauka imala više sluha možda bi nam danas bilo lakše da razumemo generacijski identitet kao „kariku koja povezuje neprekidni tok prenošenja istorijskih dostignuća i kulturne tradicije“ ali i rodno mesto novina.¹⁰³

Istoričar Pjer Nora ističe da identitet izrasta iz društvenog opštenja i da se usvaja tako što na duboko nesvestan način „diktira ključne uzore i kontroliše reflekske lojalnosti“.¹⁰⁴ U procesu socijalizacije, porodica predstavlja jednog od najstrožijih kontrolora pomenutih refleksa. Deca se neminovno identifikuju sa generacijom svojih roditelja. Moralni lik majke i oca glavni je uslov za „celovit lični identitet dece“.¹⁰⁵ Analizirajući debate u Bundestagu o nacionalsocijalističkoj vlasti u svojoj knjizi *Niko nije oslobođen istorije*, nemački sociolog Helmut Dubil je citirao deo govora poslanice Zelenih Kriste Nikels koja je tek kao devojkica saznala da je njen otac bio pripadnik SS-a: „Pre nekoliko godina naš savezni kancelar i predsednik Regan rukovali su se na groblju u Bitburgu. Tada sam prvi put primetila da moj otac na jednoj fotografiji iz tog vremena nosi crnu uniformu s mrtvačkim glavama. Tada sam već bila poslanica Zelenih u saveznom parlamentu i nisam se usudila da pitam oca: bilo mi je neopisivo teško. Nisam smogla snage, nisam mogla...“ Samo jedno u nizu sećanja ukazuje na činjenicu da je trebalo pola veka da bi se izgovorila misao da je krivica koju su roditelji „natovarili na svoja pleća“ trajno naškodila „samopoštovanju kasnijih generacija“.¹⁰⁶ Ipak, na samom kraju 20. veka bilo je neophodno nešto promeniti. U ponovo ujedinjenoj Nemačkoj iz 1989. godine nemačku porodicu je trebalo ponovo integrisati. Proces integracije nametao je drugačije porodično pamćenje, tj. „funkcionalnu doradu prošlosti“.¹⁰⁷ Ako je tata bio nacista, deka sasvim sigurno nije.¹⁰⁸ Tako se prošlost pluralizovala i postala mreža žrtava ali i dželata.¹⁰⁹

102 D. Litvinović, *n. d.*, s. 68.

103 I. Ivić, *n. d.*, s. 8–9.

104 T. Kuljić, *n. d.*, s. 5.

105 H. Dubil, *Niko nije oslobođen istorije. Nacionalsocijalistička vlast u debatama Bundestaga*, Beograd 2002, s. 28.

106 *Isto*.

107 T. Kuljić, *n. d.*, s. 179.

108 Aluzija na studiju: H. Welzer, *Grandpa Wasn't Nazi. The Holocaust in German Family Remembrance*.

109 T. Kuljić, *n. d.*, s. 187.

Gen XX (1997–2001), naziv je rada hrvatske umetnice Sanje Iveković. Fotografijama popularnih manekenki današnjice korišćenim u reklamnim kampanjama izmenjen je kontekst, tekstom kojim je umetnica želela da, između ostalog, podseti na heroine narodnooslobodilačke borbe u Drugom svetskom ratu nimalo strane generacijama koje su odrastale u socijalističkoj Jugoslaviji

(Sanja Iveković je rođena 1949. godine) ali potpuno nepoznate najmlađim generacijama građana Republike Hrvatske.

Nešto slično se desilo i sa poslesocijalističkim kulturama sećanja u jugoistočnoj Evropi. Jasno je da je sve što su mladi učili ne samo o Drugom svetskom ratu već i o socijalizmu postalo nevažace u atmosferi etničkih čišćenja.¹¹⁰ Tako građani stari između 18 i 29 godina čine većinu onih koji su na šest od trinaest pitanja postavljenih u vezi sa Drugim svetskim ratom odgovorili: „Ne znam“.¹¹¹ I dok dete ne zna da odgovori na pitanje: „Ko je bio Milan Nedić?“¹¹² roditelj koji zna da su četnici bili saradnici okupatora¹¹³ a partizani najzaslužniji za pobeđu u Drugom svetskom ratu,¹¹⁴ ipak misli da je Milan Nedić bio žrtva komunističkog terora ili bar pragmatični političar.¹¹⁵ Odgovori ovih drugih nesumnjivo govore u prilog činjenici da su sasvim sigurno stasali u socijalizmu, daleko od atmosfere

110 T. Kuljić, *n. d.*, s. 186.

111 Rođeni između 1981. i 1992. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su na sledeća pitanja odgovorili „ne znam“: „Šta se desilo 27. marta 1941?“, „Ko je u Srbiji po Vašem mišljenju bio saradnik okupatora u Drugom svetskom ratu?“, „Po vašem mišljenju Milan Nedić je bio...“, „Ko je najzaslužniji za pobeđu u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji?“, „Molim Vas da navedete bitke u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji koje znate“, „Da li je tokom Drugog svetskog rata na teritoriji Beograda bilo koncentracionih logora?“

112 Na pitanje: „Ko je po Vašem mišljenju bio Milan Nedić?“, 36% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „saradnik okupatora“; 18% „ne znam“; 16% „nemam stav iako znam“; 14% „pragmatični političar“; 10% „žrtva komunističkog terora“; 6% „srpska majka“. Rođeni između 1981. i 1992. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su odgovorili „ne znam“ (18%).

113 Na pitanje: „Ko je po Vašem mišljenju bio saradnik okupatora u Drugom svetskom ratu?“, najveći procenat građana (35%) odgovorio je „ne znam“. Među onima koji su dali odgovor bilo je najviše onih koji su odgovorili „četnici“ (33%). Rođeni između 1950. i 1965. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su odgovorili „četnici“.

114 Na pitanje: „Ko je najzaslužniji za pobeđu u Drugom svetskom ratu?“, najveći procenat građana (28%) odgovorio je „partizani“. Rođeni između 1950. i 1965. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su odgovorili „partizani“.

115 Rođeni između 1950. i 1965. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su odgovorili „pragmatični političar“ (14%); „žrtva komunističkog terora“ (10%).

etničkog čišćenja ali, na žalost svih pokoljenja, u društvu koje zapravo ne zna da krivica nastaje tek onda kada nismo spremni da je prihvatimo a ne kada neko počini zločin.¹¹⁶ Krivica, moglo bi se reći, nastaje onda kada neko relativizuje zločin ili „pomeša sećanje“.¹¹⁷ Tako nove, „pomešane generacije sećanja“ iskreno ne znaju da odgovore na pitanja: „Ko je bombardovao Dubrovnik?“¹¹⁸ „Šta se desilo na Ovčari kod Vukovara?“¹¹⁹ „Šta se desilo u Sjeverinu 1992?“¹²⁰ „Šta se desilo u Srebrenici 1995?“¹²¹ „Šta se desilo u Medačkom džepu 1993?“¹²² „Koliko dugo je Sarajevo bilo pod opsadom vojnih snaga Republike Srpske?“¹²³ ali kada im se postavi pitanje: „Koji narod je najodgovorniji za raspad Jugoslavije“ od 8% njih koji su se između: međunarodne zajednice, pojedinačnih republičkih rukovodstava, pojedinih političara i pojedinih naroda, opredelili za poslednji, 70% odgovara: „Hrvati“.¹²⁴ U pravu je bio Erik Hobsbaum kada je otvarajući akademsku 1993/1994. godinu na Centralnoevropskom univerzitetu u Budimpešti i obraćajući se pre svega studentima iz bivših komunističkih zemalja Evrope rekao: „Vaš horizont je naročito oblačan“.¹²⁵

116 H. Dubil, *n. d.*, s. 16.

117 T. Kuljić, *n. d.*, s. 188.

118 Rođeni između 1981. i 1992. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su na pitanje: „Ko je bombardovao Dubrovnik?“, odgovorili „ne znam“ (40%).

119 Rođeni između 1981. i 1992. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su na pitanje: „Šta se desilo na Ovčari kod Vukovara?“, odgovorili „ne znam“ (48%).

120 Rođeni između 1981. i 1992. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su na pitanje: „Šta se desilo u Sjeverinu 1992?“ odgovorili „ne znam“ (73%).

121 Rođeni između 1981. i 1992. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su na pitanje: „Šta se desilo u Srebrenici 1995?“ odgovorili „ne znam“ (29%).

122 Rođeni između 1981. i 1992. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su na pitanje: „Šta se desilo u Medačkom džepu 1993?“ odgovorili „ne znam“ (59%).

123 Rođeni između 1981. i 1992. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su na pitanje: „Koliko dugo je Sarajevo bilo pod opsadom vojnih snaga Republike Srpske?“ odgovorili „ne znam“ (30%).

124 Na pitanje: „Ko je po Vašem mišljenju najodgovorniji za raspad Jugoslavije?“ 35% punoletnih građana Republike Srbije odgovorilo je „međunarodna zajednica“; 32% „pojedini političari“; 25% „pojedina republička rukovodstva“; 8% „pojedini narodi“. Rođeni između 1981. i 1992. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su odgovorili „pojedini narodi“ (8%). Kada im je postavljeno pitanje: „Koji narod je najodgovorniji“ 70% ih je odgovorilo „Hrvati“. Rođeni između 1981. i 1992. godine čine najbrojniju grupu među građanima koji su odgovorili „Hrvati“.

125 E. Hobsbaum, „Izvan i...“, s. 12.

Olga Manojlović Pintar

RAT I NEMIR – O VIĐENJIMA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE, DRUGOG SVETSKOG RATA U KOME JE NASTALA I RATOVA U KOJIMA SE RASPALA

Uvod

Svim generacijama građana moderne srpske države zajedničko je ratno iskustvo. Rat je sastavni deo svake lične i porodične istorije. Dva svetska, dva rata sa Turskom, dva sa Bugarskom, ratovi u Sloveniji, Hrvatskoj, BiH, na Kosovu i rat sa NATO vojnim savezom, menjali su živote i oblikovali lične identitete, a njihova tumačenja bila su jedan od osnova svake ideologije i političke prakse tokom poslednja dva veka. U kolektivnoj i pojedinačnoj svesti učesnici ratova dobijali su atribute heroja i izdajnika, mučenika i zločinaca, postajali su stalni korektiv i aktivni kreator sadašnjosti. Ratne predstave i njihovi akteri najčešće su kroz biblijsku simboliku stvarali okvir, unutar koga su snaženi brojni stereotipi i jasno razdvajani „mi“ od „drugih“. Način na koji su zapamćeni je kreirao modele ponašanja i sisteme vrednosti kraljevine Srbije, monarhističke i socijalističke Jugoslavije i današnje Republike Srbije.

Pozicioniranje rata u centar javnog polja ne predstavlja, međutim, fenomen karakterističan samo za Srbiju. Opravdavanjem sopstvene i uloge najbližih osoba u ratnim dešavanjima, pojedinci i grupe su oduvek legitimisali svoje pozicije u okviru porodice, lokalne ili nacionalne zajednice, a države svoje mesto u međunarodnom sistemu. Ono što je u Srbiji specifično jesu anahrona i autistična tumačenja ratnih sećanja, čije su tragične posledice kulminirale u deceniji brisanja granica i ujedinjavanja evropskih država. Umesto kritičkog tumačenja i dekonstrukcije ratnih narativa, u Srbiji su na samom kraju 20. veka ratovi postali realnost čije su posledice i danas snažno prisutne u našim životima. Stoga je iz današnje perspektive izuzetno važno uskladiti nužno redukovanje prenaplašenih sadržaja iz događajne istorije ratova i ratovanja u javnom prostoru (a posebno u školskim programima), sa potrebom daljih analiza uticaja koje su ratovi imali u procesima razvoja, ali i regresije društva.

* * *

(Re)konstruisana slika ratnih događaja u svesti pojedinca uvek je bila uslovljena kolektivnim interpretacijama, odnosno predstavljala proizvod

društvenog konteksta i istorijske svesti zajednice kojoj je pojedinac pripadao.¹ Bilo da se radilo o klasnoj, etničkoj, religijskoj, generacijskoj ili rodnoj pripadnosti, u modernim društvima je u javnom prostoru te posebne i jedinstvene identitete uokviravala ideologija nacionalizma. Kroz simbolizam mučeništva sopstvene nacije u ratu i satanizaciju protivničke, ostvarivalo se društveno jedinstvo i razvijala osećanja empatije. Štaviše i komunistički revolucionarni diskurs, koji je počivao na heroizaciji jedne i defamaciji druge klase, nikada nije negirao snagu nacionalnog identiteta. Nacionalne države su izmišljene ratne tradicije i njihove simbole proglasile za „čuvare“ sećanja. U stvarnosti oni su bili aktivni kreatori kolektivnog pamćenja – moderatori slika prošlosti nastalih unutar (samo)definisanih društvenih grupa i predstava, stvorenih kroz međugeneracijski dijalog unutar porodice.

Na kraju 20. veka došlo je, međutim, do znatnih promena u načinu na koji su društva i države „pamtili“ prošlost. Stabilna, politički i pravno funkcionalna društva otvorila su prostor za (više-manje) skladno preplitanje brojnih privatnih i javnih narativa. Tako su ne samo onemogućene sumnje i nepoverenje u zvanična tumačenja i proklamovane istine, već su kroz usaglašavanje različitih načina na koje su ratovi interpretirani u javnom i privatnom prostoru ublaženi konfliktne odnosi unutar zajednica. Na taj način je omogućeno postizanje društvenog konsenzusa oko aktuelnih političkih problema i dilema. U društvima čije političke elite nisu dovoljno brzo shvatile nužnost menjanja postojećih formi i simbola, decenijama važeće tradicije su izgubile na značaju i urušile se u javnom prostoru.² Pojedinac koji je godinama poklanjao poverenje zvaničnim tumačenjima, gotovo preko noći je počinjao da sumnja u njih. Izbor istine u koju je odlučio da veruje nije bio racionalno, već isključivo emotivno uslovljen.

Odnos prema prošlosti kao osnov političke stabilnosti uvek se izgrađivao kroz različite vidove memorizovanja istorijskih događaja – posebno ratova – kako u privatnom, tako i u javnom prostoru. Uvek je bio utemeljen na širokom poznavanju konsenzualno prihvaćenih (ili pak nametnutih) činjenica i na njihovim racionalnim objašnjenjima, ali istovremeno nikada nije bio lišen emotivne komponente, odnosno provokacije. Preciznije, odnos prema prošlosti uvek je jasno reflektovao emocije iz sadašnjosti i osim na površini, odnosno u javnom polju, u potpunosti je bio lišen ideoloških kanona.

Iznetu tvrdnju možda najbolje dokazuje istraživanje koje je pre nekoliko godina sprovedeno u Nemačkoj. Ono je pokazalo da je više od pola veka od završetka Drugog svetskog rata, obrnuto proporcionalno poznavanje činjenica sa preispitivanjem uloge sopstvene porodice u nacističkom režimu. Kako su se znanja o prošlosti u Nemačkoj povećavala, tumačenje uloge sopstvene porodice je

1 O Kolektivnom sećanju videti: M. Halwbach, *On Collective Memory*, Chicago 1992.

2 E. Hobsbom, T. Rejndžer (ur.), *Izmišljanje tradicije*, Beograd 2002.

dobijalo zanimljive interpretacije. Saznanja o zločinima, u svesti građana savremene Nemačke, naciste su učinila „drugim“, onima od kojih je postalo nužno distancirati se. Istovremeno su, kroz proces „kumulativne heroizacije“ i pretvaranja u mučenike, direktni prec i abolirani i opravdana njihova uloga u najmračnijoj epizodi nemačke istorije.³ Faktografska saznanja su nužno uticala na individualna sećanja. Sa jedne strane, ona su saobražavana tumačenjima koja su nacizam predstavila kao najveće zlo prema kome je uspostavljena distanca. Kroz puno saznanje činjenica o kompromitovanoj prošlosti ostvareno je njeno moralno vrednovanje. Međutim, neupitno saznanje užasa Drugog svetskog rata koje je vodilo bezpogovornom prihvatanju činjenica, uslovalo je retuširanje uloge najbližih predaka u toj istoriji. Objektivna znanja su reinterpretirana kroz međugeneracijski dijalog unutar porodice.⁴

Štaviše, ideološke razlike ispoljene u tumačenju istorije nacizma u Istočnoj i Zapadnoj Nemačkoj, gotovo su se potpuno izgubile kroz tumačenja uloge direktnih predaka u ratu. „Bez obzira koje su enciklopedije, ili istorijske knjige nađene na porodičnim policama sa knjigama, u porodičnom diskursu je bilo mnogo sličnosti.“⁵ Dedama i očevima su pripisana uverenja današnjih generacija, čak i kada ih oni deklarativno nisu priznavali.

Navedenim istraživanjem je problematizovan odnos znanja o prošlosti i načina njegove asimilacije od strane pojedinca, odnosno emotivnog prihvatanja naučenog.⁶ „Ko god da je kriv za Holokaust, ko god da je počinio zločine u logorima istrebljenja, u sistemu prinudnog rada – jedna stvar je jasna svim nemačkim građanima: Moj deda nije bio Nacista.“⁷ Zaključeno je da unuci koriste znanje o istoriji za drugačije ciljeve nego što su njihovi učitelji očekivali. Veze odanosti prema bliskim osobama usloville su naknadnu rekonstrukciju, opravdanje, pa čak i negiranje zločina. Proces suočavanja sa zločinima i onim što je u istoriji neprijatno i sramno, u najširoj populaciji je ostao na nivou opštih osuda, lišen istinskog saznanja kolektivne i individualne odgovornosti.

3 H. Welzer, *Grandpa Wasn't a Nazi: The Holocaust in German Family Remembrance*, dostupno na internet stranici: http://www.ajc.org/atf/cf/%7B42D75369-D582-4380-8395-D25925B85EAF%7D/Grandpa_wasnt_nazi.pdf.

4 „Herojske priče čine oko 15% svih priča u intervjuima i porodičnim diskusijama. Priče o žrtvovanju predaka čine oko 50%, dakle dve trećine svih priča su o članovima porodice iz generacije svedoka koji su bili ili žrtve nacističke prošlosti, i/ili heroji svakodnevnog otpora.“ *Ibid.* s. 17.

5 *Ibid.*, s. 26.

6 ... paradoksalan rezultat uspešnog obrazovanja o nacističkoj prošlosti se svodi na sledeće: što je sveobuhvatnije znanje o ratnim zločinima, progonima i istrebljenjima, jača je i potreba da se razvijaju priče kojima će se pomiriti zločini „Nacista“, ili „Nemaca“ sa moralnim integritetom roditelja, baba i deda. *Ibid.*, s. 16.

7 *Ibid.*, s. 36.

Istraživanje Haralda Velcera je pokazalo da način na koji se interpretiraju poznate činjenice pruža osnov za društvene tenzije i političke manipulacije mnogo više nego potpuno neznanje. Kako ćemo razumeti ono za šta tvrdimo da je istina o prošlosti i kako ćemo faktografiju kontekstualizovati jeste suština našeg odnosa prema sadašnjosti u kojoj živimo. Međutim, iako znanje istorijskih činjenica ne predstavlja rešenje društvenih problema, ono je svakako prvi korak ka njihovom razumevanju.

Na koji način građani Srbije vide vreme i događaje u kojima su i sami učestvovali, ili bili svedoci? Na koji način danas vrednuju poslednje jugoslovensko iskustvo, Drugi svetski rat u kome je socijalistička Jugoslavija nastala i ratove u kojima se raspala devedesetih godina prošlog veka? Odgovori na postavljena pitanja najjasniji su odraz savremenog društva u Srbiji, koje se konstituiše upravo kroz sećanja na najbližu prošlost. Bilo da se radi o učesnicima ili posmatračima, aktivnim, ili pasivnim oponentima istorijskih događaja, građani Srbije svoje pozicije u savremenom trenutku grade kroz procese distanciranja ili suočavanja sa svim što se dogodilo u nedavnoj prošlosti i kroz (ne)prihvatanje sopstvene odgovornosti. Zato je današnja nejasna i često oprečna tumačenja raspada Jugoslavije koja predstavljaju kulminaciju kontinuirane, decenijama prisutne kakofonije istorijskih slika, nemoguće shvatiti samo kao refleksiju, već mnogo više kao uzročnike savremene političke konfuzije u Srbiji.

Ratovi

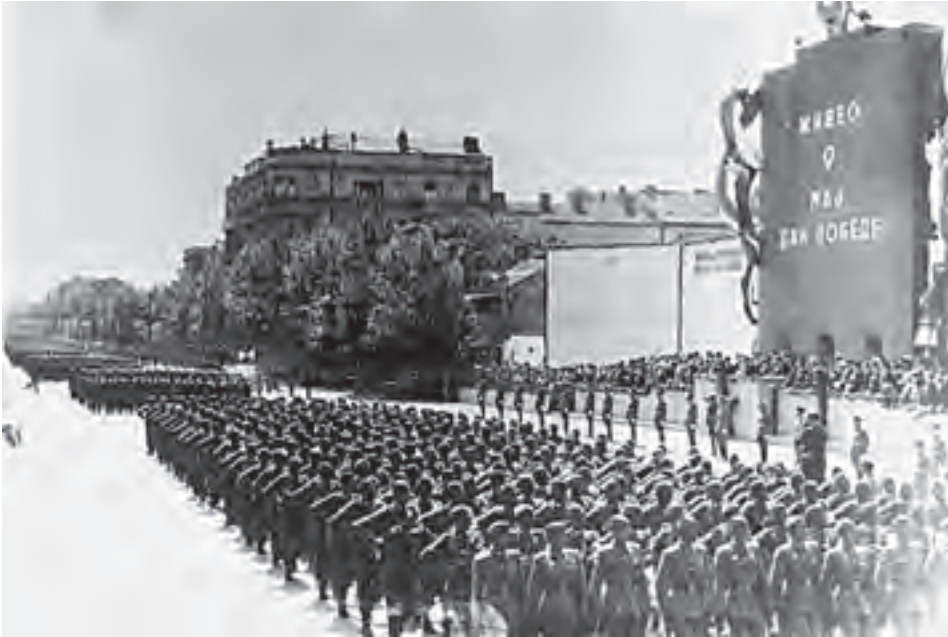
Decenijama potisnuta na marginu, negativna tumačenja socijalističke ideologije i ideja jugoslovenstva, od početka osamdesetih godina prošlog veka gotovo su preplavila javni prostor u Srbiji, usmeravajući proces dekonstrukcije postojećih sistema vrednosti. Novostvoreni simboli koji je trebalo da na sasvim drugačijim osnovama zasnuju osećaj bliskosti među građanima, označili su socijalizam i jugoslovenstvo (ma kako različite forme imali tokom sedamdesetogodišnjeg postojanja jugoslovenske države), kao negativne „druge“ u suprotnosti prema kojima su nastajali novi identiteti. Pejzaž sećanja koji je decenijama bio omeđen naučnim interpretacijama, umetničkim artefaktima i simbolima, spomenicima i spomen parkovima postepeno je odbacivan i, činilo se jedno vreme, čak potpuno izbrisan. Konsekventno su i predstave Drugog svetskog rata kao događaja u kome je obnovljena jugoslovenska država i sprovedena socijalistička revolucija, u javnom prostoru pretrpele najveće promene. Promenjene su uloge učesnika rata, a time i način tumačenja fašizma i antifašizma. Opravdanja do tada neupitnih zločina i zločinaca, objašnjenja i razumevanja kolaboracije i osude pobednika pratila su, ali u znatnoj meri i uslovljavala proces raspadanja države.

Danas, posle tri decenije, različita tumačenja Drugog svetskog rata su i dalje snažno suprotstavljena u javnom prostoru. Ona nastavljaju da zamagljuju predstave i pobuđuju sumnje u sve ranije predstavljene istine koje se tiču prošlosti, ali i sadašnjosti u kojoj živimo. Stoga već samo analiza viđenja Drugog svetskog rata jasno svedoči da je jedini odgovor društva u Srbiji na postojanje problema – njegovo potiskivanje, a nikako rešavanje. Iako, naime, trećina građana Drugi svetski rat i dalje prepoznaje kao najznačajniji istorijski događaj na globalnom nivou, identifikujući ga sa simbolom atomske pećurke i posredno sa početkom novog atomskog doba, u istoriji Srbije njegov značaj izdvaja znatno manji broj građana (8%).⁸ Već decenijama stvarana konfuzna slika svega što se za vreme Drugog svetskog rata dešavalo na prostorima Srbije i Jugoslavije je tome ključno doprinela. Stoga ne čudi što za polovinu onih koji su ga prepoznali kao najvažniji događaj u istoriji Srbije, Drugi svetski rat predstavlja najpozitivniji, dok ga polovina percipira kao najnegativniji istorijski događaj. Činjenica da je više onih koji smatraju da su Kosovski boj, Prvi srpski ustanak i oslobođenje od Turaka značajniji događaji iz prošlosti, svedoči koliko su istaknute epizode nacionalne istorije danas vezane za gubitak, ili sticanje državnosti Srbije i koliko su, tokom poslednje dve decenije, izbrisane gotovo sve veze sa jugoslovenskim državnim tradicijama.

I pored toga što je pozicioniran kao globalno najznačajniji istorijski događaj, Drugi svetski rat gotovo polovina građana Srbije (41%) i dalje posmatra iz lokalne perspektive i vezuje isključivo za period u kome se odvijao na teritoriji Jugoslavije, odnosno za godine 1941–1945. Samo nešto manje građana (38%) tačno određuje vreme njegovog trajanja. Činjenica da je u svesti polovine Srbije tumačenje istorije konstantno lišeno evropskog i svetskog konteksta, uslovljava nepostojanje šire slike pri vrednovanju sadašnjosti i svodi se na zaključke donete samo iz sopstvene perspektive i iskustva. Ona jasno svedoči i o karakteru obrazovnog sistema, koji je naglašavao omeđenost Drugog svetskog rata nacionalnim (jugoslovenskim) kontekstom.

Zato i ne čudi što, iako zburnjeni oko godine početka rata, građani veoma dobro znaju da je 1945. bila godina njegovog završetka (preko 90%). Pri tome čak 60% jasno ističe 9. maj kao Dan pobeđe, odnosno kao datum koji obeležava pobeđu nad fašizmom i kraj Drugog svetskog rata. Samo 4% potpuno greši u definisanju tog praznika, ali je intrigantno da čak 36% jasno tvrdi da ne zna šta on obeležava. Decenijama zvaničan državni praznik (istina jedan od radnih dana na kalendaru proslava), nestao je iz sećanja više od trećine građana Srbije.

8 Čak 92% učesnika u ispitivanju je znalo odgovor na pitanje gde je bačena prva atomska bomba.

Proslava Dana pobjede 9. maja 1947. u Beogradu

Fotografija iz arhiva Muzeja istorije Jugoslavije, Beograd.

Posebno je interesantno što manje od 1% građana prepoznaje 9. maj i kao Dan Evrope. U situaciji kada je odnos Srbije i Evrope u najmanju ruku moguće definisati kao dubiozan, njegova simbolika još uvek nije prihvaćena. Jedan od ključnih simbola Evropske zajednice i njen zvanični praznik, u Srbiji je još uvek gotovo potpuno nepoznat, kao što je i sam koncept evropskog jedinstva (iako objekat stalnih manipulacija političkih elita) prilično dalek građanima Srbije.⁹

To se naročito ogleda u načinu na koji građani Srbije pamte 27. mart. Trećina Srbije je eksplicitna u stavu da ne zna šta se dogodilo toga dana. Brojne diskusije koje su problematizovale otpor Jugoslovena priključivanju Trećem rajhu, potisnule su značaj tog datuma iz kolektivnog pamćenja. Očekivano, najmanje znanje o demonstracijama protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu su ispoljili najmlađi građani Srbije, ali je istovremeno izbrisano sećanje i onih koji su kroz školski sistem i lično iskustvo nužno bili upoznati sa značajem 27. marta. Decenijama glorifikovana voljna odluka građana Srbije da se suprotstave fašizmu, bila je osnov herojskog narativa socijalističke Jugoslavije. Činjenica da

⁹ Interesantno je da je procenat onih koji su odgovorili da je 9. maj Dan pobjede nad fašizmom najveći u populaciji politički neopredeljenih građana.

je i Gavrilo Princip kao izazivač Prvog svetskog rata identifikovan u kolektivnoj svesti sa Milošem Obilićem, logično je i učesnike demonstracija 27. marta koji su izazvali Hitlerov bes i isprovocirali početak Drugog svetskog rata u Jugoslaviji interpretirala kroz prizmu heroja. Međutim, nemogućnost postizanja konsenzusa o pitanju kolaboracije i otpora fašizmu, kao i negativno određivanje prema vremenu socijalizma, usloveli su brisanje sećanja koja su decenijama bila važan element identiteta građana Jugoslavije. Štaviše, navedeni datum je u nacionalističkom diskursu predstavljen kao početak građanskog rata u Srbiji. Suprotstaviti se pristupanju Trojnom paktu, značilo je 1941. godine izraziti angažovan stav koji je nacizam prepoznao kao najveće zlo u istoriji čovečanstva. Stoga savremeno marginalizovanje tog datuma, svedoči o distanciranju od antifašizma na kome je izgrađena savremena Evropa, kojoj bar deklarativno teži da se pridruži i Srbija.¹⁰

Sa raspadom Jugoslavije, „herojsko“ je preimenovano u „izdajničko“. Uloge su promenjene tako da su komunisti postali novi tumači uloge Vuka Brankovića, što jasno svedoči koliko je zamena teza u osnovi pojednostavljenog gledanja u prošlost koje zapravo teži redefinisanju sadašnjosti. Gavrilo Princip je i danas u svesti većinske Srbije deo nacionalnog herojskog narativa, koji podstiče buntovništvo. Atentat na Franca Ferdinanda je poput ubistva Murata, kao viteški čin shvatila polovina građana.¹¹ Slika 27. marta je, međutim, mnogo složenija. Preimenovanje i prevrednovanje uloge istorijskih aktera izvedeno je u procesu izgradnje novog političkog kursa, ali ono nikako nije označilo negaciju epskog narativa, već samo zamenu uloga heroja ulogama izdajnika. Pronalaženjem prikrivenog negativca u drami, pozicija žrtve postala je još jasnija. Tako je i izbor novog izdajnika omogućio nastavak predstavljanja sopstvene nacije kao mučeničke.

Iz navedenih primera jasno je da se datumi lako zaboravljaju i lako izazivaju konfuziju, ali ipak deluje frapantno podatak da samo 21% građana navodi tačan datum oslobođenja Beograda, dok 18% decidirano tvrdi da ne zna koji je to dan. Ni činjenica da je poslednjih godina 20. oktobar vraćen u politički diskurs nije našla svoje mesto u kolektivnom pamćenju. Štaviše, navedeni procenti jasno svedoče koliko je nedavno revitalizovanje 20. oktobra kao Dana oslobođenja, zapravo predstavljalo kakofoniju različitih ideoloških simbola namenjenih u dnevno-političke svrhe, a ne konzistentno i jasno isticanje antifašističkog narativa. Samo 27% visoko obrazovanih građana Srbije tačno zna kada je oslo-

10 Slogan „Bolje rat nego pakt“ koji je kao lapidarna izreka ostao u sećanju, navelo je kao odgovor 3% građana. Odjeci davno naučenog gradiva su preformulisani kroz najnovija sećanja i dobili su nove oblike, pa su neki od ispitanika demonstracije od 27. marta 1941. godine povezali sa NATO.

11 Indikativno je da je na početku 21. veka ipak 38% građana izrazilo potpuno suprotno mišljenje.

bođen Beograd u Drugom svetskom ratu. Većina onih koji su bili savremenici čestih proslava i pisci brojnih školskih radova posvećenih oslobođenju Beograda (oni preko 45 i 60 godina) taj dan je gotovo potpuno izbrisala iz sećanja, i samo petina građana navedene starosne dobi zna tačan odgovor. Štaviše, jedva trećina Beograđana (27%) zna kada je oslobođen grad u kome žive.

Od početka devedesetih godina 20. veka, simboli socijalizma su postepeno, ali kontinuirano potiskivani iz javnog prostora, a sa njima su nestali i simboli antifašizma. Menjao se kalendar proslava, imena ulica, škola, državnih institucija. Pojmovi i simboli koji su umesto njih inaugurisani, najčešće su bili lišeni emotivnog i političkog sadržaja i nisu uspeali da povežu zajednicu na novim osnovama. Simboli prethodnih vremena koji su postavljeni u javnom prostoru ostali su nekomunikativni, jer nikada zapravo nisu ni promovisani. Ipak, uspeali su da izbrišu faktografiju i simbole koje su zamenili. Emocije, međutim, nisu. Datum oslobođenja Beograda je zaboravljen, ali su partizani i Crvena Armija ostali zapamćeni kao oslobodioci, čak i pošto su stavljani u neke nove potpuno izmenjene kontekste.

Jedinice NOVJ ulaze u oslobođeni Beograd, oktobra 1944.

Fotografija iz arhiva Muzeja istorije Jugoslavije, Beograd.

U oslobođenom Beogradu, Terazije, oktobra 1944.
Fotografija iz arhiva Muzeja istorije Jugoslavije, Beograd.

Iz navedenih primera, jasno je da proces zaboravljanja karakteriše brisanje činjenica, dok konture događaja i njihove vrednosne analize ostaju u svesti pojedinca. Prošlost zapamćena kroz porodične priče, slike u medijima, literaturi, kompjuterske igrice, ostaje konstitutivni deo ličnosti i društva mnogo duže nego faktografija naučena tokom školovanja. Emotivni odnos prema prošlosti izgrađivan kroz okruženje i svakodnevicu postaje ključan u procesu pamćenja, mnogo više nego racionalno izdvojene i memorisane činjenice. Uverenje građana da su najveća znanja o istoriji stekli u školi, zapravo je proizvod pogrešne interpretacije činjenice da je kroz školovanje apsorbovana najveća količina faktografskih podataka iz istorije.

Najjasniji primer je svakako promena odnosa prema kolaboraciji u Drugom svetskom ratu, koja je započela upravo u vreme kada se činilo da je istorija Drugog svetskog rata na prostorima Jugoslavije rekonstruisana u potpunosti. Upoznavanje šire javnosti sa manje poznatim ili potisnutim ratnim epizodama kroz politizovane debate i sukobljavanja, proizvelo je sumnju u gotovo sve zvanično uspostavljene predstave prošlosti. Na taj način je poljuljana vera u ideološke postulate i politički sistem, a neupitna znanja dobijena u školi o četnicima, nedićevcima, ljotićevcima i ostalim saradnicima okupatora i vrednovanje njihove istorijske uloge, doživela su kopernikanski preokret u javnosti. Političke interpretacije naučnih podataka su izmenile tumačenja rata i njegovih učesnika. Posledica toga je činjenica da četnike danas kao antifašiste vidi 40% građana, pri čemu navedenu tvrdnju dele sve društvene grupe, bez obzira na stepen obrazovanja i političko opredeljenje u gotovo identičnim proporcionalnim odnosima. Istina, u nešto većem procentu, visoko obrazovani i građani uzrasta od 30 do 44 godine izražavaju taj stav. Jasno je da i starije generacije koje nisu prošle udžbenički „salto mortale“ u tumačenju Drugog svetskog rata danas tvrde isto. To su generacije koje su pratile politizaciju istorije u godinama raspada jugoslovenske države a pojedinci su bili i direktno uključeni. Očigledno je da njihovi stavovi nisu nastali na znanjima stečenim tokom školovanja, već upravo na njihovom negiranju. U godinama u kojima je talas nacionalizacije antifašističkog pokreta bio najsnažniji uobličeni su novi vrednosni sistemi. Kroz negaciju jugoslovenskog iskustva izvršena je revizija istorijskih predstava, a otklonom od komunizma i socijalizma reinterpretiran je pojam fašizma.

Istovremeno, međutim, gotovo polovina ispitanika (48%) i dalje tvrdi da su četnici i Draža Mihailović bili saradnici okupatora. Podeljeni stav javnosti potvrđuje i odgovor 35% građana koji su, zamoljeni da navedu saradnike okupatora u Srbiji kratko izjavili: „Ne znam“. Uočljivu većinu, pri tome, čine mladi uzrasta 18 do 29 godina. Najviše građana (39%) je odgovorilo da su saradnici okupatora

za vreme Drugog svetskog rata u Srbiji bili četnici, 19% je izdvojilo nedićevce, a pripadnike drugih nacionalnih zajedica (Hrvate 3%, Italijane 2%, Mađare 2% a zatim i Albance, Francuze, Srbe, Ruse, Engleze, Muslimane, Slovence), a samo 9% je navelo ljotićeve.

Interesantno je što danas i pored potpune afirmacije četničkog pokreta u javnosti kao antifašističkog i njegovog pravnog izjednačavanja sa partizanskim pokretom, 66% građana i dalje tvrdi da su četnici vršili zločine nad civilnim stanovništvom (dok je 24% suprotnog mišljenja). Na pitanje, pak, da li su partizani vršili zločine nad civilima posle dolaska na vlast samo 6% odgovara potvrdno, dok većina ispitanika tvrdi da je nasilje vršeno i nad civilima i nad saradnicima okupatora (36%), a samo procenat manje da su partizani nasilje vršili samo nad saradnicima okupatora. I posle brojnih aktivnosti vlade Srbije i pokušaja dokazivanja zločina koji su se odigrali posle oslobodjenja 1944. godine, 14% građana i dalje smatra da partizani nisu vršili nasilje po dolasku na vlast.¹² Štaviše, jasno ih izdvaja kao najzaslužnije za pobedu u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji preko polovine građana Srbije, dok manje od 3% navodi da su to bili četnici.

Intrigantno je da je nešto više od trećine odgovorilo da ne zna odgovor ni na pitanje da li je Milan Nedić, predsednik vlade Nacionalnog spasa u Beogradu za vreme Drugog svetskog rata, bio saradnik okupatora. Istina, 36% je odgovorilo pozitivno, dok su ostali odabrali da različitim formulacijama opravdaju njegovu ulogu u istoriji. Trećina stanovnika Srbije ga je ocenila kao pragmatičnog političara, žrtvu komunističkog terora i „srpsku majku“. Nedićeva uloga je opravdana u javnosti njegovim uklapanjem u epski narativ delimičnom identifikacijom sa knezom Lazarom u kosovskom epu. Pripisano mu je žrtvovanje zarad višeg političkog cilja.¹³ Osnov tog koncepta ogleda se u vrednovanju odnosa komunističkih vlasti prema „srpskom građanstvu“. Stereotipi utemeljeni u književnosti osamdesetih godina koja je afirmisala predstavu devastiranog srpskog društva, posle oktobra 1944. prepoznaju se danas u odnosu dela stanovništva prema celokupnoj istoriji Drugog svetskog rata. Stoga je izdvajanje Sremskog fronta kao najznačajnije bitke u toku rata, karakteristično za građane konzervativnog

12 Beogradani su najmanje uvereni u tvrdnju da partizani nisu vršili zločine u periodu 1944–1945. godine.

13 Proces opravdavanja započeo je u krugovima ekstremne desnice u emigraciji, koja ga je poistovetila sa epskim predstavama ličnosti Marka Kraljevića, Carice Milice, kneza Iva od Semberije i kneza Miloša Obrenovića. Na taj način kolaboracija je predstavljena kao „odano služenje narodu“. Videti: L. M. Kostić, *Armijski đeneral Milan Nedić: njegova uloga i delovanje pretežno prema stranim izvorima*, Novi Sad 2000. Prvo izdanje štampano je u Melburnu 1976. Videti takođe: B. N. Kostich, *Istina o Milanu Nediću*, Milwaukee, Wisc., 1965.

političkog opredeljenja, zapravo dalje konstituisanje narativa koji je izbacivanje Nemaca iz Srbije identifikovao sa stradanjem srpskog građanstva.¹⁴

U kolektivnoj svesti najsnažnije je ostalo zabeleženo upravo stradanje u ratu i stoga je najčešće predstavljalo osnov političkih manipulacija. Zato ne čudi da je na pitanje ko je stradao u Jasenovcu samo 1% građana izjavilo da ne zna. Viskoobrazovani i opredeljeni za liberalne ideale su najviše svesni širine stradanja u logoru i jasno ističu da su žrtve Jasenovca bili i Srbi i Jevreji i Romi i Hrvati. Sa druge strane, najmanje obrazovani u najvećim procentima čvrsto su vezani za ideju mučeničkih nacija i poistovećenje stradanja srpskog i jevrejskog naroda, kao i za tezu da su u Jasenovcu stradali samo Srbi.

Velika većina građana Srbije zna i za postojanje logora na teritoriji Beograda (80%) pri čemu je procenat Beograđana još veći i iznosi 92%. Polovina zna i da je u njima stradalo gotovo celokupno jevrejsko stanovništvo Srbije. Stvarno sećanje na Jevreje „komšije kojih više nema“, a koji su bili prve žrtve tih logora se, međutim, gotovo potpuno izgubilo. Na mestu jevrejske sinagoge je izgrađen Muzej fresaka, a sa ulica nestali su gotovo svi jevrejski toposi, čime je život celokupne jevrejske populacije Srbije izbledeo iz kolektivnog pamćenja. Štaviše, četvrtina građana danas živi u potpunoj zabludi da se većina Jevreja u Srbiji spasila zahvaljujući pomoći Srba, iako je preko 80% Jevreja koji su do 1941. godine živeli na teritoriji Srbije ubijeno tokom Drugog svetskog rata.¹⁵ Zabluda je proizašla iz namerno prećutane istine koja je usloвила neznanje.

„Prazan govor“ i „lažna glupost“

Neposredno iskustvo uvek je pozicioniralo poslednja ratna dešavanja ispred svih prethodnih. Tek završeni ratovi nužno su menjali ideološke i političke postulate društva, isticali nove heroje i potiskivali prethodne. Hiperprodukcija simbola utemeljenih u ratnom narativu određivala je standarde po kojima je svako novo društvo funkcionisalo. Tradicije Balkanskih, Prvog svetskog i Drugog svetskog rata su oblikovale 20. vek na ovim prostorima kroz niz ceremonija, komemoracija i različitih vidova vizuelizacije i materijalizacije sećanja. Kulturna politika i školski programi su se prilagođavali političkim realnostima koje su

14 Na pitanje: „Navedite bitke u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji koje znate“ odgovori su bili sledeći: Neretva 57%, Sutjeska 52%, Kozara 29%, Sremski front 10%, Drvar 9%, Kadinjača 7%, Oslobođanje Beograda 3%. Istovremeno je 2% navelo Kolubarsku bitku, 2% Cersku, 1% bitku na Drini, Solunski front, odnosno bitke iz Prvog svetskog rata, pa čak i Maričku bitku iz 1371. godine. Čak 20% je izjavilo da ne zna da izdvoji nijednu bitku Drugog svetskog rata.

15 Simpatizeri krajnje desnice najviše veruju da se većina Jevreja spasla uz pomoć Srba.

uspostavljene završetkom ratnih sukoba. Legitimacijom razloga za otpočinjanje rata njegove žrtve su opravdane i osmišljavana stvarnost nastala završetkom sukoba. Kroz komemorativne prakse isticala se moralna svrsishodnost žrtve i tako se ublažavao individualni osećaj gubitka najbližih članova porodice.

Nepostojanje koherentne slike ratnih događaja uvek je uslovljavalo političku nestabilnost i predstavljalo uzrok daljih tenzija i sukobljavanja. Upravo je nepoznavanje, ili odbijanje da se sazna i javno iskaže znanje o poslednjim ratovima u kojima je uništena jugoslovenska država, jedan od ključnih razloga nemogućnosti ponovnog uobličavanje jasne predstave srpske istorije, ali i sadašnjosti u kojoj živimo.

Završetak opravdava sve što mu je prethodilo i kreira konačnu sliku kompleksnog spleta uzroka i posledica. Način kako se kraj pamti i predstavlja, osnov je novog početka. Navedena konstatacija nužno navodi na pitanje: Kako su zapamćeni poslednji ratovi koji su vođeni na ovim prostorima i kakvo su svetlo oni bacili na istoriju 20. veka?

Odgovor je u najkraćem sledeći: za građane Srbije čini se da ratovi nisu ni vođeni ili, što je još paradoksalnije, da još uvek nisu završeni. Zvanična parola Miloševićevog režima da Srbija nikada nije bila u ratu, poput Gebelsovih često ponavljanih laži, postala je istinita za građane Srbije, odnosno paravan za skrivanje neželjenih saznanja i nespremnosti za suočavanje sa sopstvenom odgovornošću. Štaviše, odbijanje da se sazna istina o onome što se dešavalo pre (sada već) 20 godina u Hrvatskoj i Bosni, kao i tokom niza decenija na Kosovu, posledica je odbijanja političkih elita da se aktivno bave prošlošću. Omogućavanjem rada Specijalnog suda za ratne zločine i izručivanjem većine optuženih Haškom tribunalu, čini se da je ojačan stav po kome su obaveze prema prošlosti zadovoljene i izmirene. Stoga ne čudi što je i danas u svesti većine građana svako učešće Srbije u ratovima bilo opravdano. I posle traumatičnog iskustva sa kraja prošlog veka, 70% građana tvrdi da je Srbija uvek vodila samo odbrambene ratove. Istovremeno, polovina populacije je i dalje ubeđena da je u svim ratovima Srbija bila na pobedničkoj strani. Primetno je da građani uzrasta 18 do 29 godina ima jasniju predstavu o netačnosti tih tvrdnji, dok je starijima od 60 godina veoma teško da izađu iz pobedničkog narativa i poveruju u činjenice da je Srbija gubila ratove i da je vodila i one koji nisu bili oslobodilački i odbrambeni.

Složeni proces utvrđivanja odgovornosti za zločine koji su se dogodili čini se da je još uvek veoma daleko. Gotovo trećina Srbije dolazak Slobodana Miloševića na vlast i danas smatra pozitivnim činom i odgovornost za raspad Jugoslavije pripisuje međunarodnoj zajednici. Trećina ističe odgovornost pojedinih političara, četvrtina ukazuje na pojedina republička rukovodstva, dok na odgovornosti pojedinih naroda insistira 8% građana Srbije. Jasno je da je velika većina

odgovornost za ratove pripisala svima koje je percipirala kao „druge“: međunarodnoj zajednici, političarima, odnosno „političkoj klasi“ (uključujući i Slobodana Miloševića) distanciranoj od svojih građana i drugim narodima. Na taj način demonstriran je nedostatak volje za introspektivnom analizom sopstvene odgovornosti. Gotovo je potpuno izostao pokušaj preispitivanja uloge građana Srbije u svemu što se dešavalo tokom devedesetih godina. Na listi najodgovornijih naroda, na prvom mestu su se našli Hrvati. Slovenci su pozicionirani na drugo mesto, ali je posebno intrigantno da su ih najviše osudili građani stari između 45 i 60 godina.¹⁶ Moguće je pretpostaviti da se radi o onim građanima i građankama koji su aktivno ili pasivno učestvovali u republičkom udaljavanju od sredine osamdesetih godina.

Imenujući političare koji su odgovorni za raspad Jugoslavije, polovina građana je, kada je ostavljena mogućnost navođenja više imena, istakla Slobodana Miloševića. Kada su zamoljeni da navedu samo jedno ime, broj onih koji su odgovorili da ne znaju, sa 17% porastao je na 27%, dok se za Miloševića umesto 50% odlučio 31% ispitanih, što zapravo čini 10% populacije. Potreba da se distribuiraju krivica jasno karakteriše sve odgovore i uverenje da je nemoguće okriviti samo jednu stranu, čime se umanjuje sopstvena odgovornost.¹⁷ Navedeni stav je zapravo konstituisan u javnom polju kroz delatnost političke elite Srbije, koja je od 2000. godine insistirala na podeli odgovornosti za izbijanje ratova i ratnih zločina.

Jasno je da je odnos prema Slobodanu Miloševiću danas izuzetno složen i dinamičan. Njegova smrt u zatvoru u Holandiji marta 2006. godine i način na koji je njegovo telo bilo izloženo u Muzeju istorije Jugoslavije, neposredno pred sahranu u Požarevcu, još jednom su utvrdili postajenje brojnih različitih viđenja i tumačenja kako jugoslovenstva, tako i socijalizma. Miloševićeva ikona nije uspela da izbriše političke razlike i da objedini (na izgled) nespeljive političke koncepte, ali je delovima političkih i intelektualnih elita pružila mogućnost daljeg snaženja osećaja ugroženosti i straha od drugih. U zavistnosti od političkog trenutka i potreba, javno mnjenje se većinski distancira od Miloševića kao „negativnog drugog“ u suprotnosti s kim se izgrađuje kolektivni identitet, odnosno poistovećuje sa njim kao herojem, ili mučenikom. Činjenica da posle 2000. godine nije napravljen jasan otklon i osuda njegove političke delatnosti ostavila je prostor brojnim relativizacijama i negiranjima

16 Čak 63% ljudi te starosne dobi koji su odgovornost pripisali pojedinim narodima je izdvojilo Slovence.

17 Sa zanemarljivo malim procentom, ali na listi su se našli i Aleksandar Vučić, Zoran Đinđić i Boris Tadić, koje su naveli simpatizeri krajnje desne političke orijentacije, jasno transponujući savremenu političku situaciju u prošlost.

odgovornosti Slobodana Miloševića, njegovih najbližih saradnika, ali i njegovih dugogodišnjih birača i simpatizera za ratove koji su odvijali tokom poslednje decenije 20. veka.

Ogromno je neznanje koje su građani Srbije ispoljili na pitanjima koja se tiču počinjenih zločina tokom ratova devedesetih. Da ne zna šta se dogodilo u Srebrenici je odgovorilo 29% ispitanih. Ko je bombardovao Dubrovnik ne zna 40%, a šta se desilo na Ovčari kod Vukovara 48%. Čak 59% ne zna šta se dogodilo u Medačkom džepu, a za zločin koji se dogodio na teritoriji BiH i završio ubistvom 16 srpskih građana bošnjačke nacionalnosti iz Sjeverina oktobra 1992, ne zna čak 73% građana Srbije. Samo 13% zna da je Sarajevo bilo pod opsadom snaga Republike Srpske više od tri godine. I pored činjenice da je prošlo petnaest godina od Dejtonskog sporazuma i završetka rata u Bosni i Hercegovini, da je prošlo deset godina od svrgavanja Miloševića sa vlasti u Srbiji, nižu se začuđujući odgovori na pitanja: šta se dogodilo na mestima na kojima su vršeni masakri. Pojedinci ne samo što tvrde da ne znaju šta se dogodilo, već iznose nejasne i nepostojeće činjenice o tragičnim događajima. 11% još uvek smatra da su na Ovčari ubijeni Srbi, dok trećina daje neodređene odgovore koji sadrže konstataciju o ubistvu, ali ne identifikuju žrtve. Samo 10% građana priznaje da zna da su Hrvati bili žrtve na Ovčari. Trećina neodređeno odgovara i na pitanje šta se dogodilo u Srebrenici, dok samo 34% jasno navodi da su Muslimani bili žrtve. Pri tome 3% iznosi tvrdnju da je u Srebrenici počinjen genocid, a samo 1% eksplicitno navodi da se radilo o genocidu nad Muslimanima.

Izbegavajući da daju precizne odgovore, neki ispitanici su kroz retoričke zamke ponudili delimične istine. Dešavanja u Srebrenici su opisali kao: zauzeće, ratni sukob, progon, paljenje kuća. Na taj način su izbegli da iznesu lažnu tvrdnju, ali su istovremeno odbili da izreknu istinu. Welzer u pomenutoj studiji pokazuje da je u savremenim nemačkim interpretacijama uloge sopstvene porodice u nacizmu i Drugom svetskom ratu posebno uočljiv „prazan govor“ koji navodjenjem nepreciznih tvrdnji zapravo potpuno zamagljuje stvarne događaje. Stvara se utisak nedovoljno proverene istine koja se prenosi bez jasne potvrde i odgovora na pitanja ko, šta, kada, gde, zašto? „Učesnici ostaju bezoblični, dok su istorijski događaji opisani u formi nabiranja, tako da ono o čemu se pričalo ostaje nejasno, a događaji postaju bezazleni.“¹⁸ Drugome je ostavljeno da dopuni tvrdnje, ali se ukazuje na način koji vodi željenoj kontekstualizaciji i doslednom opravdanju zločina. Najjasniji primer u tom smislu, predstavlja Enciklopedija srpskog naroda u kojoj je termin Srebrenica identifikovan sa bogatim rudnikom boksita i mestom na kome je „tokom ratnih događaja 1992–1995. godine

18 Welzer, *Ibid.*, s. 32.

došlo do velikog pomeranja stanovništva¹⁹. Izostalo je navođenje da je Srebrenica sinonim za poslednji genocid u 20. veku koji se dogodio na teritoriji Evrope, u kome je ubijeno 8000 ljudi.

Preko 70% tvrdi da ništa ne zna o tragičnoj sudbini građana Srbije iz Sjeverina koji su oteti iz autobusa i ubijeni u Višegradu u Bosni i Hercegovini oktobra 1992. Okretanje glave od zločina u vreme trajanja rata istom zločincu Milanu Lukiću dalo je povoda da samo nekoliko meseci kasnije u mestu Štrpci (na teritorije BiH) ponovo kidnapuje 19 građana Srbije, ovoga puta iz voza Beograd – Bar i da ih posle zverskih mučenja surovo ubije. Deluje paradoksalno da istovremeno, više od polovine građana Srbije ne zna ni da su u Medačkom džepu policijsko-vojne snage Republike Hrvatske izvršile zločin nad srpskim stanovništvom septembra 1993. Jasno je koliko je u javnom mnjenju uspostavljena snažna distanca o svemu što se dešavalo tokom ratova na prostorima Jugoslavije i koliko u njemu nema mesta za imena nekih novih heroja, mučenika, zločinaca i izdajnika. U Srbiji je danas očigledna potreba da se preko neprijatnih pitanja brzo pređe i da se ona tako još brže zaborave. Topografija terora u kolektivnoj svesti je gotovo nevidljiva. Sve što je moglo postati mesto sećanja, jer je u jednom istorijskom trenutku bilo mesto zločina, potiskuje se na marginu, ili preimenuje u kolektivnoj svesti. Istovremeno, deo građana pokušava da objasni genocid i opravdava ga navodeći da se radilo o osveti za pobijene Srbe, odnosno „o nameštenom zločinu“.

Dobijeni odgovori svedoče da se građani Srbije još uvek nisu odredili prema zločinima niti problematizovali sopstvenu odgovornost. Koliko je široko prihvatanje činjenica još uvek daleko, postaje najjasnije na primeru opsade Sarajeva. Samo 13% zna da je opsada trajala više od tri godine. Čak 20% građana još uvek tvrdi da Sarajevo nije nikada bilo pod opsadom. Trećina izjavljuje da ne zna, a 19% nagađa. U tim odgovorima jasno se ogleda odbijanje da se sazna istina, iza koga se krije neprihvatanje odgovornosti da se imenuju uloge učesnika događaja. Na taj način se, izbegava da se utvrdi ko su bili slučajni prolaznici, ko zadovoljni posmatrači zločina, ko saučesnici, ko aktivni učesnici, a ko protivnici. Dati odgovor znači izraziti svoj aktivan politički i moralni stav.

Način na koji će ratovi devedesetih i zločini vezani za njih biti zapamćeni može još jače da okameni društvo i uslovi njegovo sve snažnije zatvaranje. Istovremeno, on može da omogući postepenu dekonstrukciju tradicionalnih obrazaca istorijske svesti – da prevaziđe veličanje nacionalnog mučeničkog narativa i osigura vladavinu prava otvaranjem procesa suočavanja sa prošlašću.

19 O tome videti: S. Ilić, „Između crkve i Srebrenice, Enciklopedija srpskog naroda, ili Mali Laljuš“, u: *Beton*, književni podlistak lista *Danas*, 23. decembar 2008. Dostupno na <http://www.elektrobeton.net/mixer2008.html>.

Jugoslavija

Sa povlačenjem antikomunističkog talasa koji je preplavio konstitutivna mesta sećanja socijalističke Jugoslavije, obrisi potopljenih toposa koji su karakterisali jugoslovenski identitet su se pojavili na mentalnoj mapi mnogo više nego što bi tranziciona elita očekivala i želela. Današnji nacionalizam kao dominantni društveno-kulturni koncept koji je snažno odredio društvo u Srbiji nije, naime, uspeo da prebrodi brojne ideološke suprotnosti, već ih je, naprotiv, samo dodatno produbio i pokrenuo dalja lutanja u traganju za kredibilnim sistemima vrednosti prihvaćenih od strane većine građana. Podeljenost unutar elite i nemoćnost postizanja konsenzusa oko ključnih političkih dilema usporili su proces „uprostoravanja“ nove ideologije zajedništva.

Predstava srpskog naroda kao žrtve jugoslovenske zajednice ispunila je javni prostor tokom poslednjih decenija 20. veka i postala platforma na kojoj se opravdavala potreba „prekomponovanja“ Jugoslavije. Politička retorika je afirmisala predstavu „mučeničke nacije“, negirajući pluralno društvo i podstičući sumnju u nadnacionalne društvene koncepte. Na taj način je stvorena atmosfera u kojoj je rat doživljen kao logičano rešenje složenih društvenih problema. Današnja nova politika sećanja u mnogo čemu i dalje počiva na anahronim principima zajedništva.²⁰ Strah od „drugog“ i izmišljeni osećaj ugroženosti koji su „zatvorili“ društvo u Srbiji i danas snažno prisutni u javnom diskursu nisu, međutim, uspeali da u potpunosti obesmisle sećanja na vreme zajedničkog života u Jugoslaviji. Privatna sećanja građana Srbije su ostala bitno drugačija od zvanične interpretacije istorije koju su uvele savremene elite.

Shvatanja nedavne prošlosti koja danas ispoljavaju najširi slojevi društva svedoče da ne postoji dovoljno jako negativno određenje prema Jugoslaviji i socijalizmu. Upravo je u tim slojevima ideološka komponenta najmanje prisutna, a njihovo priznanje da su, pored škole, o istoriji najviše naučili u porodici, jasno svedoči da se radi o kulturnim obrascima koji se generacijski prenose i ne sadrže samo aktuelne političke stavove.

Bez obzira na socijalni status ili političko opredeljenje velika većina građana Srbije (82%) danas smatra da se u vreme socijalističke Jugoslavije bolje živelo i prepoznaje je kao uvaženu, politički stabilnu i uticajnu državu. Sadašnjica opterećena ekonomskom krizom, nerešenim ratnim nasleđem i složenim međunarodnim položajem Srbije, jasno se reflektuje u ovom odgovoru. Ona je konfuzna i iz njene perspektive prošlost se čini neobično jasna i stabilna. Današnji osećaj nesigurnosti dodatno podstiče uverenje o visokom kvalitetu života u Jugoslaviji.

20 T. Kuljić, *Kultura sećanja, Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd 2006.

Proslava 1. maja 1947. u Beogradu

Fotografija iz arhiva Muzeja istorije Jugoslavije, Beograd.

Stoga privlači pažnju stav polovine građana Srbije da je stvaranje Jugoslavije ipak bilo istorijska greška (49%), kao i većinsko mišljenje da je komunizam u Jugoslaviji uspostavljen kao posledica spoljnih uticaja i intervencija. Indikativno je da su najveću zadržku po pitanju kvaliteta života u vremenu Jugoslavije ispoljili najobrazovaniji građani Srbije. Za njih i nastanak Jugoslavije u najvećem procentu predstavlja najnegativniji događaj u istoriji Srbije.

Otklon prema Jugoslaviji izražen je u delu stanovništva kroz tumačenja sudbine paradigmatičnih ličnosti i socijalnih grupa. Naime, čak trećina građana Srbije smatra da su na Goli otok ljudi slati samo zato što su bili Srbi, dok gotovo petina krah političke karijere Aleksandra Rankovića tumači isključivo kao posledicu činjenice da je „bio Srbin i štitio srpske interese“.²¹

Positivnu ocenu Jugoslavije dali su oni koji su se identifikovali sa generacijama njenih aktivnih graditelja. U tom kontekstu su vrednovali i istorijske

21 Na pitanje: „Zašto su po Vašem mišljenju ljudi slati na Goli otok?“, 41% građana je odgovorio da je to bilo zato što su bili staljinisti, 31% zato što su bili Srbi, 9% zato što su bili demokrate, 8% zato što su bili kriminalci, dok je 6% odgovorilo da ne zna. Na pitanje koje se tiče smene Aleksandra Rankovića 39% je odgovorilo da je ona usledila zato što je Ranković došao u sukob sa Titom, 18% je tvrdilo da je smena bila posledica sukoba oko koncepcije uređenja Jugoslavije. Da ne zna ko je bio Ranković je izjavilo 19%, dok je 7% izjavilo da ne zna zašto je smenjen, iako zna ko je on bio.

ličnosti, u prvom redu Josipa Broza Tita, koji se najčešće i najsnažnije poistovetuje sa predstavom Jugoslavije. Većina građana Srbije Tita pamti kao velikog državnika (64%), pri čemu su najobrazovaniji tu sliku najmanje podržali.²² Štaviše, 10% populacije ga je označilo kao najznačajniju ličnost u istoriji sveta, a čak 19%, odnosno najveći broj građana, upravo je Tita označio kao najznačajniju ličnost u istoriji Srbije. Indikativno je da su i u navedenom primeru najmanje obrazovani građani najviše izrazili pozitivno mišljenje (70%), dok su oni sa višim i visokim obrazovanjem najmanje podržali takav stav, odnosno potprosečno ocenili važnost njegove istorijske uloge (51% građana iz grupe visoko obrazovanih).

Velika većina građana (gotovo 70%) žali što se Jugoslavija raspala. Bez obzira na pol, obrazovanje, starosnu dob, partijsko opredeljenje ili region u kome žive, sve kategorije stanovništva većinski ispoljavaju žal za Jugoslavijom, uključujući i one generacije koje u njoj nikada nisu živjele. Kao razlozi su u najvećem procentu navedeni stavovi da je Jugoslavija osiguravala bolji i lakši život, mir, mogućnost putovanja (40%), da je bila velika, jaka stabilna, poštovana zemlja (17%), da je označavala slogu, razumevanje, jednakost (10%). Emotivnu vezanost i nostalgiju navodi samo 4,5%. Nasuprot pozitivnim tvrdnjama, petina građana Srbije Jugoslaviju vidi kao veštačku tvorevinu i grešku, ističući da je samostalnost bolje političko rešenje. Nerazumevanje, nesloga, mržnja i lažno bratstvo su razlozi koje je istaklo 4% građana. Gotovo je isti broj onih koji su izneli uverenje da je Srbija iskorišćavana i nazadovala u okviru Jugoslavije, dok je samo 1,3% žrtve ratova devedesetih i izbeglice navelo kao razlog zbog koga žali što se Jugoslavija raspala.

Ponuđeni odgovori pokreću složeno pitanje različitih, često suprotstavljenih, tumačenja jugoslovenskih država, ideologija jugoslovenstva i političkih praksi (od unitarizma i integralizma, do rešenja federalizma i predloga konfederalizacije). Ostaje otvoreno pitanje koliko je žalost za boljim životom lišena ideoloških okvira i uslovljena realno lošijim položajem pojedinca u sadašnjosti, koliko je svest o prokockanom kapitalu koji je zajedništvo u okviru jugoslovenske države pružalo, a koliko lament nad snažnom državom u kojoj je ostvaren san o srpskom ujedinjenju?

Činjenica da je samo 1% građana izjavio da je u okviru Jugoslavije Srbija izgubila sve što je uložila i da su danas Srbi ponovo razdvojeni pokazuje koliko je mala recepcija tumačenja nacionalnih ideologa koji su protekli vek ocenili kao „izgubljen“ za srpski narod.

Savremeni trenutak nedvosmisleno određuje ugao posmatranja prošlosti. Politička i ekonomska kriza sa kojom se društvo u Srbiji suočava već decenijama,

22 Tačan datum Titove smrti, 4. maj 1980. godine, navelo je 47% građana.

*Državnici, učesnici Prve konferencije nesvrstanih zemalja u Beogradu,
1. septembar 1961.*

Fotografije iz arhiva Muzeja istorije Jugoslavije, Beograd.

period koji je prethodio raspadu Jugoslavije smešta u vreme stabilnosti i mira. Njegove problematične epizode postaju sve nevažnije i njihovo kritičko preispitivanje se svodi na politički dijalog koji rasvetljava proces uobličavanja novih sistema vrednosti. Pozicije za i protiv Jugoslavije su tako još uvek u sferi političkog. Od potpune negacije svega što je izgrađeno posle Drugog svetskog rata, a na njegovim tekovinama, javni prostor su danas ispunila nova čitanja zajedničke prošlosti, koja u isto vreme mnogo jasnije osvetljavaju odnos savremenog društva prema ponuđenim istorijskim interpretacijama.

Delovi intelektualnih i političkih elita čitavu istoriju 20. veka predstavili su kao tragičnu epizodu srpske istorije, koja je odredila mučeničku ulogu na-

cije. Tumačenja građana u velikoj meri se razlikuju od takvih stavova. Stepenn identifikovanja sa socijalističkom Jugoslavijom je mnogo veći nego što bi se posle decenija ratova i kriza očekivalo. Iako većina građana Srbiju u prošlosti vidi kao siromašnu seljačku državu, slika Jugoslavije je sačuvana u drugačijem svetlu. Ona se ocenjuje kao ugledna u svetu, stabilna, emancipatorska. Većina građana zna da je u njoj žena po prvi put dobila pravo glasa (57%), da je ostvaren republikanski ideal (71%), i da je razlaz sa Staljinom imao pozitivne posledice (66%). Savremene političke prakse u Srbiji izbegavaju da u procesu razvijanja privrženosti idealima zajedništva koje proklamuje Evropska unija, podrže sećanje na jugoslovenstvo kao široki koncept koji je uvažavao nacionalne posebnosti. U kolektivnom sećanju ono je, međutim, veoma živo i način na koji će ga kontekstualizovati današnje političke elite ključno će odrediti proces prihvatanja ideja pluralnosti na kojima počiva evropski identitet.

U drami „Majstor“ Ronald Harvud opisao je situaciju u kojoj je saznanje o zločinu bliske osobe tokom Drugog svetskog rata, postalo osnov za razbuktanje prikrivenog antisemitizma i negiranja Holokausta. Jedan od Harvudovih likova, u nemogućnosti da prihvati istinu jasno izražava politički stav proizašao iz potisnutog antisemitizma: „Otkud znamo da se to zaista dogodilo? Bez obzira na vašu sestru, Romka, otkud znamo da su svi ti milioni ljudi uopšte pobijeni? Hoću odgovor. Ja sam jedan od vaših saučesnika posle dela. Poreći ćemo to. To je naša odbrana. Poreći ćemo. To se nikada nije dogodilo. Ništa od toga. Ikada“.²³ Suočena sa činjenicama, junakinja drame ih najpre potiskuje, a zatim potpuno negira ne samo odgovornost sebi bliske osobe, već i globalno priznate istine o Drugom svetskom ratu i Holokaustu.

Ronald Harvud je rečenicom „Otkud znamo da se to zaista dogodilo?“ pokazao mehanizam poricanja koji počinje navodno racionalnim pitanjima u potrazi za istinom. Upravo su akademska preispitivanja pojma „istina“ vođena poslednjih decenija zloupotrebljena kako bi se relativizovala slika prošlosti i odbacila mogućnosti saznanja istine. Postala su osnov iskrivljenih tumačenja i obezmišljanja pojma „istina“.²⁴ Pokušaji da se nacistička prošlost sagleda iz drugih uglova – van oficijelnog pobeđničkog narativa – u krajnjoj instanci su dali osnov opravdanju, a zatim i negiranju zločina i genocida. Tako je otvoren prostor u kome su duboki koreni nacizma i fašizma oživel i obnovili stare stereotipe u čitavoj Evropi i svetu. Iako zabranjeni u javnom diskursu, oni su u privatnom polju opstali svih ovih decenija.

Harvudov „Majstor“ najjasnije pokazuje koliko politizacija istorije i njena instrumentalizacija nisu zasnovani na benignom neznanju, već na odbijanju znanja i na iskrivljenim znanjima. Izbegavanje da se sazna istina o neprijatnim epizodama ne samo prošlosti, već i sadašnjosti, voljna je odluka svakog pojedinca. Neznanje opravdava pa stoga omogućava udobnu poziciju savremenici-ma zlodela i patnji. Iza tvrdnje „ne znam“ stoji odluka da se istina izbegne, jer znati za zločine, a ne reagovati, znači prihvatiti ulogu posmatrača koji takođe nosi deo odgovornosti. Činjenica da je građanin bio posmatrač zločina, čak i kada je okrenuo glavu, pokreće različite mehanizme samoodbrane, kojima se najpre opravdava sopstvena pasivnost, a zatim i prikriva zločin. Posmatrač nije nužno saučesnik u zlodelu, ali je odgovoran za njegovo zataškavanje i buduće negiranje. Upravo zato danas toliko intrigira saznanje o tome koliko građani Srbije (ne) poznaju svoju prošlost. Odbijanje da se istina sazna, negiranje da

23 R. Harvud, *Drame*, Beograd 1997.

24 R. Evans, *U odbranu istorije*, Beograd 2007.

se ona zna, a zatim njeno selektivno priznanje predstavljaju osnov na kome se potiskuje neželjena slika prošlosti. Neznanje i „lažna glupost“ predstavljaju osnov poricanja i uspostavljanja novog principa željenog kontekstualizovanja činjenica.²⁵

Snose li građani Srbije odgovornost za svoje neznanje?

Većina njih priznaje da ih istorija ne interesuje i da o njoj malo znaju.²⁶ O događajima koji su obeležili 20. vek nepobitno znaju samo ono što nije bilo predmet političkih manipulacija. Što je tema neprijatnija i politički delikatnija, građani o njoj manje znaju i ostaju neutralni u iznošenju činjenica, a posebno ličnih stavova. Visoki procenat nezainteresovanih za istoriju svakako je posledica protekle tri decenije tokom kojih su u javnom polju relativizovana gotovo sva znanja, ali i savremenog tranzicionog perioda koji karakteriše krah svih simbola i tradicija na kojima su počivala prethodna društva i njihovi sistemi vrednosti. Nemoguće je zanemariti činjenicu da savremena društva imaju jak otklon od prošlosti, kao ni to da je nekada lična frustracija u pozadini negativnog odgovora. Odbojnost prema opštoj poplavi istorijskih (re)interpretacija uslovlila je stav da istorija opterećuje i često narušava odnose u sadašnjosti i demonstrativno istakla okrenutost budućnosti. Istorija je postala sinonim za sukobe, percipirana samo kao izvor činjenica koje se kontekstualizuju u zavisnosti od političkih potreba. Građani danas jasno ističu da su njihova znanja manja od njihovog interesa za istoriju, čime posredno optužuju one koji prošlost izučavaju i one koji je (zlo)upotrebljavaju za način na koji znanja prezentuju i koriste.

Znanja o prošlosti se stalno iznova menjaju. Neke činjenice se zaboravljaju, druge – novootkrivene – naknadno pamte. Predstave prošlosti redefinišu politička uverenja i menjaju stavove, često bez obzira na proklamovane ideološke okvire. Nemoguće je tvrditi da su danas u koliziji zvanične interpretacije istorije i individualna tumačenja najbliže prošlosti, zato što ne postoji zvanično tumačenje. Razlog je svakako nepostojanje konsenzusa političkih i intelektualnih elita, široka paleta, često potpuno oprečnih istorijskih interpretacija u javnom prostoru i potpuna politizacija istorije kao ključnog elementa u kreiranju kolektivnih identiteta. Poput tabli sa imenima ulica u Beogradu, koje nekada sadrže i šest naziva, građanima je država ostavila mogućnost da izaberu „svoju šolju čaja“, jer se oficijelne istine menjaju sa smenom vlada. Međutim, formalni pluralizam

25 Pojam „lažna glupost“ je uveo Leon Vermser (Leon Wurmser), a citirao Stenli Koen, *Stanje poricanja, Znati za zlodela i patnje*, Beograd 2003, s. 48.

26 U opštoj populaciji, građani koji se deklariraju kao glasači centra najmanje su zainteresovani za istoriju i ističu da je ne poznaju. Najveće zanimanje za istoriju su iskazali sredovečni i obrazovani ljudi kao i simpatizeri stranaka koje su najjasnije okrenute suočavanju sa prošlošću.

istorijskih tumačenja samo je paravan za dominantno antijugoslovenstvo i anti-komunizam.

Nerešeno nasleđe ratova iz devedesetih godina predstavlja svakako glavni razlog nemogućnosti postizanja zvaničnog tumačenja prošlosti. Najpre zbog činjenice da su oni bili uslovljeni kontinuirano pogrešnim istorijskim tumačenjima, a zatim zbog još uvek velikih otpora da se jasno odrede uloge njihovih učesnika. Visoki stepen nepoznavanja onoga što se dešavalo rezultat je, s jedne strane, objektivne nemogućnosti saznanja istine koja je proizašla iz strogo kontrolisanih medija, ali i odbijanja građana da znaju za zločine. Britanski istoričar Ian Keršou istakao je da je „put u Aušvic napravljen na mržnji, ali da je popločan nezainteresovanošću“. Uloga posmatrača i nezainteresovanih prolaznika, onih koji vide, često ne odobravaju, ali ne reaguju ključna je za razumevanje atmosfere u kojoj je izvršenje zločina postalo moguće. U kakvim okolnostima posmatrač okreće glavu i rešava da ćuti o događaju koji je video i koji je svojom aktivnošću možda mogao da promeni?

Građanima Srbije će biti podjednako nejasna istorijska predstava Drugog svetskog rata i period socijalističke Jugoslavije u kojoj su mnogi živeli, sve dok ih veze odanosti prema bliskim osobama (ili zavisnosti od njih) i naciji kojoj pripadaju, a pre svega strah od suočavanja sa istinom, navode na istorijsku rekonstrukciju koja uključuje opravdanje i razumevanje zločina.

PRIPADANJE BEZ VEROVANJA I POZNAVANJA

U svojoj knjizi iz 1994, sociolog religije Grejs Dejvi je uvela termin „verovanje bez pripadanja“ kojim je objašnjavala raskorak između izjašnjavanja o pripadnosti određenoj veroispovesti i neospornog pada verske prakse i posećivanja crkava koje su pokazivale statistike. Dugo se smatralo da je u modernim društvima proces opadanja verskih uverenja i prakse nepovratan. Danas mnogi sociolozi religije pa i G. Dejvi zastupaju stav da nije u pitanju nestajanje verskog života već njegovo mutiranje, tj. da „sveto i dalje postoji, ali ne nužno u tradicionalnom obliku“. Pored „verovanja bez pripadanja“ govori se sve više i o „pripadanju pre verovanja“ ali i o „pripadanju bez verovanja“. Neki ljudi ne pripadaju crkvi ali se identifikuju kao hrišćani i drže se uverenja koja su manje ili više u skladu s uverenjima onih koji joj pripadaju. Drugi se izjašnjavaju kao pripadnici crkve iako nisu sigurni da li veruju, u šta veruju ili šta su osnovna načela vere.¹ Anketa *Novosti iz prošlosti: Poznavanje istorije i stavovi građana prema događajima iz prošlosti*, omogućava da se pronađe odgovor na pitanje na kakvim se osnovama zasniva nacionalna i konfesionalna identifikacija,² tj. da li povećana religioznost građana Srbije počiva na ozbiljnijem poznavanju istorije hrišćanstva i istorije srpskog pravoslavlja ili je ona posledica političke manipulacije, društveno-političke klime i uticaja medija.

Pripadanje bez verovanja

Zahtevi da se religiji vrati mesto u društvu koje joj pripada mogli su se čuti u većini zemalja Istočne Evrope mnogo pre kraja osamdesetih godina. Opšti

1 G. Davie, *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging (Making Contemporary Britain)*, Oxford-Cambridge 1994, s. 94; W. A. Arts, L. Halman, *European values at the turn of the millennium*, 7, Leiden 2004, s. 310.

2 Konfesionalna samoidentifikacija uz verovanje u Boga i religijsku samoidentifikaciju spadaju u oblike tradicionalne religioznosti. Konfesionalna identifikacija je širi pojam od religioznosti i znači priznavanje i pristajanje uz konkretnu veroispovest bez obzira na ličnu (ne)religioznost. „Primeru radi, većina Srba će kazati da je pravoslavna, da se identifikuje sa konfesijom „dedova i očeva“, iako većina njih nije lično religiozno niti aktuelno vezana za crkvu.“ D. B. Đorđević, „Religije i veroispovesti nacionalnih manjina u Srbiji“, *Sociologija*, Vol. XLVII, 3, 2005, s. 193–212.

porast nesigurnosti u sistem, duboka politička i ekonomska kriza, unutrašnji nemiri među intelektualcima koji su zahtevali više slobode u svim aspektima društvenog života, ponovno ispitivanje prošlosti, izvršili su uticaj na opadanje sekularnosti pre nego što je sistem počeo da se raspada. Javni interes za verska pitanja i javni prestiž religije dodatno je porastao uklanjanjem državne kontrole. Pored toga, kraj socijalizma ostavio je za sobom ideološki vakuum. Procesi globalizacije i društvenih promena u većini zemalja Istočne Evrope i nekadašnje Jugoslavije, koji su morali da budu sprovedeni u relativno kratkom periodu, doveli su do niza neželjenih posledica za većinu stanovništva. Ovi procesi su proizveli promene u sistemu vrednosti, naročito u pogledu odnosa između pojedinca i društva, slobode i sigurnosti, ideologije i pragmatizma, itd. U zapadnom mentalitetu i kulturi ove promene je promovisao protestantizam, dok su u većini balkanskih zemalja one morale biti izvedene bez pomoći i posredništva ideologije koja bi ih učinila bliskim regionalnim kulturama.³ Bez takvog posredništva nove demokratske vrednosti doživljavane su manje ili više kao nešto uvozno i nametnuto. Političke elite u nekim istočno-evropskim zemljama (u Srbiji sa zakašnjenjem i delimično), u velikoj meri su prihvatile prozapadnu i proevropsku orijentaciju pa je Pravoslavna crkva iskorišćena kao institucionalni subjekt koji je služio kao medijum za strahove i nezadovoljstva prouzrokovana društvenim promenama.⁴ Religija je postala duhovno i institucionalno utočište i sredstvo za zaštitu lokalnog identiteta, lokalnog etnosa i države, regionalne civilizacije i kulturne zone, uz snažno prisustvo kulturoloških matrica prošlosti i ponovnog otkrivanja religijskih osnova nacionalnih kultura. Mada su uzroci povratka religije bili slični, uticaj ovog trenda bio je različit u zemljama Balkana i Rusiji.⁵ Sociolozi su to nazvali procesom „retradicionizacije“⁶ ili „deprivatizacije.“⁷

Iako je proces porasta religioznosti i rasta popularnosti crkve bio snažno prisutan u celoj Istočnoj Evropi,⁸ četrdeset godina vladavine komunizma ostavilo

3 N. Bogomilova, „The Religious Situation in Contemporary Bulgaria, and in Serbia and Montenegro: Differences and Similarities“, *Religion in Eastern Europe* XXV, 4, 2005, s. 1–20.

4 Neka novija istraživanja pokazala su međutim da veća ideološka sloboda, merena većom društvenom ulogom crkve, ne mora uticati na sreću pripadnika društava u tranziciji. O. Lelkes, „Tasting freedom: Happiness, religion and economic transition“, *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 59, 2, 2006, s. 173–194.

5 N. Bogomilova, *n. d.*, s. 1–20.

6 M. Blagojević, „Desecularization of Contemporary Serbian Society“, *Religion in Eastern Europe* XXVIII, 1, 2008, s. 37–50.

7 J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago 1994, s. 5.

8 E. Cohen, K. Kanev, „Religious Freedom in Bulgaria“, *Journal of Ecumenical Studies*, 36, 1–2, Winter-Spring 1999, s. 243–264; A. Mungiu-Pippidi, „Church and State in Eastern Europe: The Ruler and the Patriarch: The Romanian Eastern Orthodox Church in Transition“, *East European Constitutional Review*, Spring 1998, Vol. 7, No. 2, s. 85–91.

je ipak nasleđe dubokog nepoznavanja religije. Neki izuzeci postojali su u pojedinim zemljama, ali u mnogim slučajevima vernici su imali slabe predstave o osnovama svoje vere. Oni nisu poznavali osnovno učenje crkve, nisu umeli da se ponašaju u verskim objektima i sl. Posle dugog „boravka u egzilu“, kako kažu neki teolozi, podrazumevalo se da će reintegracija vernika biti dugotrajan proces sa neizvesnim ishodom.⁹

Prisustvo u dnevnoj politici, tesna povezanost sa institucijama vlasti, civilnim i vojnim, i medijska pozicija stvorili su povoljne uslove za realizaciju strateških pozicija Crkve. Nije bila retkost da im državni organi nude zakonske privilegije koje su išle mnogo dalje od onoga što je uobičajeno u zapadnoevropskim državama.¹⁰ „Uglavnom mirna i demokratska revolucija u Centralnoj i Istočnoj Evropi 1989. iznenadila je crkve. One su morale da se suoče s novim i brzim prelazom sa autoritarne vladavine u višestranačku, pluralističku demokratiju. Međutim, kada je euforija mirne revolucije počela da bleđi, organizovano hrišćanstvo u Istočnoj Evropi je moralo da se suoči sa ključnim zadatkom definisanja svoje pozicije u novom demokratskom kontekstu. To se pokazalo kao bolan i težak posao koji je zahtevao intelektualne sposobnosti koje je bilo teško pronaći unutar postojećih verskih elita.“¹¹ Crkva je postala stalni javni glas i jak zagovornik verskih rešenja različitih civilnih problema.¹² Istovremeno, levi intelektualci u mnogim od ovih zemalja optuživali su crkvu da predstavlja glavnog protivnika progressa i napretka ka demokratiji ili bar njenog najnazadnijeg učesnika.¹³ „Popularna percepcija je da je organizovano hrišćanstvo u zemljama poput Rusije ili Poljske još uvek u opasnosti da stane na stranu konzervativnih, antimodernizatorskih, nacionalistički orijentisanih snaga. Crkve se vide ne kao neko ko radi na opštoj obnovi već kao

9 S. P. Ramet, „A Checklist of Issues to Track“, *East-West Church and Ministry Report*, 2, 1994, s. 2–3.

10 T. Bremer, „Crkva i civilno društvo: pogled iz rimokatoličke perspektive“, u: *Hrišćanstvo i evropske integracije*, Beograd 2003, s. 115–125; J. Kuznicki, „Separation of Church and State“, *The Encyclopedia of Libertarianism*, 2008. SAGE Publications 2009. URL: http://sage-ereference.com/libertarianism/Article_n280.html; A. C. Pogaceanu, „Du 'Retour de l'Orthodoxie' dans la Romanie post-communiste“, *L'autre Europe*, No. 36–37, s. 117–162.

11 A. Szostkiewicz, *Religion after Communism: Churches stumble in Eastern Europe*, <http://www.thefreelibrary.com/religion+after+communism%3A+Churches+stumble+in+Eastern+Europe.-a056954974>

12 C. Jordachi, „Politics and Inter-Confessional Strife in post-1989 Romania: From Competition for Resources to the Redefinition of National Ideology“, *Balkanologie*, Vol. III, No. 1, Septembre 1999, s. 147–168; I. Bria, „The Orthodox Church in the post-communist Eastern Europe – Turn to God – Rejoice in Hope“, *Ecumenical Review*, April 1998.

13 A. Mungiu-Pippidi, „The Ruler and the Patriarch: The Romanian Eastern Orthodox Church in Transition“, *East European Constitutional Review*, Spring 1998, Vol. 7, No. 2, s. 85–91.

neko ko radi za obezbeđivanje svojih socijalnih i političkih interesa. U zemljama gde nijedna religija ne dominira, zabeleženo je više pozitivnih činilaca. Tako izgleda da u Češkoj, Mađarskoj i Istočnoj Nemačkoj ima manje slučajeva zloupotrebe religije u političke ili šovinističke svrhe i da su pokazale više ohrabrujućih primera da religija zaista služi opštem dobru i da deluju u pravcu moralne obnove.¹⁴ Da je to tačno pokazalo je istraživanje sprovedeno u preko 20 zemalja Centralne i Istočne Evrope za period od 1990–2001. godine. Iako su konstatovane velike razlike u stepenu religioznosti u pojedinim post-komunističkim društvima, religioznost je u većini bila snažnije prisutna među starijom generacijom, ženama, manje obrazovanim i manje bogatim; veće verske slobode bile su povezane sa nižim, a ne višim nivoima religioznosti; multikonfesionalne post-komunističke zemlje pokazale su veći stepen sekularnosti, od onih u kojima je religija bila homogenija; u onim zemljama u kojima su postignuti uspešniji rezultati tokom tranzicije i u kojima je došlo do povećanja životnog standarda, podizanja nivoa obrazovanja i zdravstvene zaštite, religija se ispostavila manje važnom za građane a sloboda bogoslužjenja je proširena kao deo ljudskih prava i demokratske liberalizacije; u siromašnijim i manje razvijenim postkomunističkim društvima, religija je ostala vitalna sila u životima ljudi i autoritarne države su nastavile da ograničavaju verske slobode kao i ljudska prava u drugim oblastima.¹⁵

Uz izvesne specifičnosti procesi slični onima u ostalim zemljama Istočne Evrope odvijali su se i u Srbiji. Mada je proces povratka religije i verskih organizacija na javnu scenu započeo već tokom 80-ih godina u doba SFRJ, posle peto-oktobarskih promena 2000. godine, kada na čelo države u Srbiji dolaze ne samo antikomunistički orijentisani političari, nego i deklarirani vernici, odnosi države i crkve se ubrzano menjaju. Od visoko sekularizovanog društva za nepunih dvadeset godina Srbija je postala zemlja sa visokim procentom onih koji se izjašnjavaju kao religiozni a religija i crkva dobijaju važno mesto u javnom životu.¹⁶ Porast religioznosti može se povezati sa: porastom konzervativizma i tradicionalizma kao odgovorom na društvenu krizu, neizvesnost i posledice tranzicije; instrumentalizacijom religije u cilju izgradnje novog srpskog nacionalizma; velikim društvenim promenama do kojih je došlo u Srbiji i sa određenim vidovima demokratizacije društva koji su omogućili slobodno izjašnjavanje o verskoj opredeljenosti; novim vidom ideologizacije odnosa zvanične politike prema religiji

14 A. Szostkiewicz, *n. d.*

15 P. Norris, R. Inglehart, *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide* (Cambridge Studies in Social Theory, Religion and Politics), Cambridge 2004, http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Sacred_and_Secular/Chapter%205.pdf

16 M. Blagojević, „Religiozna Evropa, Rusija i Srbija juče i danas: Argumenti empirijske evidencije – slučaj Srbije“, *Filozofija i društvo*, Vol. 37, br. 3, 2008, s. 81–115.

u pravcu isticanja njene socijalne poželjnosti; ali i konformizmom.¹⁷ Očigledno je da su u Istočnoj Evropi na delu bila dva potpuno teorijski i praktično suprotna procesa i Srbija u tom pogledu takođe nije bila jedinstven slučaj. Liberalna ideja izgradnje civilnog društva i evropske demokratije zahtevala je religijsku neutralnost i novi multikulturni pristup. U isto vreme, religija je viđena kao sveža duhovna i emocionalna nadoknada za raspad društvenog sistema i sistema vrednosti. Vlastima je Crkva bila potrebna kao izvor legitimacije ali i kao oblik ideologije. Ona je viđena kao efikasan instrument upravljanja i društvene kontrole (potvrđivanje autoriteta lidera i utvrđivanje diktata moralnosti), kao rezervoar kulturnih vrednosti i kolektivnog sećanja i simbolična snaga potrebna da se izgrade novi nacionalni, grupni i individualni identiteti.¹⁸ Približavanje države i crkve tumačeno je kao povratak tradiciji simfonije i često je kritikovano od liberala koji su u tome videli opasnost od klerikalizma.¹⁹

Iako je Srbija sekularna država, u kojoj je princip odvojenosti crkve od države propisan važećim Ustavom, i uz to multietnička i višekonfesionalna zajednica u kojoj skoro trećinu stanovnika čine manjine, „predstavnicima države trude se da poštovanje prema Crkvi iskažu svojim prisustvom na verskim skupovima, sastancima između državnih i crkvenih prvaka na kojima se razmenjuju mišljenja o najrazličitijim pitanjima, uključujući i ona koja (bar u sekularnoj državi) ne spadaju u domen delatnosti Crkve.“²⁰ Broj novoizgrađenih crkava naglo je porastao poslednjih godina i u tom pogledu država je izdvajala znatna sredstva kao pomoć.²¹ Poslanici u Parlamentu Srbije, na čelu sa predsednikom Parlamenta,

17 S. Joksimović, „Individualne karakteristike i religioznost adolescenata“, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 2, Beograd 2005. „Konformiranje bi se moglo odrediti kao prihvatanje ponašanja grupe ili većine zato što grupa takvo ponašanje zahteva i očekuje ili zato što ga naprasno prezentuje kao način ponašanja“. N. Rot, *Psihologija grupa*, Beograd 1999, s. 263. U religijskom smislu komformistički vernik bi bila osoba koja se priklanja praksi većinske crkve. <http://www.thefreedictionary.com/conformist>.

18 Religija može biti važno ideološko oruđe u politici zahvaljujući svom ideološkom karakteru, činjenici da predstavlja skup verovanja sposobnih da motivišu društvene akcije i mogućnosti upotrebe u raznim oblicima za promovisanje različitih političkih stavova. A. Nascimento, „Religion“, *Encyclopedia of Politics: The Left and the Right*. 2005, SAGE Publications 2009. http://sage-ereference.com/politics/Article_n402.html; M. Scherer, „Religion.“ *Encyclopedia of Governance*. 2006. SAGE Publications 2009, URL: http://sage-ereference.com/governance/Article_n463.html

19 A. Agadjanian, „Public Religion and the Quest for National Ideology: Russia’s Media Discourse“, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 40, No. 3, 2001, s. 351–365.

20 M. Malešević, „Pravoslavlje kao srž „nacionalnog bića“ postkomunističke Srbije“, Beograd 2006, s. 99–121.

21 Premijer Đinđić je bio na čelu Odbora za izgradnju Hrama svetog Save, i u funkciji predsednika vlade putovao u Nemačku da prikuplja novac za dovršetak radova na tom hramu. Tokom 2003. doneta je odluka da se podigne cena poštanskih markica da bi se finansijski pomogla izgradnja hrama Sv. Save. Prema podacima iz 2006. godine, u Beogradu je bilo u

počinju ili završavaju neka važna zasedanja i poslove prema crkvenom pravoslavnom kalendaru. Predsednički kandidati otpočinju svoje kampanje na neki pravoslavni praznik, ministri slave slave. Religija je dobila važno mesto u elektronskim i drugim medijima a lista pitanja u koja se Crkva meša je duga i uključuje niz sekularnih pitanja i zahteva za izgradnjom kulturnog modela koji bi „proisticao iz pravoslavne vere i svekolikog narodnog iskustva“.²² Ukrašavaju se TV studija o većim hrišćanskim pravoslavnim praznicima, ali i javni prostori, gradovi proslavljaju svoje krsne slave (u Beogradu se zbog kretanja crkvene litije obustavlja saobraćaj u centralnoj gradskoj zoni),²³ svoje posebne slave imaju političke partije, zdravstveni centri, škole, opštine, mesne zajednice i udruženja. I u Srbiji je kao i u nekim drugim zemljama 90-ih, Crkva po svim ispitivanjima javnog mnjenja institucija u koju pored vojske građani imaju najveće poverenje. Ikone, krstovi, badnjaci (u vreme Božića), odlasci na slave, prisustvo sveštenika u privatnim i javnim događajima

„Novokomponovane SPC freske:
Jevanđelje po Koletu“

(osveštavaju se građevine, ustanove, fabrički pogoni, sveštenici su tu da blagosiljaju otpočinjanje novih poslova, štamparije knjiga, proizvodnju novih sorti vina), u naletu nove religioznosti – postali su nezaobilazni deo estetike i ikonografije.²⁴ Počeo je da se neguje specijalan odnos između crkve i vojske. Reformom sistema odbrane, tradicija, moral, kultura i vera dobijaju novo mesto, pa se od nedavno u vojsci prati stanje religioznosti prilikom kontrole operativne sposobnosti.²⁵

Među političarima zvanično ima mnogo vernika. Oni slave slave, neki od njih redovno odlaze u crkvu, poste i pričešćuju se, pevaju u crkvenim horovima i posećuju časove veronauke. Ipak, prema nekim analizama koje su rađene prethodnih godina može se zaključiti da ovdašnja politička elita verske i moralne zapovesti ne poznaje i ne poštuje dovoljno.²⁶ Kada je jedan tabloid 2006. godine

izgradnji osam novih crkava a pripremala se izgradnja još devet. U Novom Sadu i okolini je od 1990. do 2005. izgrađeno 18 novih crkava. M. Malešević, *n. d.*, s. 99–121, URL: <http://www.etno-institut.co.rs>; A. Ilić, „Church and State Relations in Present-day Serbia“, *Religion in Eastern Europe* XXV, 1 (June 2004): 35–36, 2 (May 2005): 40–57; *Kritika klerikalizacije Srbije*, Novi Sad 2007, s. 16; *The Serbian Orthodox Church and the New Serbian Identity*, Belgrade 2006.

22 M. Malešević, *n. d.*, s. 99–121, URL: <http://www.etno-institut.co.rs>

23 *Isto*.

24 *Isto*.

25 „Istraživanje: U vojsci 58% religioznih“, *FoNet*, 3. septembar 2009, *Blic*, 5. septembar 2009.

26 M. Pešić, „Koliko su naši političari religiozni: `pink pravoslavlje ili istinska vera`“, *Politika*, 6. januar 2007.

uradio anketu među poslanicima u Skupštini Srbije koliko poznaju biblijske događaje koji se odnose na Uskrs, došao je do zaključka da niko (iako su se neki hvalili da su hodočastili u Svetu zemlju) nije u potpunosti znao odgovore na pitanja koja se odnose vaskrsenje Isusa Hrista.²⁷ Sličan paradoks između javno ispoljene religioznosti i (ne)poznavanja osnovnih načela vere postoji i na širem planu. Prema popisu iz 2002. u Republici Srbiji (bez Kosova i Metohije) živelo je 7.498.001 stanovnika od kojih se 95% izjasnilo o veroispovesti kojoj pripadaju (85% pravoslavaca, 5,5% katolika, 1,1% protestanata, 3,2% muslimana, 2,6% ateista i 2,6% onih koji se nisu izjasnili). Pravoslavaca među pripadnicima srpskog naroda bilo je 97,41%, atesta 0,34%, protestanata 0,08%, katolika 0,07%, muslimana 0,01%.²⁸ Sociolozi religije upozoravaju da izražavanje verske pripadnosti ipak nije dokaz i o širokom postojanju aktivne religioznosti. Većina istraživača koji su se bavili ovim pitanjima slaže se da je u Srbiji od 90-ih godina ustanovljen stabilan trend u pogledu verskih promena, da je broj ateista drastično opao i da su vraćeni u život osnovni elementi verskog ponašanja kao što su molitva, liturgija, post i sl. Konstatovane su i promene u opisu tipičnog vernika. Dok su raniji rezultati ispitivanja pokazivali nešto veći procenat religioznosti kod žena, građana iznad 60 godina starosti, poljoprivrednika, radnika i domaćica, manje obrazovanih i iz društveno marginalnih grupa, danas tipični vernik može biti iz seoske ili gradske sredine, stariji ili mlađi, neobrazovan ili obrazovan. Neka istraživanja s kraja 90-ih i početka 2000. pokazala su međutim, uz izvesna odstupanja, da se tek oko četvrtine građana Srbije moglo smatrati religioznim ili ubeđenim vernicima, da je preko 30% bilo konformističkih vernika, oko 30% agnostika²⁹ i između 10 i 20% nereligioznih.³⁰ Ova ispitivanja su takođe pokazala da iako kod punoletnog stanovništva Srbije (bez Kosova i Metohije) raste religioznost, većina građana Srbije religioznost vezuje za pojmove pripadnosti narodu i tradiciji, a

27 Isto.

28 *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002, Stanovništvo, veroispovest, maternji jezik i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu, Podaci po opštinama*, Beograd 2003, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/Zip/VJN3.pdf>; *Osnovni skupovi stanovništva: podaci na nivou Republike*, Zavod za statistiku Republike Srbije, Beograd 2005, Podaci o veroispovestima http://www.mv.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&task=view&id=254&Itemid=74, 7. oktobar 2009.

29 Agnostik: onaj koji veruje da je nemoguće znati da li Bog postoji; onaj ko je sumnjičav prema postojanju Boga i smatra da je nemoguće dokazati da li on postoji ili ne. Termin je uveo britanski naučnik T. H. Haksli u 19. veku. <http://www.thefreedictionary.com/agnostic>

30 D. Radosavljević-Čiparizović, „Religija i svakodnevni život: vezanost ljudi za religiju i crkvu u Srbiji krajem devedesetih“, u: S. Bolčić, A. Milić (ur.), *Srbija krajem milenijuma*, Beograd 2002, s. 215–248; D. Radosavljević-Čiparizović, *Religioznost i tradicija*, Beograd 2006, s. 67; S. Gredelj, „Slova i brojke oko veronauke“, *Filozofija i društvo XIX–XX*, Beograd 2001/2002, s. 279–304.

ne za Boga; da u Srbiji postoji znatan broj onih koji nisu sigurni u svoju religioznost; da većina ne poznaje osnovne Božije zapovesti ili smatra da ih je nemoguće poštovati ili ih uopšte ne poštuje; da visok procenat ispitanika u anketama ne smatra da je abortus čedomorstvo; da većina građana Srbije veruje u vaskrsenje Hristovo i slavi Uskrs, ali da religioznost ne vezuju za redovno posećivanje bogomolja i ispunjavanje verskih dužnosti; da veliki broj građana smatra da Crkva treba da se bavi prosvetiteljskim i humanitarnim radom a ne politikom ali i da je znatan broj onih koji nisu znali tačno kakva uloga Crkvi pripada.³¹ Najnoviji podaci iz 2008. godine pokazuju da ima samo 1,3% ispitanika koji više od jednom nedeljno iz bilo kog razloga posete crkvu i još 4,3% koji to čine jednom nedeljno, a moli se izvan crkve svaki dan samo 12,3% ispitanika.³² Istovremeno Srbija se prema stepenu posećenosti crkava od 7% nalazi na samom dnu liste evropskih zemalja, iza Poljske, Slovačke, Italije, Belgije, Austrije, Velike Britanije, Hrvatske, Francuske, Rumunije, Češke, Bugarske, ali ispred Rusije.³³

I sami sveštenici su sumnjičavi prema trenutnoj verskoj klimi. Oni priznaju da su primetni pomaci ali se istovremeno žale da savremeni vernici pristupaju Bogu suviše samosvojno i mehanički, bez ikakvog duhovnog iskustva i pripreme.³⁴ Akademik i teolog dr Vladeta Jerotić piše: „Pravoslavna crkva je u našem narodu oslabila, ili je tako izvitoperena da se teško prepoznaju njeni koreni: ona je ostala ili postala mlaka, tradicionalna je samo još u smislu formalnog održavanja nekih običaja o praznicima (badnjak, slava, uskršnja jaja itd.), bez razumevanja njihovog značenja i bez obnovljenog pročitavanja večne Knjige Života – Hristovih jevanđelja“.³⁵ I doskorašnji patrijarh SPC u svojoj uskršnjoj poslani-

- 31 S. Reljić, „Obnovljena religija“ *NIN*, br. 2574, 27. april 2000; A. Ilić, *n. d.*, s. 26–37; „Božić se poštuje i slavi u Srbiji“, URL: www.antic.org; „Tema nedelje: Koliko smo religiozni, U crkvu više zbog tradicije, manje zbog molitve, Deca više veruju od očeva i majki“, *Politika*, 25. juli 2009; D. B. Đorđević, „Nekoliko razmišljanja o našoj crkvi“, *Peščanik FM*, 3, Beograd 2005, s. 133; M. Malešević, *n. d.*, s. 99–121, URL: <http://www.etno-institut.co.rs/>; S. Palić, „Teolozi o srpskom nepoštovanju posta“, 29. novembar 2005, URL: <http://www.vidovdan.org/arhiva/>; R. Lončar, „Vesti“ istražuju: koliko su građani Srbije verujući, aktuelno tržište duhovnosti, 6. januar 2004, CEIR URL: <http://www.ceir.co.rs>; M. Ahtik, „Klerikalizacija Srbije“, *Republika*, XVI (2004), s. 340–341, 1–30. septembar 2004; M. Blagojević, *Religija i crkva u transformacijama društva*, Beograd 2005, s. 308; M. Blagojević, „Savremene religijske promene u Srbiji i proces integracije u Evropu“, *Filozofija i društvo*, 1/2006, s. 95–111; M. Blagojević, „Desecularization of Contemporary Serbian Society“, *Religion in Eastern Europe* XXVIII, 1 (February 2008), s. 37–50.
- 32 M. Blagojević, „O sociološkim kriterijumima religioznosti. Koliko ima (pravoslavnih) vernika danas?“, *Filozofija i društvo*, br. 1, Beograd 2009, s. 9–36.
- 33 Church attendance, URL: <http://www.nationmaster.com/country/yi-serbia-and-montenegro>
- 34 Prot. D. Ubiparipović, „Nije dovoljno samo pokazivanje vjere-neophodno je i življenje vjerom“, URL: www.bogotrazitelj-srb.org/forum/index, poslednji pristup 29. septembar 2009.
- 35 M. Ahtik, „Klerikalizacija Srbije“, *Republika*, XVI (2004), s. 340–341.

ci iz 2002. godine govorio je o nedopustivo niskom stepenu razumevanja pravoslavne vere i obreda u srpskom narodu i njenom redukovanju na folklornu simboliku. „Pravoslavni tradicionalni vernici skloni su poimanju svojih verskih dužnosti kao fakultativnih, prepuštenih slobodnom izboru. Po takvom shvaćanju, u verskim obredima može se učestvovati, ali i ne mora. Takve vernike karakteriše odsustvo potrebe i svesti za neprestanim učestvovanjem u crkvenom, liturgijskom životu.“³⁶ Raširena je pojava verovanja u čuda, proroke i verske učitelje koji otkrivaju uzroke stradanja, poučavaju i razrešavaju životne probleme i koji se često pozivaju na blagoslov Crkve iako sa njom nemaju nikakve veze. Uz sve to prisutno je i sujeverje potpomognuto bioenergetičarima, vračarama i astrolozima. Po svemu tome i sami sveštenici zaključuju da se unutrašnji život mnogih savremenih vernika ne razlikuju mnogo od neverujućih. Trenutno duhovno stanje ukazuje da se povratak veri uglavnom više odvijao kroz tradiciju i pod uticajem aktuelne ideološko-političke klime, a manje kroz unutrašnji preporod i dublja i trajnija lična uverenja i vrednosti.³⁷

Božićna arhijerejska liturgija u Hramu Svetog Save u prisustvu članova Vlade Srbije³⁸

Političari kao učesnici verskih obreda³⁹

36 Ž. Simić, „Religijska kultura tradicionalnih pravoslavnih vernika“, *Teme*, 1–2/2005, s. 55–76.

37 S. Joksimović, *n. d.*

38 www.royalfamily.org/.../07/photo_story.htm

39 „Nova Srbija obeležila slavu“, 26. februar 2010, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/530951/Nova+Srbija+obelezila+slavu.html>; „DS obeležio krsnu slavu“, 06. maj 2010, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/677511/DS+obelezio+krsnu+slavu.html>;

Pripadanje bez poznavanja

Rezultati popisa stanovništva iz 2002. godine nisu bili toliko porazni sa stanovišta broja nepismenih u Srbiji (3,45%) koliko sa stanovišta obrazovne strukture. Prema tim podacima 38% stanovništva kao svoje maksimalno obrazovanje imalo je osam ili manje razreda osnovne škole, 48,26% je imalo neki stepen srednje škole, a svega 13% stanovništva je bilo sa višim i visokim obrazovanjem.⁴⁰ Posebno je bio zabrinjavajuće nizak stepen obrazovanja seoskog stanovništva (65% stanovnika sela nije imalo nikakvo profesionalno obrazovanje).⁴¹ Prema broju nepismenih Srbija ipak nije bila najgora u regionu ali je jedina zemlja u Evropi u kojoj se za poslednjih 15 godina smanjio broj visokoobrazovanih.⁴²

Inače, pismenim se smatraju svi koji su završili bar jedan razred osnovne škole, odnosno svi koji mogu čitko da napišu i pročitaju svoje ime i prezime ili informativni tekst iz svakodnevnog života.⁴³ Ne postoje precizni podaci o funkcionalnoj nepismenosti, ali se pretpostavlja da je polovina stanovnika Srbije funkcionalno nepismena. U tu grupu spadaju ljudi koji su završili srednju školu ali ne znaju da primene stečeno znanje.⁴⁴ Svojevremeno su istraživanja Instituta

-
- „Radikali obeležili Tri jerarha“, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/Србија/496541/Радикали+обележили+Три+јерарха.html>; M. Pešić, „Koliko su naši političari religiozni: ‘pink pravoslavlje ili istinska vera’“, *Politika*, 06. januar 2007.
- 40 „Srbija insistira na funkcionalnom opismenjavanju“, 12. septembar 2009, *S media* <http://www.smedia.rs/vesti/detalji.php?id=18075>; „Broj nepismenih sve veći“, 14. juli 2010, http://www.unijasprs.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=10795&Itemid=36; „Srbi, narod najstariji, najnepismeniji i najneobrazovaniji. Usud palca, kažiprsta i srednjeg prsta“, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/27/srpski/T04022601.shtml>; „Nepismeno 3,45% građana Srbije“, *Danas*, <http://www.vdssevropa.org/Medijijobjavljuju/tabid/88/articleType/ArticleView/articleId/42/>; „Statistika stanovništva“, www.ekof.bg.ac.rs/nastava/ekonomska.../02_statistika_stanovnistva.ppt; Republički zavod za statistiku, Saopštenje broj 180, god. LX, 30. juni 2010, RS10, Anketna o radnoj snazi SRB 180 RS10 300610, april 2010. – Prethodni rezultati, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/dokumenti/saopstenja/RS10/rs10042010.pdf>; <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/index1.php?SifraVesti=425&Link>; S. Medić, „Obrazovna struktura stanovništva i problem nedovoljne pismenosti u Srbiji“, www.bfpe.org/files/04-S.%20Medic.ppt; M. T. Kovačević, „Nepismeni kolo vode“, 5. april 2009, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:236460-Nepismeni-kolo-vode>.
- 41 *Obrazovanje seoskog stanovništva u Srbiji i razvoj sela*, Odbor za obrazovanje SANU 12. novembar 2009, <http://www.sanu.ac.rs/odbor-obrazovanje/Informacije/zakljucilpreporuke.pdf>
- 42 <http://www.balkanijum.tv/srpski/vesti/12665.shtml> 23. januar 2007; „Dva miliona zna da čita, a ne shvata šta je napisano“, *Glas javnosti*; <http://www.blic.co.yu/drustvo.php?id=41426>
- 43 „Nepismenost – deo folklor?“, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4650253,00.html>, Srbija, 8. septembar 2009.
- 44 „Raste nepismenost među mladima od 25 godina“, 8. septembar 2009, <http://www.borba.rs/content/view/9001/123/>; S. Despotović – M. Brakočević, „Nepismeni prednjače u Obre-

za psihologiju pokazala da 40% onih koji su se izjasnili kao pismeni nisu to i objektivno.⁴⁵ Istraživanje andragoga Šefike Alibabić iz 1994. godine (*Funkcionalna pismenost i samoobrazovanje*) pokazalo je da je manje od polovine odraslih (46,7%) sa osnovnom školom bilo stvarno sposobno za efikasno čitanje i da je samo petina odraslih sa završenom osnovnom školom cenila da je sposobna da se služi bibliotekom (19,2%).⁴⁶ Istraživanja koja je sproveo Institut za pedagoška istraživanja 2008. u Srbiji, pokazala su nezadovoljavajući nivo jezičke pismenosti među osnovcima, a neka nedavna istraživanja govore da čak 40 procenata učenika iz osnovne škole izađe funkcionalno nepismeno. Na PISA (Program za međunarodnu procenu učenika) testiranju 2003. i 2006. godine, Srbija je bila ispod OECD (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj) proseka u sve četiri kategorije. Skoro 30% učenika iz Srbije je po pismenosti bilo na najnižem nivou. Zbog svega toga rezultati ankete o poznavanju istorije nisu bili iznenađujući već su samo potvrdili trend na pojedinačnom slučaju.

Već na početku analize ankete moglo bi se zaključiti da nije tačna teza o „opterećenosti“ građana Srbije istorijom jer je samo 28% izjavilo da ih istorija interesuje dok je čak 71% odgovorilo negativno. Posebno su zanimljivi odgovori na pitanje odakle su najviše ispitanici naučili o istoriji. Čak 67% je izjavilo da je u pitanju škola. Ako se taj odgovor upoređi sa prethodnim iz koga se vidi da 82% ne poznaje istoriju, onda se može zaključiti da većina ispitanika nije u školi ništa naučila o istoriji. Ove zabrinjavajuće podatke o školskom sistemu i načinu predavanja istorije donekle ublažavaju podaci iz raznih psiholoških istraživanja (Ebbinghausova krivulja zaboravljanja, Torndajkova teorije gubljenja traga – *decay theory* i dr) koja su pokazala da protok vremena prouzrokuje zaboravljanje i da memorija koja je nekad bila aktivna, progresivno nestaje u toku intervala tokom kojih nije bila aktivirana. Brzina zaboravljanja zavisi od brojnih faktora, između ostalog i od smislenosti gradiva koje se uči, ali generalno količina upamćenog materijala znatno opada već posle nedelju dana i bez stalnog obnavljanja većina informacija se vremenom gubi iz memorije.⁴⁷ Stepem nepoznavanja

novcu i Zemunu“, 17. januar 2010, <http://www.politika.rs/rubrike/Beograd/Nepismeni-prednjache-u-Obrenovcu-i-Zemunu.lt.html>.

45 S. Palić, V. Nedeljković, „Blic“ istražuje: Koji je nivo obrazovanja i kulture u Srbiji. Mladima je škola dosadna“, 1. oktobar 2007; M. Stamatović, „Društvo – Koliko smo nepismeni“, <http://www.politika.rs/ilustro/2525/2.htm>.

46 S. Đurđević-Lukić, „Demokratija (ne)prosvetčenih“, *Republika*, br. 174, www.yurope.com/zines/republika/arhiva/.../174_10.HTM

47 H. Ebbinghaus, *Memory. A Contribution to Experimental Psychology*, New York 1885/1913; E. L. Thorndike, *The psychology of learning*, N. Y., 1914; M. G. Berman, „In Search of Decay in Verbal Short Term Memory“, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 35(2), 2009, s. 317–333; http://www.biology-online.org/dictionary/Decay_theory; <http://www.yourdictionary.com/medical/decay-theory>; H. F. Spitzer, „Studies in retention“, *Journal of Educational Psychology*, Vol. 30(9), Dec. 1939, s. 641–656; D.

gradiva iz istorije naučenog u školi, prema pokazateljima ankete, može prema tome da upućuje na pogrešan pristup predavanju istorije u školama, pamćenje velikog broja datuma i činjenica bez razvijanja smisla za njihovo međusobno povezivanje ali i na nepostojanje potrebe da se jednom savladano znanje kasnije obnavlja i dopunjuje. Podaci iz ankete pokazuju da stečeno znanje o istoriji većina anketiranih nije obnavljala jer je samo 12% ispitanika izjavilo da je naučilo nešto o istoriji iz literature. Moglo bi se zaključiti da se u gradskim sredinama mnogo više čita, dok se u ruralnim područjima znanje o istoriji stiče više kroz porodicu, prijatelje i iz medija.

Rezultati pokazuju da građani Srbije većinom ne vole preterano istoriju, da ih ona malo ili gotovo nimalo ne interesuje i da je skoro uopšte ne poznaju. Kao prosečan poznavalac istorije u Srbiji može se profilisati muškarac, srednjih godina, višeg ili visokog obrazovanja, koji živi u gradskoj sredini. Najmanje o istoriji znaju žene, nižeg obrazovnog nivoa, koje žive na selu.

Koliko građani Srbije poznaju nacionalnu istoriju i nacionalne simbole, ilustruju odgovori samo na nekoliko izabranih pitanja: Od kada Srbi žive na Balkanu? Na čiju su se teritoriju Srbi doselili? Kada je bila Kosovska bitka? Da li je tačna tvrdnja da je Vuk Branković izdao na Kosovu 1389? Lazar Hrebeljanović je bio... Ko je bio Stefan Nemanja? Da li se Marko Kraljević posle Kosovske bitke borio na turskoj strani? Da li je ćirilica nastala kod Srba? Da li su Srbi nosili šajkaču u srednjem veku? Ko je bio vođa Prvog srpskog ustanka? Kada je Srbija stekla nezavisnost posle oslobađanja od turske vlasti? Kada je Srbija proglašena za kraljevinu? Koji je redosled boja na srpskoj trobojci?

Više od trećine ispitanika (39%) veruje da Srbi oduvek žive na Balkanu, tj. da su starosedeooci, 29% smatra da su na Balkan došli pre Hrvata, a 8% ne zna odgovor na ovo pitanje. Ipak, 70% istih tih ispitanika na pitanje na čiju su se teritoriju Srbi doselili odgovara da je to teritorija Vizantijskog ili Rimskog carstva, 7% smatra da se radi o teritoriji Osmanskog carstva, a 8% o teritoriji Hazarskih plemena.

Više od polovine ukupnog broja ispitanika (58%) misli da je ćirilica nastala kod Srba, a 47% da su šajkaču Srbi nosili i u srednjem veku. Velika većina ispitanika, njih 73% je znalo godinu kada je bila Kosovska bitka, a 4% njih čak i

C. Rubin, A. E. Wenzel, „One hundred years of forgetting: A quantitative description of retention“, *Psychological Review*, 103, 1996, s. 734–760; A. D. Baddeley, *Human memory: Theory and Practice*, Hove 1997; M. W. Eysenck, M. T. Keane, *Cognitive psychology: a student's handbook*, Hove 2005; <http://www.statemaster.com/encyclopedia/Forgetting-curve>; D. Rohrer, H. Pashler, „Recent Research on Human Learning Challenges Conventional Instructional Strategies“, http://www.aera.net/uploadedFiles/Publications/Journals/Educational_Researcher/3905/406412_07EDR10.pdf; A. Kostić, *Kognitivna psihologija*, Beograd 2010, s. 29, 109.

tačan datum. Ipak čak 23% ili nije znalo odgovor ili je navelo pogrešan datum. Ako ovaj statistički uzorak prevedemo na ukupnu populaciju u Srbiji, to bi značilo da preko milion i po građana Srbije ne zna datum koji je ne samo poslednjih godina bio jedan od najčešće pominjanih datuma u medijima, da ne govorimo o obrazovanju sticanom u školi.

Oko 63% ispitanika je znalo da je Lazar Hrebeljanović bio knez ali 37% je dalo pogrešan odgovor ili nije znalo odgovor na ovo pitanje. Među onima koji su znali odgovor ponovo je bilo najviše onih sa višim obrazovanjem, gotovo ujednačeno između gradskih i ostalih sredina, i nešto više u Beogradu i centralnoj Srbiji nego u Vojvodini. Građana koji nisu znali odgovor ili su odgovorili pogrešno ponovo je najviše bilo na selu, u Vojvodini i centralnoj Srbiji. Nešto bolje od Lazara Hrebeljanovića je prošao Stefan Nemanja. Oko 70% građana je znalo da je on bio veliki župan. Najbolje je ipak prošao Karađorđe, za koga je čak 80% ispitanika odgovorilo da je bio vođa Prvog srpskog ustanka.

Verovanje u izdajstvo Vuka Brankovića tvrdokorno opstaje i posle više od veka kako je u naučnoj historiografiji dokazano da to nije tačno. Polovina ispitanika je odgovorila potvrdno na ovo pitanje a čak 11% je odgovorilo da ne zna odgovor. Najviše onih koji nisu znali odgovor na ovo pitanje bilo je među populacijom uzrasta od 18 do 29 i preko 60 godina i to pretežno među onima sa nižim i srednjim obrazovanjem, u centralnoj Srbiji i na selu. Zanimljivo je da je visok procenat onih koji nisu znali odgovor na ovo pitanje iz Beograda. Uporno opstaje i mit o Marku Kraljeviću, za koga polovina ispitanika misli da se nije borio na turskoj strani posle Kosovske bitke, što u izvesnoj meri govori o uticaju epske tradicije.

Samo 39% je znalo tačan odgovor na pitanje kada je Srbija stekla nezavisnost, a 48% da je Srbija proglašena za kraljevinu u vreme dinastije Obrenović. Nešto bolje znanje pokazali su kod pitanja o redosledu boja na srpskoj zastavi ali i u ovom slučaju postotak tačnih odgovora jedva prelazi polovinu (56%). Ispitanici mlađih i srednjih godina su procentualno mnogo bolje znali odgovore na ova pitanja od starijih.

Samo na pet od 13 pitanja izabranih iz okvira ankete, više od polovine ispitanika je dalo tačan odgovor, što samo po sebi govori o niskom stepenu poznavanja nacionalne istorije. Građani Srbije dakle ne samo da ne vole i ne poznaju istoriju uopšte, već vrlo slabo poznaju i sopstvenu istoriju i imaju o njoj pogrešna uverenja.

Videli smo da porast religioznosti i deset godina prisustva veronauke u školama,⁴⁸ nisu doveli do boljeg poznavanja osnova hrišćanske vere, pa se

48 Vlada predvođena Zoranom Đinđićem odlučila je da uvede veronauku u škole 2001. godine. Razna istraživanja pokazivala su da je većina građana u Srbiji bila raspoložena za uvođenje veronauke, čak i među onima koji se nisu izjašnjavali kao religiozni. B. Aleksov, „Religious Education in Serbia“, *Religion, State & Society*, Vol. 32, No. 4, December 2004,

postavilo pitanje koliko građani poznaju versku istoriju i koliko ličnosti i događaji iz istorije SPC imaju značaja za njih. Na pitanje šta je po njihovom mišljenju najznačajniji događaj u svetskoj istoriji, samo 4,1% ispitanika je dalo odgovor vezan za istoriju hrišćanstva uopšte ili za istoriju Srpske pravoslavne crkve (pojava Isusa Hrista; hrišćanstvo; raskol u hrišćanskoj crkvi; pojava Sv. Save). U tom pogledu prednjačili su muškarci u odnosu na žene, ispitanici od 18 do 44 godina i više ili visoko obrazovani, u Beogradu i Vojvodini. Na pitanje šta je, prema njihovom mišljenju, najznačajniji događaj u istoriji Srbije, samo jedan odsto se izjasnio za delovanje Sv. Save, autokefalnost Srpske crkve i primanje hrišćanstva. Ove odgovore davali su uglavnom građani u uzrastu od 30 do 44 godina, višeg i visokog obrazovanja, i to u gradskim sredinama i Vojvodini. Samo 0,9% ispitanika je dalo odgovor vezan za autokefalnost srpske crkve, primanje hrišćanstva i delovanje Sv. Save, i to na pitanje koji je istorijski događaj po njihovom mišljenju imao najpozitivnije posledice za dalji razvoj Srbije.

Najznačajnija ličnost u istoriji sveta po mišljenju 4,9% je Isusu Hrist (iza Nikole Tesle i Josipa Broza Tita). Za Isusa Hrista se opredelio podjednak broj muškaraca i žena, procentualno mnogo više ispitanika mlađih uzrasta, tj. do 44 godine, više onih sa višim i visokim obrazovanjem, u Beogradu i Vojvodini, ali podjednako i u gradu i na selu. Za Svetog Savu se opredelilo 0,4% ispitanika. Nešto više učesnika ankete, 7,9%, smatra da je Sveti Sava najznačajnija ličnost u istoriji Srbije, što je po važnosti daleko ispod Josipa Broza Tita, Karađorđa i Nikole Tesle. Iako je na sahrani patrijarha Pavla 2010. godine na ulicama Beograda bilo više od 600.000 ljudi, samo pet meseci kasnije za njega se kao najznačajniju ličnost u istoriji Srbije opredelilo samo 0,3% anketiranih. O Nikolaju Velimiroviću je u poslednjih dvadeset i pet godina napisano na desetine knjiga, članaka i eseja; branjene su o njemu doktorske i magistarske teze; izdata su njegova sabrana dela, preštampane besede u ko zna koliko navrata i u velikim tiražima; njegove mošti su vraćene u Srbiju 1991. a potom je 2003. proglašen i za sveca; njegovi poštovaoci tvrde da su se dešavala brojna čudotvorna isceljenje dok je bio živ a i posle smrti. U cilju popularizacije reči i misli Nikolaja Velimirovića osmišljen je i projekat „Pesme iznad Istoka i Zapada“, muzički album koji se na kompakt-disku pojavio u aprilu 2001. godine, kao zajedničko izdanje PGP RTS i Radio-Svetigore. Projekat je okupio veliki broj poznatih pop i rok muzičara koji su komponovali i izvodili Velimirovićeve pesme i imao je značajnu medijsku podršku i pre objavljivanja CD-a, kroz koju je on predstavljan kao „simbioza rokenrola i pravoslavlja“, tzv. „pravoslavni rokenrol“.⁴⁹ Za njega se u anketi opredelilo samo 0,1% ispitanika, dok je na pitanje kada je delovao Nikolaj Velimirović, tačan odgovor (u 20. veku) dalo tek 25,5% ispitanika. Ukupno

s. 341–363; „Da li je sve spremno za uvođenje veronauke u Srbiji“, <http://p100.ezboard.com/>; D. Radosavljević-Čiparizović, „Religija i svakodnevni život: vezanost ljudi za religiju i crkvu u Srbiji krajem devedesetih“, *Srbija krajem milenijuma*, s. 215–248.

49 „Pravoslavni rokenrol“, *NIN*, 2564, 2000.

se za sve tri ličnosti, Svetog Savu, patrijarha Pavla i Nikolaja Velimirovića opredelilo tek nešto malo iznad osam odsto anketiranih.

Proглаšenje vladike Nikolaja Velimirovića za sveca

Beograd na dan sahrane patrijarha Pavla

Samo 7,5% ispitanika je na pitanje koji događaj iz naše istorije bi još trebalo da se slavi kao praznik izabralo kao odgovor neki verski praznik ili datum vezan za SPC. Podjednak broj ispitanika izjasnio se na isti način među onima uzrasta do 29 godina i preko 60 godina. Razlika u obrazovanju ovde nije bila preterano ispoljena ali za ovu vrstu odgovora više su se opredeljivali u centralnoj Srbiji i u ruralnim sredinama nego u gradovima. Za rođenje patrijarha Pavla opredelilo se 0,2%, a 0,1% ispitanika opredelilo se i za odgovor: smrt patrijarha Pavla! Najveći broj ispitanika je kao odgovor izabrao Vidovdan, ali bilo bi zanimljivo videti da li bi znali zašto.

Kod napred navedenih pitanja, na koja su anketirani sami birali odgovore, procenat odgovora vezanih za istoriju hrišćanstva uopšte ili za istoriju Srpske pravoslavne crkve, kretao se između jedan i osam odsto. U tom pogledu prednjačili su muškarci u odnosu na žene, ispitanici od 18 do 44 godine, više ili visoko obrazovani, u gradskim sredinama i Vojvodini. Mogao bi se izvući zaključak da ličnostima i događajima iz istorije hrišćanstva ili istorije Srpske pravoslavne crkve anketirani građani Srbije ne pridaju veliki značaj, tj. da mnogo veću važnost pridaju događajima i ličnostima iz političke ili vojne istorije. Na primer na pitanja šta je po njihovom mišljenju najznačajniji događaj u svetskoj istoriji, od 90 navedenih odgovora, manje od trećine (24%) nemaju veze sa političkom ili vojnom istorijom. Kod pitanja šta je po njihovom mišljenju najznačajniji događaj u istoriji Srbije, od 57 odgovora samo četiri nemaju veze sa političkom i vojnom istorijom. Od 58 odgovora na pitanje koji je istorijski događaj po njihovom mišljenju imao najpozitivnije posledice za dalji razvoj Srbije, samo sedam nema

50 "U Hramu svetog Save u subotu Vladika Nikolaj zvanično svetitelj SPC", *Danas*, 26. maj 2003.

51 *Press*, 20. novembar 2009.

veze sa političkom i vojnom istorijom. Nešto bolji rezultati su kod pitanja ko je po njihovom mišljenju najznačajnija ličnost u istoriji sveta. Od 96 navedenih ličnosti, 42 su iz sveta nauke, religije, književnosti, filozofije, muzike ili filma. Takođe, kod pitanja ko je po njihovom mišljenju najznačajnija ličnost u istoriji Srbije, od 49 ličnosti, 16 je iz domena nauke, religije, književnosti i sporta.

Ako se kao tačni odgovori na pitanje koji događaj označava granicu između stare i nove ere prihvate: rođenje Isusa Hrista i pojava Isusa Hrista, onda se može reći da 44,7% anketiranih zna odgovor na pitanje vezano za kalendarsku eru ali i za rođenje Isusa Hrista. Prva godina islamskog kalendara ili prelazak iz jedne u drugu eru za muslimane je godina odlaska proroka Muhameda iz Meke u Medinu 622, što bi se uslovno moglo prihvatiti kao tačan odgovor za pripadnike islamske veroispovesti a takav odgovor u anketi dao je 0,1% ispitanika.

Na pitanje kada su Srbi primili hrišćanstvo tačan odgovor je dalo 38,3% anketiranih, pogrešan 39,6% a 22% nije znalo odgovor na ovo pitanje. Tačan odgovor na ovo pitanje znalo je više muškaraca nego žena, više onih u uzrastu od 30 do 60 godina, ali što se obrazovanja tiče, iako je više bilo onih sa višim i visokim obrazovanjem koji su znali odgovor na ovo pitanje, zanimljivo je da je tačan odgovor dao skoro podjednak broj ispitanih i sa nižom ili srednjom školom. Nešto više njih je znalo tačan odgovor u gradskim sredinama, ali znali su ga i na selu u centralnoj Srbiji i Vojvodini.

Anketirani građani Srbije u većini ne znaju od koga je dobio krunu prvi srpski kralj Stefan Prvovenčani, njih čak 80%. Među 20% onih koji su znali odgovor da je krunu dobio od pape, bilo je mnogo više onih sa višim i visokim obrazovanjem i to u starosnom uzrastu od 30 do 60 godina i više u gradu nego na selu. Krunisanje Stefana Prvovenčanog je 0,1% anketiranih stavilo i među događaje koje bi trebalo slaviti kao praznik.

Većina građana Srbije koji su učestvovali u anketi znala je odgovor na pitanje da li su pravoslavna i katolička crkva nekada bile jedinstvena hrišćanska crkva, čak 75,3%. Među 25% onih koji su dali pogrešan odgovor na ovo pitanje ili ga nisu znali, najviše je bilo onih iznad 60 godina, nižeg obrazovanja, u centralnoj Srbiji i u vangradskim sredinama.

Nešto više od polovine ispitanika (57,7%) znalo je odgovor na pitanje ko je bio prvi srpski arhiepiskop. Među 42,3% onih koji nisu znali ili su dali pogrešan odgovor najviše je bilo građana iznad 60 godina i onih sa osnovnim i nižim obrazovanjem.

Za razliku od prethodnog pitanja, mnogo veći broj anketiranih je znao da je prva srpska Patrijaršija osnovana u Peći, 73,8%, većinom uzrasta od 30 do 40 godina, višeg ili visokog obrazovanja. Preko polovine ispitanika (54,1%) je znalo odgovor na pitanje da je seoba Srba sa Kosova 1690. izvršena pod vođstvom crkvenih velikodostojnika i u ovom slučaju nije bilo velike razlike u tačnosti

odgovora po polu, godinama starosti ali jeste nešto više po stepenu obrazovanja, mada je bilo i onih sa visokim obrazovanjem koji nisu znali odgovor na ovo pitanje. Međutim, samo 12,7% građana je znalo odgovor na pitanje u čijoj crkvenoj nadležnosti je manastir Hilandar a još manje njih (samo 4,3%) je znalo da Srpska pravoslavna crkva nosi ovakav naziv tek od 20. veka.

Visok procenat anketiranih (60%) odgovorio je pogrešno ili nije znao odgovor na pitanje da li je pravoslavlje bilo priznato kao posebna vera u okviru Osmanskog (Turskog) carstva. Takođe, 62,6% ispitanika je odgovorilo da su crkve i manastiri u Srbiji većinom uništeni za vreme Osmanskog carstva, i to bez velikih razlika prema polu, uzrastu i obrazovanju, mada nešto više u centralnoj Srbiji i Vojvodini nego u Beogradu. Da su većinom sačuvani odgovorilo je 31,2% ispitanih, opet bez velikih razlika po polu i starosti, mada u ovom slučaju sa nešto većom razlikom prema stepenu obrazovanja. Vrlo mali procenat anketiranih, samo 7,6%, znao je i da je u Srbiji kneza Miloša bilo više od 100 džamija u Beogradu.

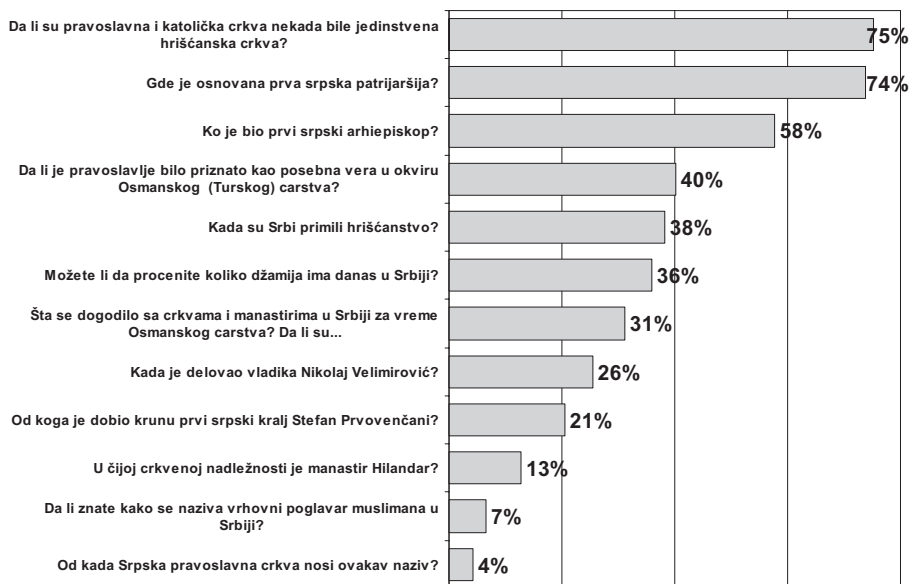
Što se tiče istorije drugih vera, anketirani takođe nisu pokazali veliko znanje. Da je Martin Luter bio pokretač protestantizma (a ne vođa crnačkog pokreta u SAD kako je odgovorilo 41,8%) znalo je svega 29,2% anketiranih, većinom uzrasta od 30 do 44 godine, i to višeg i visokog obrazovanja iz Beograda i gradskih sredina. Ko je bio Martin Luter uglavnom nisu znali građani iznad 60 godina, žene, stanovnici centralne Srbije i sa sela. Na pitanje kada je nastao islam tačan odgovor je dalo 28,7% anketiranih ali je 51,4% znalo odgovor na pitanje ko je osnivač islama, i to mnogo više onih sa višim i visokim obrazovanjem uzrasta od 18 do 44 godine. Kako se naziva vrhovni poglavar muslimana u Srbiji znalo je svega 6,6%. Ako se kao tačan odgovor prihvati i muftija, pa čak i imena pojedinih muftija, broj tačnih odgovora ne prelazi 33%. Pruženi odgovori pokazuju veliku zbunjenost ispitanika u pogledu pravog odgovara na ovo pitanje, što nije ni čudo obzirom na organizaciono stanje muslimana u Srbiji.⁵² Znatno veći broj,

52 Reis-ul-ulema je poglavar i vrhovni muftija Islamske zajednice koji predsedava Rijasetom – najvišim izvršnim i administrativnim organom Islamske zajednice. Muftija je glavni verski organ na području muftiluka. Raspadom SFR Jugoslavije i stvaranjem novih država, nekada jedinstvena Islamska zajednica u Jugoslaviji transformisala se u nekoliko samostalnih islamskih zajednica što je formalizovano promenama Ustava Islamske zajednice u SFRJ 1993. godine. U to vreme svoje samostalne islamske zajednice već su imale BiH, Makedonija i Crna Gora, a Mešihat Islamske zajednice Srbije sa sedištem u Prištini tada je preimenovan u *Islamsku zajednicu Kosova* čime i formalno prestaje da postoji Starešinstvo IZ za SR Srbiju kao deo Rijasetu SFRJ. Organi IZ na području Sandžaka proglašavaju samostalni Mešihat 1993. godine (od 2007. *Mešihat Islamske zajednice u Srbiji*) i kasnije se priključuju IZ u BiH. U Srbiji pored toga postoji i samostalna *Islamska zajednica Srbije* sa sedištem u Beogradu koja ne priznaje odluke donete u Novom Pazaru i Sarajevu (u Nišu je 1994. godine osnovan *Mešihat Islamske zajednice Srbije* koji pokriva teritoriju Srbije, bez Kosova i Sandžaka). Njeni organi su izabrali za prvog reis-ul-ulemu glavnog imama iz Tutina, a do-

35,9%, procenio je da danas u Srbiji ima preko 190 džamija. Bolju procenu o broju džamija davali su ispitanici iz centralne Srbije nego oni iz Vojvodine.

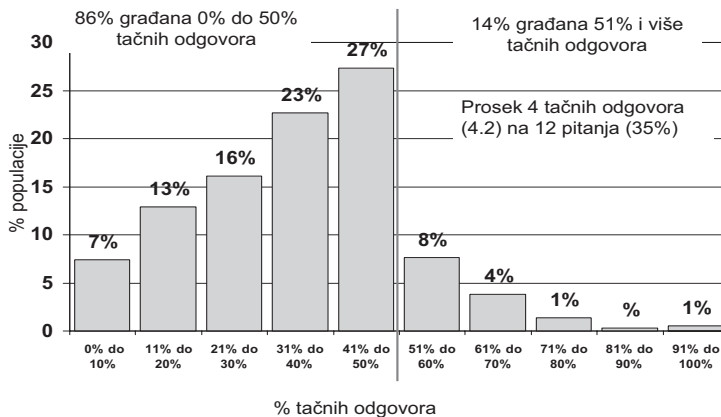
Na pitanja u kojima se tražilo znanje vezano za versku istoriju, od dvanaest pitanja samo u tri slučaja je broj tačnih odgovora prelazio pedeset odsto (u dva slučaja 70%). Samo 14% građana je dalo 51% i više tačnih odgovora na pitanja vezana za religiju (u proseku po četiri tačna odgovora na 12 pitanja) a 86% znalo je odgovore na manje od polovine postavljenih pitanja. Treba napomenuti da su kod pitanja vezanih za istoriju crkve odgovori bili ponuđeni i da bi rezultati verovatno bili mnogo gori da su pitanja bila otvorenog tipa. Uopšteno govoreći, građani su najmanje tačnih odgovora davali na pitanja koja su se odnosila na ratove 90-ih, Srbe i druge i versku istoriju.

Religija - % građana koji su dali tačan odgovor

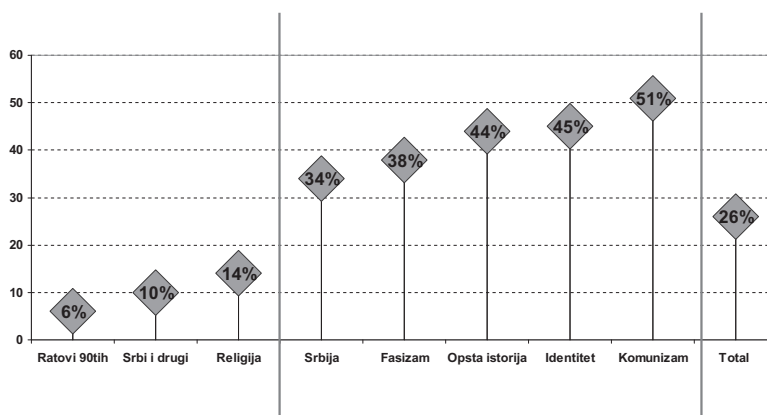
tadašnji muftija beogradski proglašen je za doživotnog počasnog reisa Islamske zajednice Srbije. Na teritoriji opština Bujanovac, Preševo i Medveđa, od 1971. godine postoji *Odbor Islamske zajednice Kosova za Preševo, Bujanovac i Medveđu*, koji je pristupio Islamskoj zajednici u Srbiji sa sedištem u Novom Pazaru. Istovremeno od 2003. godine deluje i samostalna *Islamska zajednica Preševa, Bujanovca i Medveđe*, nezavisna od Mešihata Islamske zajednice Kosova koja je u sastavu Islamske zajednice Srbije sa sedištem u Beogradu. S. Barišić, „Institucionalizacija islamskih zajednica nakon raspada SFR Jugoslavije“, *Filozofija i društvo*, 2/2008, s. 118–126.

Religija

Tačne odgovore na pitanja koja su se ticala verske istorije većinom nisu znali građani iznad 60 godina, oni sa nižim obrazovanjem i u vangradskim sredinama. Najviše predrasuda i neznanja anketirani građani su pokazali u vezi sa periodom turske vladavine na Balkanu i položajem pravoslavlja u okviru Osman-skog carstva. Sledi zaključak da stepen poznavanja verske istorije i posebno istorije Srpske pravoslavne crkve nije u korelaciji sa iskazanom religioznošću i da je čak nešto niži u odnosu na poznavanje nacionalne istorije.

Procenat građana koji su znali odgovore na 51% i više pitanja

Zaključak

Verska obnova koja je započela 80-ih i ojačana posle 2000. godine, učinila je od Crkve „stalni javni glas i snažnog zastupnika verskih rešenja različitih civilnih pitanja“. Religija je ponovo postala konstitutivni element srpskog nacionalizma ali čini se da je versko rukovodstvo svoje aktivnosti više usmerilo na državnu politiku, a manje na svoju pastirsku dužnost. Pravoslavna crkva se i dalje nalazi u neodređenoj poziciji u odnosu na državu i političku sferu jer, iako je država podržava kao institucionalni element još uvek nestabilnog državnog identiteta, ona istovremeno nastoji i da ograniči njen potencijalni uticaj kao mogućeg rivala.⁵³ Rezultati ankete o poznavanju istorije idu u prilog tezi da povećana religioznost građana Srbije koja je registrovana u istraživanjima i zvaničnoj statistici, ne znači ipak mnogo više od etno-nacionalne identifikacije i više je posledica ideološko-političke klime i konformizma nego što je odraz dubljih i trajnijih ličnih uverenja i vrednosti, tj. da „nova religioznost ostaje uglavnom netaknuta od hrišćanskog učenja“ ali i poznavanja istorije hrišćanstva i pravoslavlja. Odatle proističe uporno opstajanje svetovnih verovanja i vrednosti, kao i jak otpor u okviru civilnog sektora i šire javnosti protiv uplitanja Crkve u javni domen. Mnogobrojna istraživanja u oblasti sociologije religije u Evropi i SAD dovela su do zaključka da je na planu tradicionalnog ispoljavanja religije i verskog života došlo do ozbiljnih promena. U slučaju zemalja u tranziciji konstatovao je da su uspešniji rezultati tranzicionih procesa, tokom kojih je došlo do povećanja životnog standarda, podizanja nivoa obrazovanja i zdravstvene zaštite, u direktnoj vezi sa značajem koji građani pridaju religiji, dok je istovremeno sloboda bogoslužjenja proširena kao deo opštih ljudskih prava i demokratske liberalizacije. Razni pokazatelji sličnih istraživanja u Srbiji, pa i rezultati ove ankete, upućuju da od pravca i uspešnosti budućeg razvoja društva umnogome zavise i promene na verskom planu.

53 N. Bogomilova, *n. d.*, s. 1–20.

BELEŠKA O AUTORIMA

Dr dr h.c. Vojin Dimitrijević, direktor Beogradskog centra za ljudska prava, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Union, član Venecijanske komisije za mir putem prava, član Instituta za međunarodno prava, član Izvršnog odbora Međunarodne komisije pravnik. Pored ostalih, objavio knjige *Terorizam, Strahovlada i Silaženje s uma*, kao i mnogobrojne članke, među kojima i „Dosadni Arsenije Gavrilović“, „Dva gospodina u vremenima sasvim očajnim“ i „Srpska polovina istine“.

Dr Dubravka Stojanović, vanredna profesorka na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Autorka monografija *Iskušavanje načela. Srpska socijaldemokratska partija i ratni program Srbije 1912–1918*, Beograd 1994; *Srbija i demokratija 1903–1914. Istorijski ogleđ u „zlatnom dobu srpske demokratije“*, Beograd 2003; *Kaldrma i asfalt. Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890–1914*, Beograd 2008; *Ulje na vodi. Ogleđi iz istorije sadašnjosti Srbije*, Beograd 2010. Urednica je srpskog izdanja istorijskih čitanki *Nastava moderne istorije Jugoistočne Evrope*.

Mr Radina Vučetić, asistent na Katedri za Opštu savremenu istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Autorka monografija *Vreme kada je narod govorio: Odjeci i reagovanja u Politici, 1988–1991*, Beograd 2008. (koautor s Aljošom Mimicom) i *Evropa na Kalemegdanu. „Cvijeta Zuzorić“ i kulturni život Beograda 1918–1941*, Beograd 2003, kao i mnogobrojnih članaka o kulturnoj i društvenoj istoriji Jugoslavije u 20. veku, objavljenih u domaćim i stranim časopisima.

Mr Sanja Petrović Todosijević, istraživač–saradnik Instituta za noviju istoriju Srbije u Beogradu. Autorka monografije *Za bezimene. Delatnost UNICEF-a u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji 1947–1954*, Beograd 2008. Koautorica „Na tragu bezbrižnosti pod plaštom bezimenosti. Deca i detinjstvo između trajnog i novog“, u: *Privatni život kod Srba u dvadesetom veku*, Beograd 2007, s. 207–237; „Auf den Buchstaben, auf den Buchstaben...“, u: *60. godina Malog pozorišta „Duško Radović“*. *Bolje praviti dobra i lepa dugmeta nego loše brodove*, Beograd 2009, s. 11–34. Priredila rukopis „Grigorije Babović“, *Letopis Šapca 1933–1944*, Šabac–Beograd 2010.

Dr Olga Manojlović Pintar, naučna saradnica Instituta za noviju istoriju Srbije u Beogradu. Autorka je većeg broja radova objavljenih u zemlji i inostranstvu o problematici „kolektivnog sećanja“ i stvaranja tradicija.

Dr Radmila Radić, naučni savetnik Instituta za noviju istoriju Srbije u Beogradu. Autorka monografija *Verom protiv vere, država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, Beograd 1995; *Hilandar u državnoj politici Kraljevine Srbije i Jugoslavije 1896–1970. godine*, Beograd 1998; *Država i verske zajednice 1945–1970, I-II*, Beograd 2002; *Život u vremenima: Gavrilo Dožić 1881–1950*, Beograd 2006; *Narodna verovanja, religija i spiritizam u srpskom društvu u 19. i u prvoj polovini 20. veka*, Beograd 2009; *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu*, Beograd 2010. (koautor sa Đ. Bubalo i K. Mitrović).

II DEO
REZULTATI ISTRAŽIVANJA

PITANJA I ODGOVORI

*Tačni odgovori, na pitanja koja se tiču znanja,
obeleženi su masnim slovima i brojevima*

*Kod spontano datih odgovora (pitanja bez ponuđenih odgovora)
navedeni su samo oni najčešći*

A. ISTORIJA: UVODNA PITANJA		%
Da li Vas istorija interesuje?	Veoma mnogo	7
	Mnogo	22
	Ne naročito	60
	Nimalo	11
Koliko poznajete istoriju?	Veoma mnogo	4
	Mnogo	14
	Ne naročito	73
	Nimalo	8
Odakle ste najviše naučili o istoriji?	U školi	67
	Od porodice i prijatelja	12
	Iz medija (TV, radio, novine...)	10
	Iz literature (knjiga)	8
	Iz filmova	2
Šta je, po Vašem mišljenju, najznačajniji događaj u svetskoj istoriji?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Drugi svetski rat	19
	Prvi svetski rat	5
	Otkriće električne struje	4
	Otkriće Amerike	4
	Pad Berlinskog zida	3
	Pojava Isusa Hrista	3
	Sletanje na Mesec	3
	Atomska bomba/Hirošima, Nagasaki	3
	Svetski ratovi (20. vek, I i II rat)	3
	Kraj II svetskog rata	2
	Pad fašizma/pobeda nad fašizmom	2
Šta je, po Vašem mišljenju, najznačajniji događaj u istoriji Srbije?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Kosovski boj	22
	Ustanci protiv Turaka	11
	Oslobođenje od Turaka/Ropstvo pod Turcima	10
	5. oktobar/pad Miloševića/demokratske promene	6

	Drugi svetski rat	5
	Državnost Srbije/samostalna država	4
	Dušanovo carstvo/doba Nemanjića/Sv. Sava	4
	Bombardovanje 1999. godine	3
	Prvi svetski rat	3
	Raspad Jugoslavije	3
	Rat devedesetih godina	2
	Stvaranje Kraljevine SHS/Jugoslavije	2
Koji je istorijski događaj po Vašem mišljenju imao najpozitivnije posledice za dalji razvoj Srbije?	Spontano dati odgovori:	
	Oslobođenje od Turaka	10
	Ustanci protiv Turaka	10
	5. oktobar/demokratske promene/pad Miloševića	8
	Drugi svetski rat	3
	Kosovski boj	3
	Period Titove vladavine	2
	Stvaranje Kraljevine SHS/Jugoslavije	2
	Državnost Srbije/samostalna država	2
	Kraj II svetskog rata	2
	Stvaranje SFRJ	2
	Prvi svetski rat	2
	Ukidanje viza/približavanje EU	2
	Pobeda nad Nemcima, fašizmom	2
Koji je istorijski događaj po Vašem mišljenju imao najnegativnije posledice za dalji razvoj Srbije?	Spontano dati odgovori:	
	Bombardovanje 1999. godine	15
	Raspad Jugoslavije	9
	Rat devedesetih godina	8
	Stvaranje Kraljevine SHS/Jugoslavije	6
	Vladavina Slobodana Miloševića	6
	Ubistvo Zorana Đinđića	5
	Drugi svetski rat	4
	Otcepljenje Kosova	3
Kosovski boj	3	

	Ropstvo pod Turcima	3
	Komunizam	2
	Ratovi/veliki gubici/stradanja ljudi	2
	5. oktobar/demokratske promene/pad Miloševića	2
Ko je, po Vašem mišljenju, najznačajnija ličnost u istoriji sveta?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Nikola Tesla	21
	Josip Broz Tito	10
	Adolf Hitler	8
	Isus Hrist	5
	Napoleon Bonaparta	3
	Albert Ajnštajn	2
	Aleksandar Makedonski	2
	Lenjin	2
	Mahatma Gandi	2
Ko je, po Vašem mišljenju, najznačajnija ličnost u istoriji Srbije?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Josip Broz Tito	19
	Karađorđe	12
	Nikola Tesla	11
	Sveti Sava	8
	Vuk Karadžić	7
	Zoran Đinđić	5
	Knez Miloš Obrenović	4
	Slobodan Milošević	4
	Car Dušan	4
	Knez Lazar	3
	Kralj Petar I Karađorđević	2

B. SRBI I DRUGI		%
Od kad Srbi žive na Balkanu?	Oduvek – starosedeoci su	40
	Došli su pre Hrvata	29
	Došli su u isto vreme kad i Hrvati	22
	Došli su posle Hrvata	2
	Ne zna	8
Kada je Crna Gora stekla državnu nezavisnost?	U 19. veku, pre Srbije	16
	U 19. veku, u isto vreme kad i Srbija	19
	U 19. veku, posle Srbije	14
	Tek raspadom državne zajednice Srbija i Crna Gora, 2006.	40
	Ne zna	11
Da li je postojala hrvatska država u Srednjem veku?	Da	27
	Ne	62
	Ne zna	11
Kada je osnovan prvi srpski univerzitet?	Pre nego prvi univerziteti u Zapadnoj Evropi	8
	U isto vreme kada i prvi univerziteti u Zapadnoj Evropi	24
	Oko 800 godina posle prvih univerziteta u Zapadnoj Evropi	23
	1945. godine	16
	Ne zna	29
Da li je Srbin mogao da postane visoki državni službenik u Osmanskom (Turskom) carstvu?	Da	33
	Ne	62
	Ne zna	5
Kako biste opisali period turske vlasti na Balkanu?	Kao 'vekovni turski jaram'	77
	Kao i u svim drugim velikim carstvima, bilo je perioda uspona i padova	23
	Ne zna	1

Ko su bili najbrojniji stanovnici Beograda u vreme Prvog i Drugog srpskog ustanka?	Srbi	64
	Turci	27
	Jevreji	3
	Grci	1
	Ne zna	5
U proboju Solunskog fronta učestvovali su:	Srbi, Francuzi i Englezi	54
	Srbi	16.4
	Srbi i Grci	16.1
	Srbi i Rusi	10.6
	Ne zna	3
Kada je stvorena zajednička jugoslovenska država?	Spontano dati odgovori:	
	1918.	38
	1919.	3
	1945.	9
	1943.	2
	Posle I svetskog rata	4
	Posle II svetskog rata	3
	Ne zna	27
Ko je, po vašem mišljenju, najviše zaslužan za stvaranje te prve zajedničke jugoslovenske države?	Spontano dati odgovori:	
	Kralj Aleksandar Karađorđević	18
	Srbi/Srbija	16
	Josip Broz Tito	14
	Kralj Petar I	8
	Velike sile/evropske zemlje	3
	Kralj/kralj Srbije	3
	Nikola Pašić	2
	Hrvati/Hrvatska	2
	Komunistička partija	2
	Karađorđevići	2
	Ne zna	30

Da li je po Vašem mišljenju stvaranje zajedničke države bilo srpska greška?	Da, bila je greška	49
	Ne, nije bila greška	33
	Ne zna, nema stav	18
Gde je u kraljevini SHS, 1918. godine, bio najveći procenat pismenih?	U Srbiji	40
	U Sloveniji	35
	U Hrvatskoj	11
	U Makedoniji	1
	Ne zna	13
Koliko je džamija bilo u Beogradu u vreme Kneza Miloša?	Nijedna	15
	Samo jedna	25
	Oko 20	26
	Preko 100	8
	Ne zna	27

C. IDENTITET		%
Da li je ćirilica nastala kod Srba?	Da	58
	Ne	37
	Ne zna	5
Šta su po poreklu bili tvorci ćirilice, Ćirilo i Metodije?	Grci	47
	Srbi	30
	Bugari	15
	Česi	3
	Ne zna	5
Da li je tačna tvrdnja da je Vuk Branković izdao na Kosovu 1389?	Da	49
	Ne	39
	Ne zna	11
Lazar Hrebeljanović je bio...	Knez	64
	Car	22.5
	Kralj	2.9
	Arhimandrit	2.1
	Ne zna	8.5
Ko je bio Stefan Nemanja?	Veliki župan	70
	Patrijarh	16
	Junak iz narodnih pesama	5
	Veliki vezir	4
	Ne zna	5
Da li se Marko Kraljević posle Kosovske bitke borio na turskoj strani?	Da	41
	Ne	49
	Ne zna	9
Da li je atentat Gavrila Principa na Franca Ferdinanda u Sarajevu bio herojski čin?	Da	53
	Ne	38
	Ne zna	9

Koji vajar je izradio spomenik Neznamom junaku na Avali?	Ivan Meštrović	58
	Paja Jovanović	15
	Ogist Roden	2
	Olga Jevrić	1
	Ne zna	24
Koji je redosled boja na srpskoj trobojci?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Crvena, plava, bela	56
	Plava, bela, crvena	16
	Crvena, bela, plava	12
	Plava, crvena, bela	7
	Bela, plava, crvena	2
	Bela, crvena, plava	1
	Ne zna	7
Da li su Srbi nosili šajkaču u srednjem veku?	Da	46
	Ne	45
	Ne zna	10
Koja je bila himna Kraljevine Jugoslavije?	Srpska himna „Bože pravde“	51
	Sastavljena od delova srpske, hrvatske i slovenačke himne	17
	„Tamo daleko“	16
	Sastavljena od delova srpske i hrvatske himne	6
	Ne zna	11
Da li znate datum praznika dana državnosti Srbije?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	15. februar	56
	14. februar	3
	15. mart	1
	13. februar	1
	16. februar	1
	Ne zna	29
	Šta se tada slavi?	<i>Spontano dati odgovori:</i>
Sretenje		33
Sretenjski ustav		10

	Dan ustavnosti	8
	Dan državnosti	7
	Prvi srpski ustanak	4
	Donesen ustav	1
	Ne zna	33
Koji događaj iz naše istorije bi još trebalo da se slavi kao praznik?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Vidovdan	6
	5. oktobar	2
	Završetak bombardovanja 1999.	2
	29. novembar	2
	Kosovski boj	2
	Ne zna	46

D. SRBIJA		%
Na čiju teritoriju su se Srbi doselili?	Vizantijskog carstva	36
	Rimskog carstva	34
	Hazarskih plemena	8
	Osmanskog (Turskog) carstva	7
	Ne zna	15
Kada je bila Kosovska bitka?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	1389.	74
	28. juna 1389.	4
	Ne zna	13
Da li su Solun i Beograd bili deo carstva cara Dušana?	Da	63
	Ne	24
	Ne zna	13
Da li znate pod čijim rukovodstvom je izvršena seoba Srba sa Kosova 1690. godine?	Pod vođstvom crkvenih velikodostojnika	54
	To je bilo stihijsko bežanje naroda	16
	Austrijske vojske	9
	Hajdučkih četa	5
	Ne zna	16
Ko je bio vođa Prvog srpskog ustanka?	Karađorđe Petrović	80
	Miloš Obrenović	3
	Ne zna	15
Da li je Niš bio u sastavu Srbije kneza Miloša?	Da	54
	Ne	28
	Ne zna	17
Kada je Srbija stekla nezavisnost posle oslobađanja od turske vlasti?	1804.	21
	1878.	39
	1903.	13
	1918.	9
	Ne zna	18
Kada je Srbija proglašena za kraljevinu?	U vreme vladavine dinastije Karađorđević	44
	U vreme vladavine dinastije Obrenović	47
	Ne zna	8

Od kada je Kosovo ponovo u sastavu Srbije?	Od 1804.	12
	Od 1878.	22
	Od 1912.	28
	Od 1918.	15
	Ne zna	23
Da li je kraljevina Srbija bila...?	Bogata građanska država	7
	Siromašna građanska država	13
	Siromašna seljačka država	51
	Bogata seljačka država	26
	Ne zna	4
Da li je ubistvo kralja Aleksandra i kraljice Drage Obrenović 1903. po Vašem mišljenju bilo...?	Zločin	50
	Politička nužnost	37
	Herojski čin	4
	Nijedno	1
	Ne zna	8
Molim Vas, navedite bitke srpske vojske u Prvom svetskom ratu koje znate?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Cerska bitka	54
	Kolubarska bitka	38
	Solunski front	12
	Bitka na Mišaru	8
	Kajmakčalan	7
	Bitka na Marici	5
	Drinska (marš na Drinu)	4
	Mojkovačka bitka	4
	Mačkov kamen	3
	Boj na Čegru	2
	Ne zna	27
Od kada su Srbija i Vojvodina u istoj državi?	Od srednjeg veka	7
	Od vremena kneza Miloša Obrenovića	16
	Posle Prvog svetskog rata 1918. godine	48
	Od Drugog svetskog rata 1945. godine	13
	Ne zna	16

E. RELIGIJA		%
Kada su Srbi primili hrišćanstvo?	U 3. veku pre nove ere	8
	U 1. veku	8
	U 9. veku	38
	U 12. veku	23
	Ne zna	22
Od koga je dobio krunu prvi srpski kralj Stefan Prvovenčani?	Sam se krunisao	29
	Od patrijarha	22
	Od pape	21
	Od ruskog cara	13
	Ne zna	16
Da li su pravoslavna i katolička crkva nekada bile jedinstvena hrišćanska crkva?	Da	75
	Ne	21
	Ne zna	4
Ko je bio prvi srpski arhiepiskop?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Sveti Sava - Rastko Nemanjić	58
	Stefan Nemanja	2
	Ne zna	39
Gde je osnovana prva srpska patrijaršija?	U Peći	74
	U Studenici	8
	U Sremskim Karlovcima	8
	U Beogradu	4
	Ne zna	6
Da li je pravoslavlje bilo priznato kao posebna vera u okviru Osmanskog (Turskog) carstva?	Da	40
	Ne	50
	Ne zna	10
Šta se dogodilo sa crkvama i manastirima u Srbiji za vreme Osmanskog carstva?	Većinom su uništeni	63
	Većinom su sačuvani	31
	Ne zna	6

U čijoj crkvenoj nadležnosti je manastir Hilandar?	Srpske pravoslavne crkve	73
	Vaseljske patrijaršije	13
	Ruske pravoslavne crkve	3
	Antiohijske patrijaršije	3
	Ne zna	9
Od kada Srpska pravoslavna crkva nosi ovakav naziv?	Od 11. veka	23
	Od 14. veka	28
	Od 19. veka	16
	Od 20. veka	4
	Ne zna	29
Kada je delovao vladika Nikolaj Velimirović?	U ranom Srednjem veku	4
	U poznom Srednjem veku	12
	U 19. veku	29
	U 20. veku	26
	Ne zna	30
Možete li da procenite koliko džamija ima danas u Srbiji?	Jedna, Bajrakli džamija u Beogradu	6
	190	36
	23	44
	Ne zna	15
Da li znate kako se naziva vrhovni poglavar muslimana u Srbiji?	Spontano dati odgovori:	
	Muftija	19
	Reis-ul-ulema	7
	Jusufspahić	3
	Imam	3
	Hodža	3
	Zukorlić	3
	Ulema	2

F. FAŠIZAM I ANTIFAŠIZAM		%
Šta se desilo 27. marta 1941?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Protest protiv Trojnog pakta	15
	Demonstracije/demonstracije u Beogradu	12
	Potpisivanje Trojnog pakta	9
	Početak II svetskog rata	6
	Antifašističke demonstracije	4
	Potpisivanje kapitulacije	4
	Bolje rat nego pakt/bolje grob nego rob	3
	Bombardovanje Beograda	3
	Puč/vojni puč	3
	Protest protiv sklapanja pakta sa Nemačkom	3
	Početak II svetskog rata kod nas/objava rata	2
	Državni udar/rušenje Vlade	2
	Demonstracije protiv rata, Hitlera	2
Ne zna	29	
Ko je sve stradao u logoru Jasenovac za vreme Drugog svetskog rata?	Srbi, Jevreji i Romi	66
	Srbi, Jevreji, Romi i Hrvati	14
	Srbi i Jevreji	12
	Srbi	7
	Ne zna	1
Ko je u Srbiji po Vašem mišljenju bio saradnik okupatora u Drugom svetskom ratu?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Četnici	33
	Nedićevci	11
	Ljotićevci	9
	Ustaše	8
	Milan Nedić	8
	Draža Mihajlović	5
	Hrvati	3
	Dimitrije Ljotić	3
Domaći izdajnici	2	

	Italijani	2
	Ne zna	35
Po Vašem mišljenju, Milan Nedić bio je ...	Saradnik okupatora	36
	Pragmatični političar	14
	Žrtva komunističkog terora	10
	Srpska majka	6
	Nema stav, iako zna ko je bio Milan Nedić	16
	Ne zna ko je bio Milan Nedić	18
Po Vašem mišljenju, četnici Draže Mihajlovića bili su ...	Antifašisti	41
	Saradnici okupatora	47
	Ne zna	12
Da li su četnici Draže Mihajlovića vršili zločine nad civilnim stanovništvom?	Da	66
	Ne	24
	Ne zna	11
Ko je najzaslužniji za pobedu u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Partizani	28
	Rusi/Crvena armija	16
	Tito	8
	Srbi	7
	Narod	5
	Partizani i Rusi, Crvena armija	9
	Tito i partizani	3
	Saveznici	3
	Komunisti/KPJ	3
	Ne zna	12
Molim vas da navedete bitke u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji koje znate?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Neretva	57
	Sutjeska	52
	Kozara	29
	Sremski front	10
	Drvar	9

	Kadinjača	7
	Oslobađanje Beograda	3
	Užice- užička republika	3
	Igman/Igmanski marš	3
	Kolubarska bitka	2
	Cerska bitka	2
	Ne zna	20
Koliko je za vreme Drugog svetskog rata stradalo Jevreja u Srbiji?	Većina Jevreja je stradala (80%)	50
	Većina Jevreja se spasla zahvaljujući pomoći Srba	24
	Većina Jevreja se spasla odlaskom u partizane ili odlaskom iz zemlje	13
	Ne zna	13
Da li je tokom Drugog svetskog rata na teritoriji Beograda bilo koncentracionih logora?	Da	79
	Ne	12
	Ne zna	9
Ko je oslobodio Beograd krajem Drugog svetskog rata?	Partizani i Crvena armija	61
	Partizani	19
	Crvena armija	17
	Četnici	1
	Ne zna	2
Kog datuma je Beograd oslobođen od Nemaca?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	20. oktobra 1944.	28
	20. oktobra 1945.	13
	Ne zna	18

G. KOMUNIZAM		%
Postoje mišljenja da su partizani po dolasku na vlast 1944/1945. vršili nasilje. Koje od sledećih mišljenja je najbliže vašem?	Vršili su nasilje i nad civilima i nad saradnicima okupatora	36
	Vršili su nasilje nad saradnicima okupatora	35
	Nisu vršili nasilje	14
	Vršili su nasilje nad civilima (običnim građanima)	6
	Ne zna	9
Kada su na prostorima bivše Jugoslavije žene prvi put dobile pravo glasa?	U komunističkoj Jugoslaviji (FNRJ)	57
	U Kraljevini Jugoslaviji	20
	U Kraljevini Srbiji	7
	Ne zna	16
Po Vašem mišljenju, komunizam u Jugoslaviji uspostavljen kao posledica...	Narodne revolucije	38
	Nametanja od strane SSSR-a	29
	Podele na interesne sfere između velikih sila	26
	Izdaje Velike Britanije	6
	Ne zna	1
Od koje godine je Jugoslavija republika?	1918.	8
	1945.	70
	1974.	8
	1992.	5
	Ne zna	8
Da li je, po Vašem mišljenju, Titovo „Ne“ Staljinu 1948, zbog koga je Jugoslavija došla u sukob s istočnim blokom za Jugoslaviju bio... ?	Pozitivan čin	67
	Negativan čin	18
	Ne zna	16

Zašto su, po Vašem mišljenju, posle sukoba sa Sovjetskim Savezom, ljudi slati na Goli otok? Zato što su bili... ili...?:	Staljinisti	41
	Srbi	31
	Demokrate	9
	Kriminalci	8
	Drugo	5
	Ne zna	6
Šta je od sledećeg najbliže Vašem mišljenju o Josipu Brozu Titu?	Veliki državnik	62
	Neprijatelj srpskog naroda	16
	Strani agent	12
	Drugo	3
	Ne zna	7
Šta mislite koliko je bilo maksimalno članova Saveza komunista Jugoslavije?	Oko 30 000 članova	8
	Oko 2,5 miliona članova	31
	Oko 5,5 miliona članova	29
	Svi punoletni građani	15
	Ne zna	17
Zašto je, po vašem mišljenju, smenjen Aleksandar Ranković?	Zato što je došao u sukob s Titom	39
	Zbog sukoba oko koncepcije uređenja Jugoslavije i odnosa među republikama	18
	Zato što je bio Srbin i štitio srpske interese	17
	Ne zna zašto je smenjen, iako zna ko je bio Aleksandar Ranković	7
	Ne zna ko je bio Aleksandar Ranković	19
Kako se po vašem mišljenju živelo u socijalističkoj Jugoslaviji?	Bolje nego danas	82
	Isto kao danas	9
	Gore nego danas	5
	Gore nego ikada	1
	Ne zna	3
Da li znate kada je umro Josip Broz Tito?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	1980. godine	83
	1981. godine	5
	Ne zna	8
Da li vam je žao što se raspala Jugoslavija?	Da	69
	Ne	19
	Svejedno mi je	12

H. RATOVI NA PROSTORIMA BIVŠE JUGOSLAVIJE (1991–1995)		%
Da li je Srbija uvek vodila samo oslobodilačke ratove?	Da	70
	Ne	21
	Ne zna	9
Da li je Srbija u svim ratovima koje je vodila u poslednjih 200 godina bila na pobedničkoj strani?	Da	51
	Ne	36
	Ne zna	14
U kojim ratovima nije bila na pobedničkoj strani?	Spontano dati odgovori:	
	U ratovima 90-ih godina	16
	Rat u Bosni	2
	Rat u Hrvatskoj	2
	Rat sa Bugarskom	1
	Ne zna	11
Da li je po Vašem mišljenju dolazak na vlast Slobodana Miloševića u Srbiji bio...?	Pozitivna promena	26
	Negativna promena	58
	Ne zna	16
Ko je po Vašem mišljenju najodgovorniji za raspad Jugoslavije?	Pojedina republička rukovodstva	25
	Pojedini narodi	8
	Pojedini političari	32
	Međunarodna zajednica	35
Koji narod je najodgovorniji?	Spontano dati odgovori:	
	Hrvati	52
	Slovenci	17
	Srbi	5
	Amerikanci	5
	Muslimani	1
	Nemci	1
Ne zna	19	

Koji političar je najodgovorniji?	Spontano dati odgovori:	
	Slobodan Milošević	31
	Franjo Tuđman	28
	Stipe Mesić	5
	Milan Kučan	2
	Janez Drnovšek	2
	Ne zna	27
Po Vašem mišljenju, koji je najveći zločin koji je počinjen u ratovima devedesetih na prostorima bivše Jugoslavije?	Spontano dati odgovori:	
	Srebrenica	21
	Akcija Oluja	7
	NATO bombardovanje	7
	Ubijanje, masakr civila, dece, nedužnih	5
	Vukovar	3
	Progon Srba	3
	Zločini na Kosovu	2
	Progon, ubijanje Srba iz Kninske krajine	2
	Progon, ubijanja Srba iz Hrvatske	2
	Ne zna	31
Ko je bombardovao Dubrovnik 1991?	Spontano dati odgovori:	
	JNA	21
	Srbi, srpska vojska	9
	Crnogorci/crnogorska vojska	6
	Hrvati	3
	Srbi i Crnogorci	2
	Niko	14
Ne zna	40	
Šta se desilo na Ovčari kod Vukovara?	Spontano dati odgovori:	
	Ubijanje, masakr Srba/zločin nad Srbima	9
	Ubijanje, masakr civila	6
	Ubijanje, masakr Hrvata	5
	Ubistva, streljanja	4
Masakr, pokolj, masovno ubistvo	4	

	Zločin	4
	Ubijanje ranjenika, bolesnih/napad na bolnicu	4
	Ratni sukobi	2
	Ubijanje zarobljenika	2
	Genocid	2
	Zločini nad Hrvatima, stradanja	2
	Zločin nad civilima, stradanja civila	1
	Ubijeni zarobljeni Hrvati	1
	Ubijeni hrvatski ranjenici	1
	Ne zna	48
Šta se desilo u Sjeverinu 1992?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Ubijanje, masakr civila	4
	Otmica Muslimana (iz voza, autobusa)	3
	Ubijanje, masakr Muslimana	2
	Zločin	2
	Ubijanje, masakr Srba	2
	Ubijeni oteti Muslimani (iz voza)	1
	Zločini nad Muslimanima, stradanja	1
Ne zna	71	
Šta se desilo u Srebrenici 1995?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Ubijanje, masakr Muslimana	19
	Masakr, pokolj, masovno ubistvo	7
	Zločini nad Muslimanima, stradanja	6
	Ubijanje, masakr civila	5
	Zločin	4
	Ubistva, streljanja	4
	Zločini, ubijanje Muslimana i Srba	3
	Genocid	3
	Ubijanje, masakr Srba	3
	Masovno ubistvo više hiljada Muslimana	2
	Srbi su ubijali Muslimane	2
	Osveta za pobijene Srbe/osveta Muslimanima	2
Ne zna	30	

Šta se desilo u Medačkom džepu 1993?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Ubijanje, masakr Srba	10
	Zločini nad Srbima, stradanja	7
	Hrvati su ubijali Srbe	4
	Zločin	3
	Ubijanje, masakr civila	3
	Ubistva, streljanja	2
	Ne zna	59
Koliko dugo je Sarajevo bilo pod opsadom vojnih snaga Republike Srpske?	Nije uopšte bilo pod opsadom	20
	Godinu dana	19
	Dve godine	18
	Više od tri godine	13
	Ne zna	30

I. OPŠTA ISTORIJA		%
Koji događaj označava granicu između stare i nove ere?	Spontano dati odgovori:	
	Rođenje Isusa Hrista	41
	Pojava Isusa Hrista	4
	Pojava hrišćanstva	3
	Raspeće/vaskrsenje Isusa Hrista	3
	Ne zna	45
Kada je nastao Islam?	Pre hrišćanstva	17
	U isto vreme kada i hrišćanstvo	16
	U 7. veku	29
	U 13. veku	11
	Ne zna	27
Ko je osnivač Islama?	Prorok Muhamed	51
	Alah	1
	Muslimani, muslimanske zemlje	1
	Ne zna	46
Na teritoriji koje današnje države je počela renesansa?	Italije	44
	Francuske	27
	Holandije	4
	Nemačke	3
	Ne zna	22
Ko je bio Martin Luter?	Vođa crnačkog pokreta u SAD	42
	Pokretač protestantizma	29
	Renesansni umetnik	5
	Rimski papa	3
	Ne zna	21
Prosvetiteljstvo je značajna epoha evropske istorije. Da li znate ime jednog prosvetitelja?	Spontano dati odgovori:	
	Dositej Obradović	25
	Sveti Sava/Rastko Nemanjić	25
	Vuk Karadžić	4
	Žan Žak Ruso	1

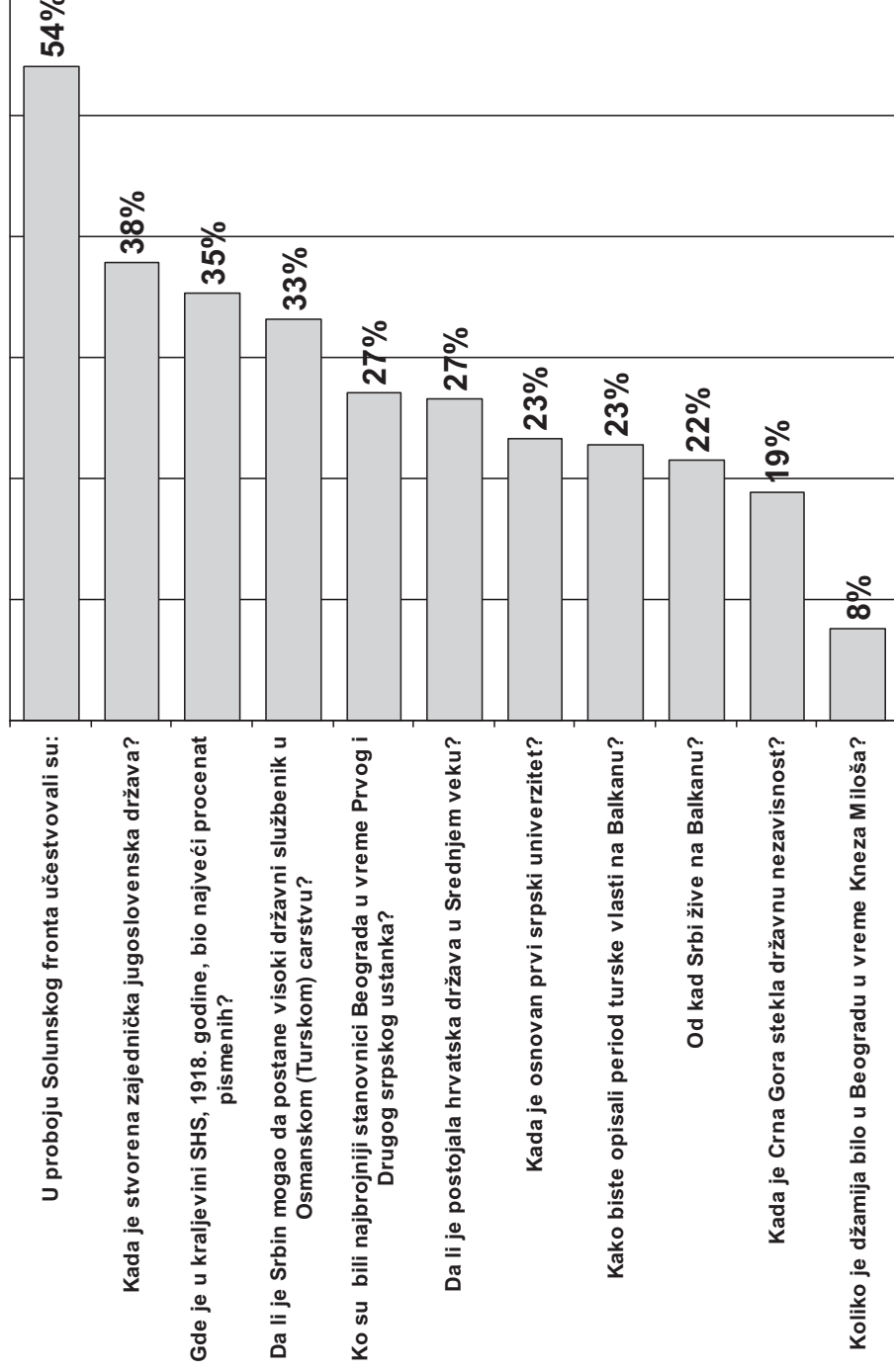
	Volter	1
	Ćirilo i Metodije	1
	Martin Luter	1
	Ne zna	42
Amerika je otkrivena...	1204.	6
	1389.	9
	1492.	56
	1570.	23
	Ne zna	6
Kada je bila Francuska revolucija?	1708.	5
	1789.	38
	1848.	22
	1871.	12
	Ne zna	24
Kada je bila Oktobarska revolucija?	1848.	8
	1903.	10
	1917.	59
	1932.	6
	Ne zna	17
Ko se smatra vođom Oktobarske revolucije?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	Vladimir Iljič Lenjin	61
	Staljin	3
	Ne zna	34
Kada su bili balkanski ratovi?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	1912, 1913.	16
	1912.	16
	1912, 1914.	6
	Ne zna	37
Kada je bio Prvi svetski rat?	<i>Spontano dati odgovori:</i>	
	1914–1918.	69
	Ne zna	8.8

Navedite bar tri zemlje pobjednice u Prvom svjetskom ratu ?	Spontano dati odgovori: (bar 3 zemlje navelo je 52%)	
	Francuska	61
	Srbija	54
	Engleska	44
	Rusija	31
	SAD	7
	Grčka	6
	Italija	4
	Nemačka	3
	Ne zna	18
Pikasova slika „Gernika“ inspirisana je...	Španskim građanskim ratom	34
	Bombardovanjem Drezdena	7
	Termopilskom bitkom	6
	Borodinskom bitkom	5
	Ne zna	48
Kada je bio Drugi svjetski rat?	Spontano dati odgovori:	
	1939–1945.	38
	1941–1945.	41
	Ne zna	2
Prva atomska bomba bačena je na:	Hirošimu	93
	Bagdad	1
	Pjongjang	0
	Tokio	0
	Ne zna	5
Šta se proslavlja 9. maja?	Spontano dati odgovori:	
	Pobeda nad fašizmom/Nemačkom/Hitlerom	32
	Pobeda/dan pobjede/oslobođenje	19
	Završetak/kraj Drugog svjetskog rata	4
	Oslobođenje od fašizma/Nemaca	2
	Ne zna	36

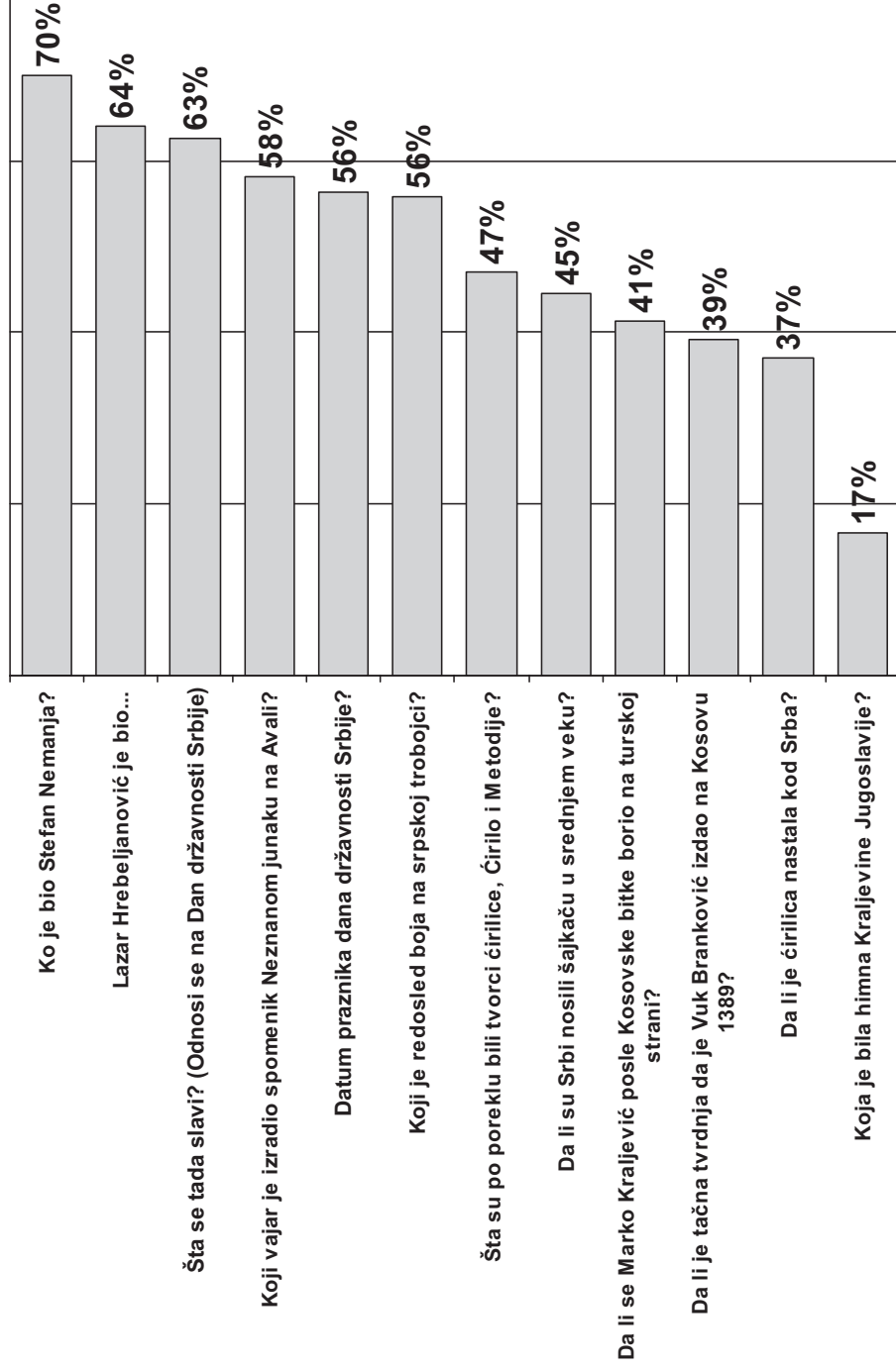
Šta se podrazumeva pod pojmom Hladni rat?	Spontano dati odgovori: (50% je navelo tačan odgovor)	
	Rat bez oružja	11
	Političko sukobljavanje/politički rat	10
	Sukob Rusije i Amerike	6
	Zategnutost, sukob između država	4
	Trka u naoružanju	4
	Rat između Rusije i Amerike	4
	Sukob velikih sila	3
	Ne zna	30
Prvi čovek koji je kročio na mesec bio je iz:	SAD	51
	SSSR	42
	Kanade	1
	Kine	1
	Ne zna	5

UDEO TAČNIH ODGOVORA
PO TEMAMA

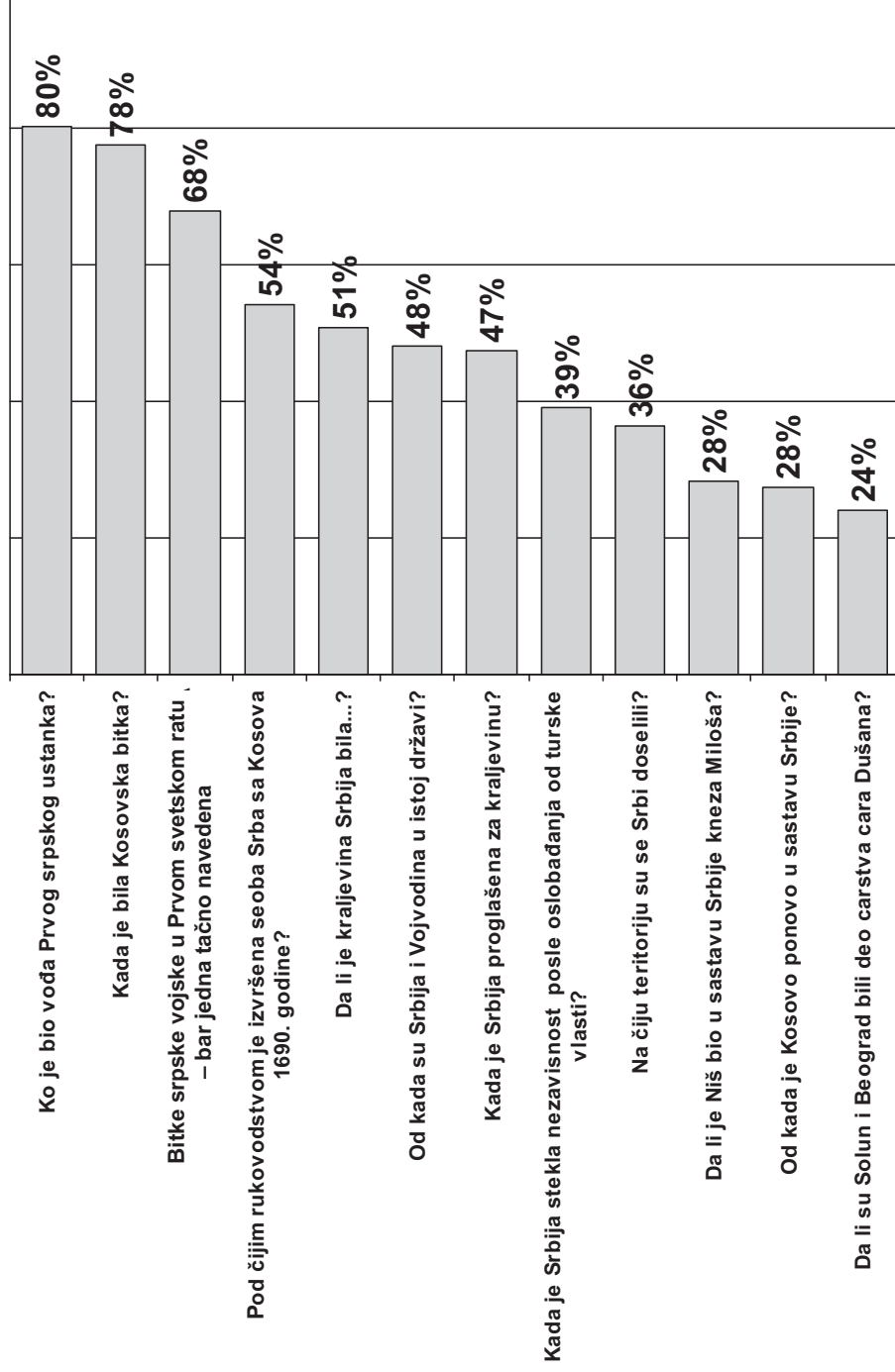
Srbi i drugi - % građana koji su dali tačan odgovor

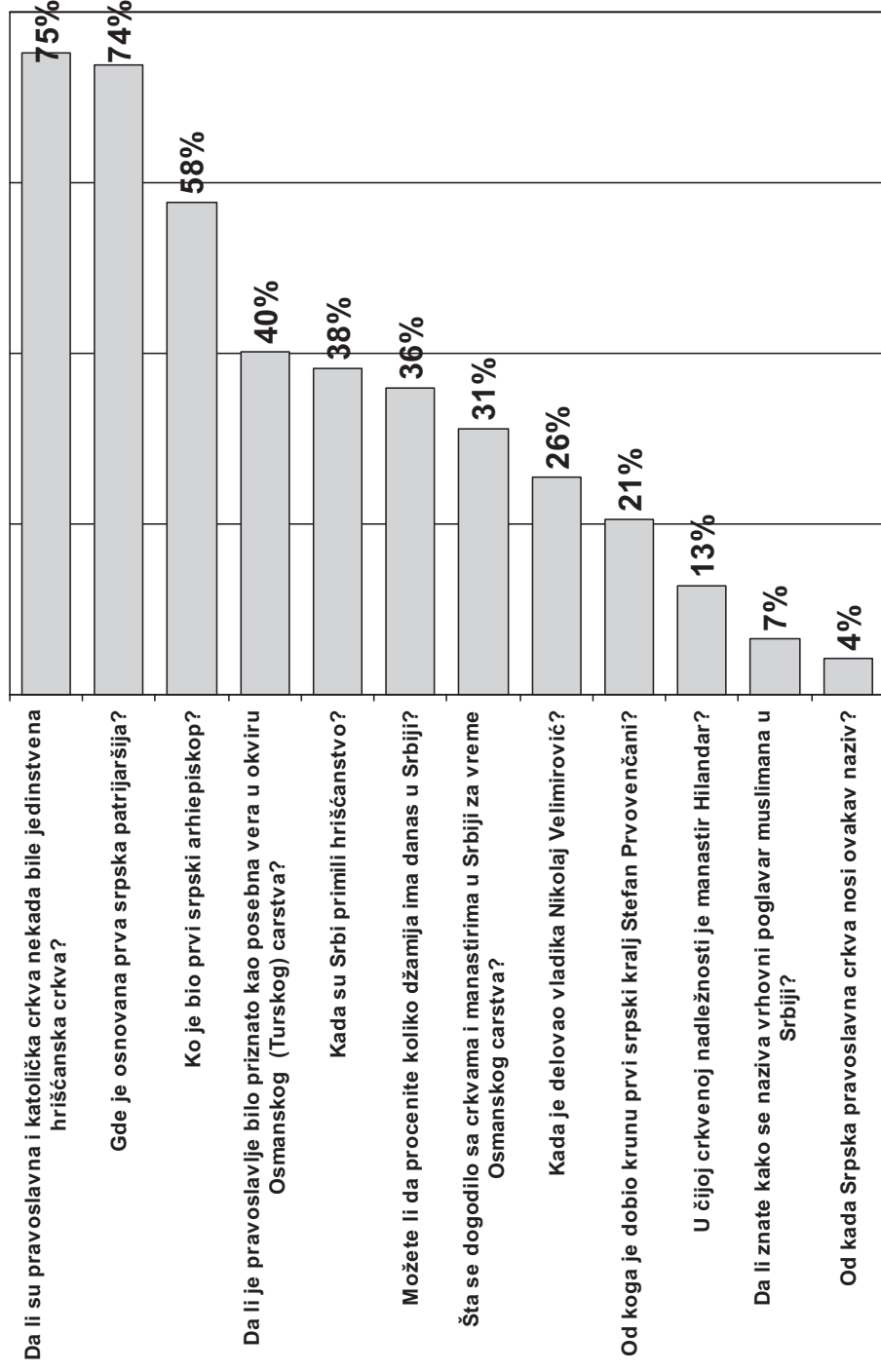
Identitet - % građana koji su dali tačan odgovor

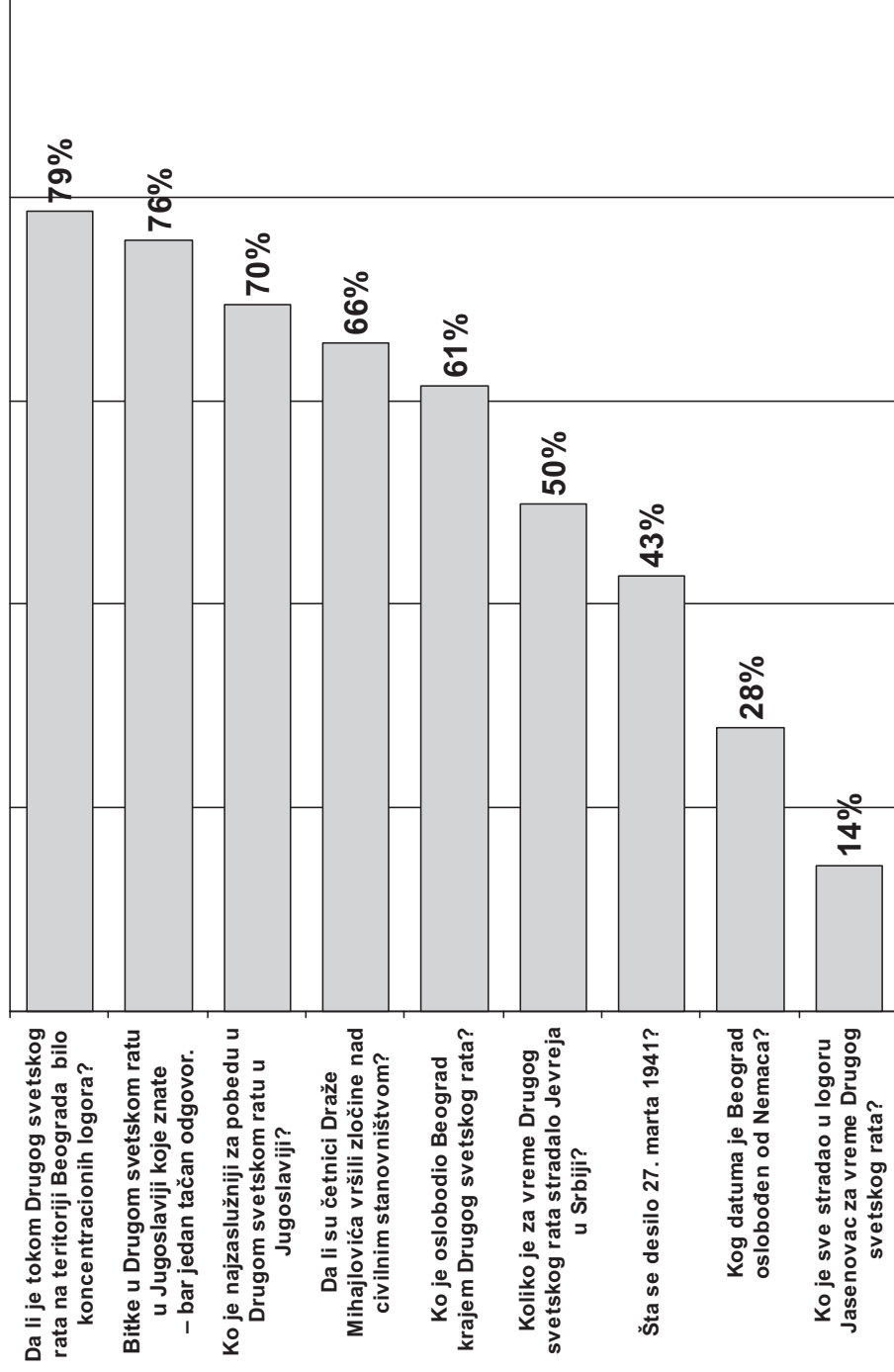
Srbija - % građana koji su dali tačan odgovor

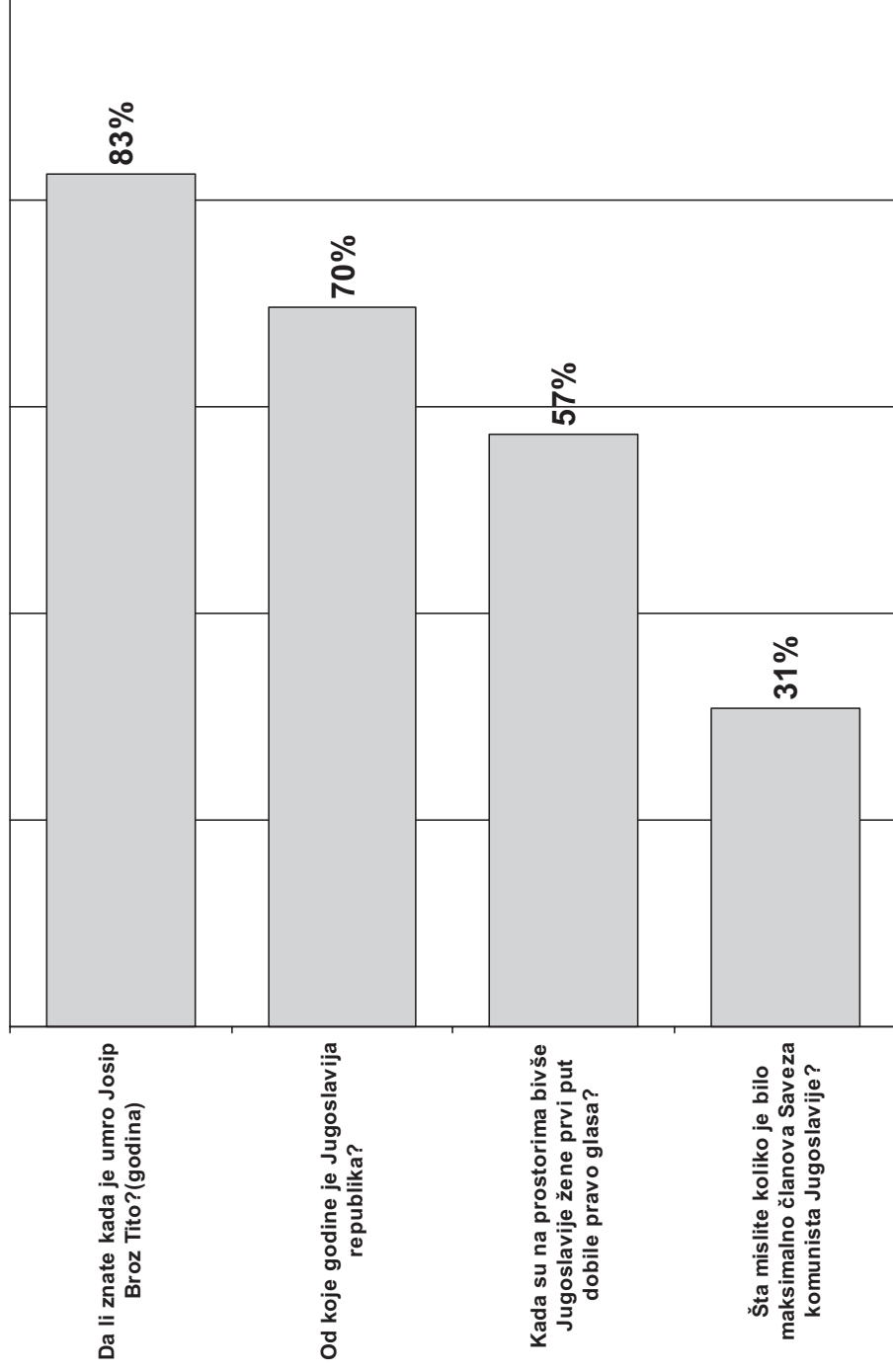
Religija - % građana koji su dali tačan odgovor

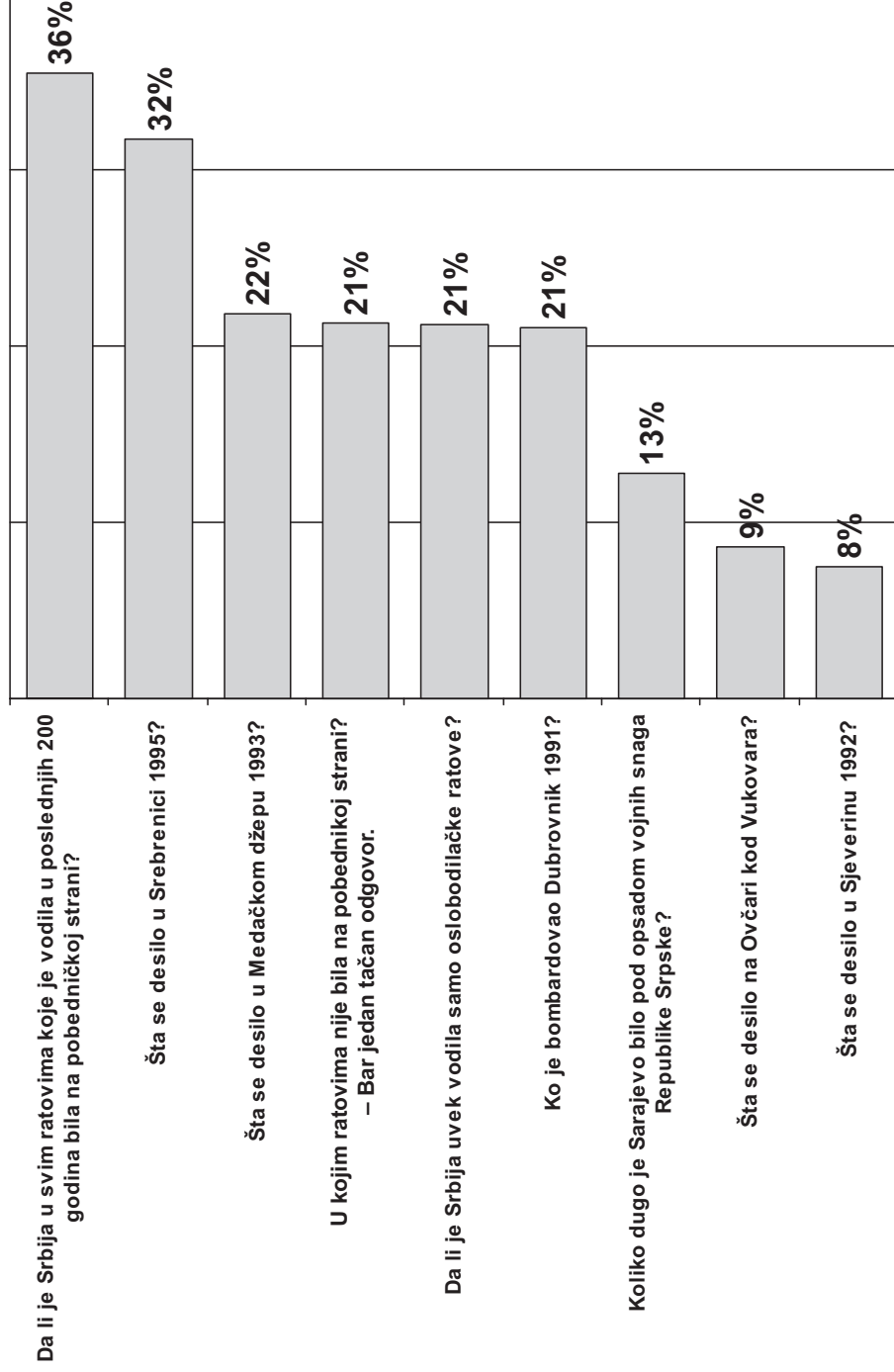
Fašizam - % građana koji su dali tačan odgovor

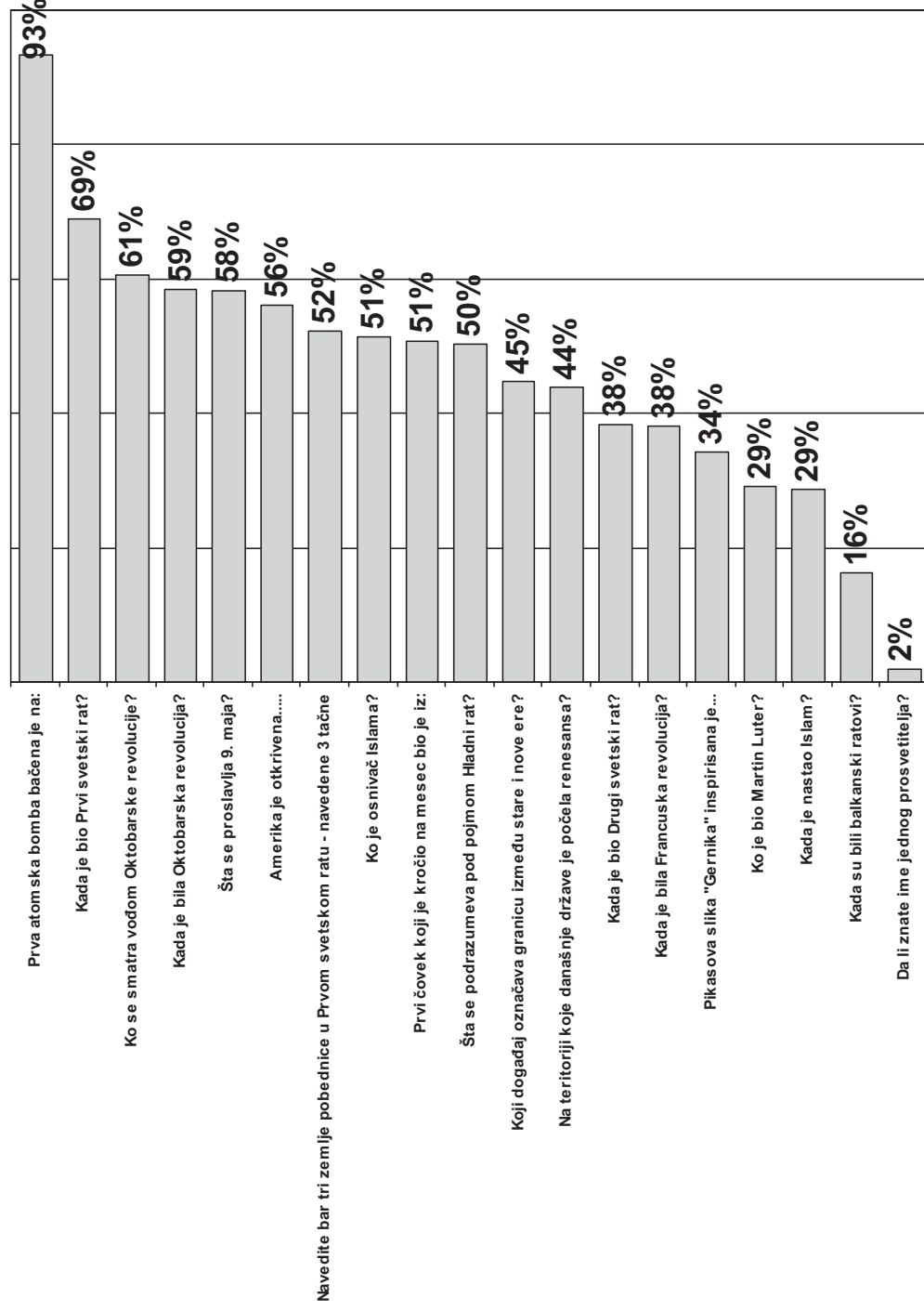
Komunizam - % građana koji su dali tačan odgovor

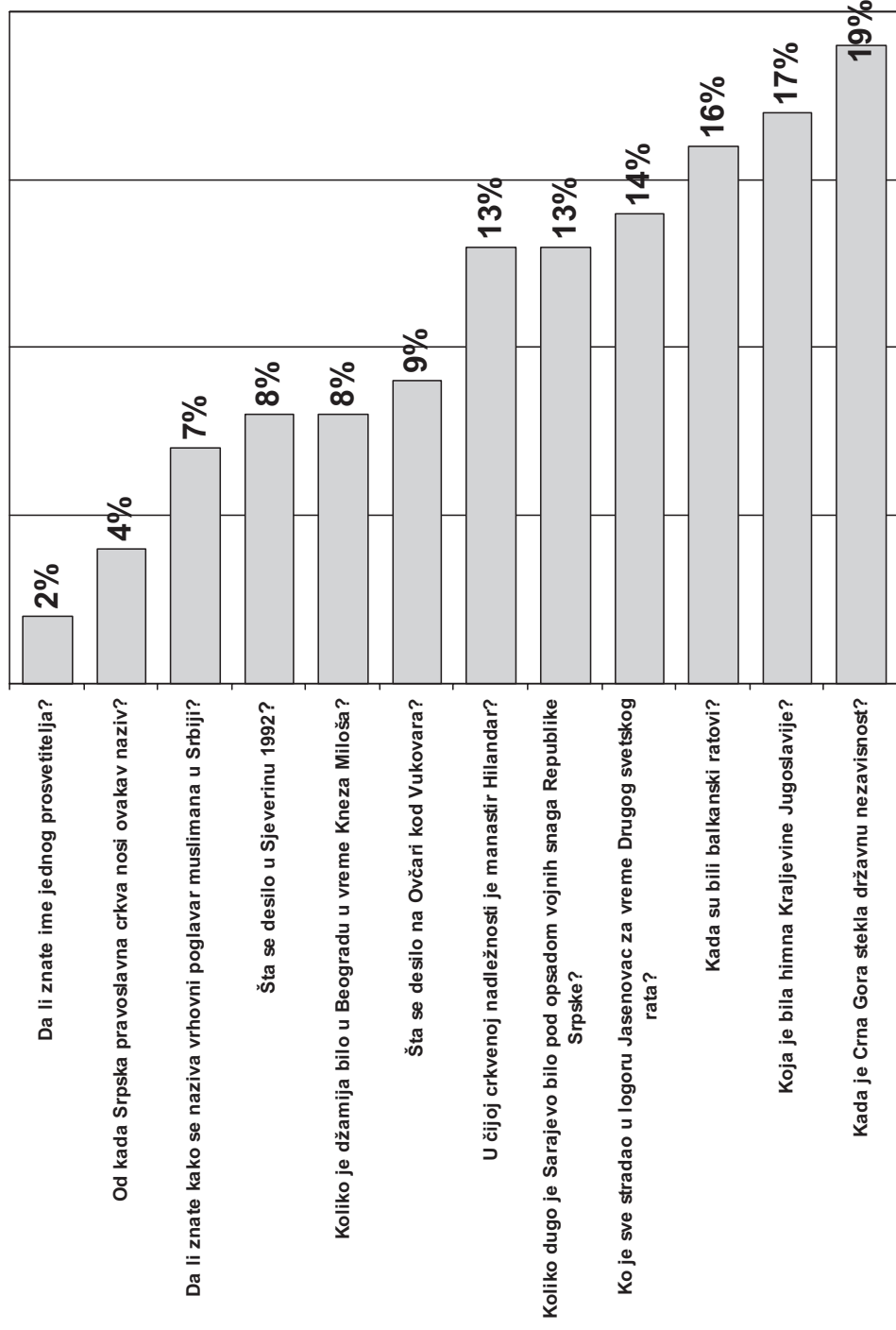
Ratovi 90-ih - % građana koji su dali tačan odgovor

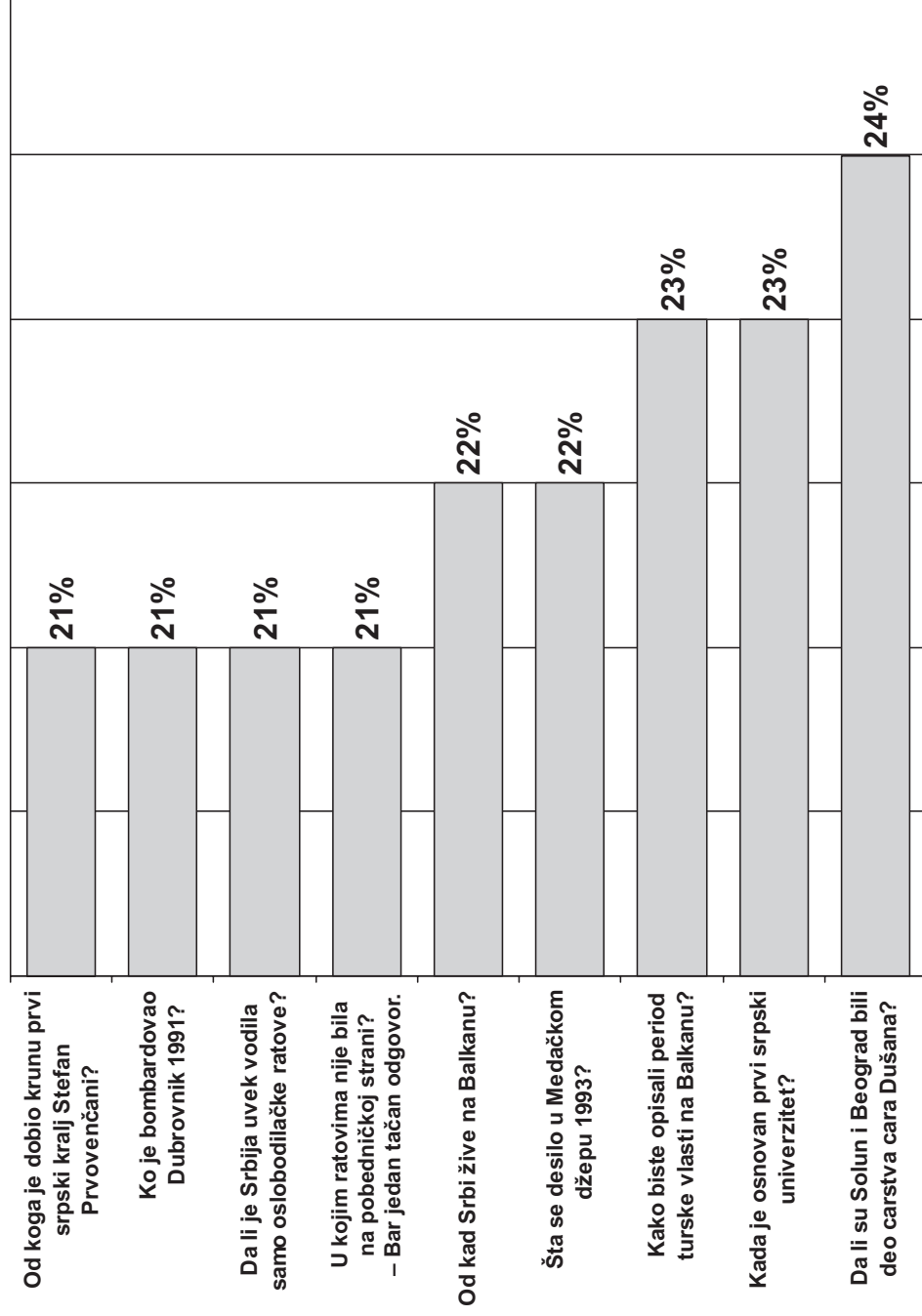
Opšta istorija - % građana koji su dali tačan odgovor

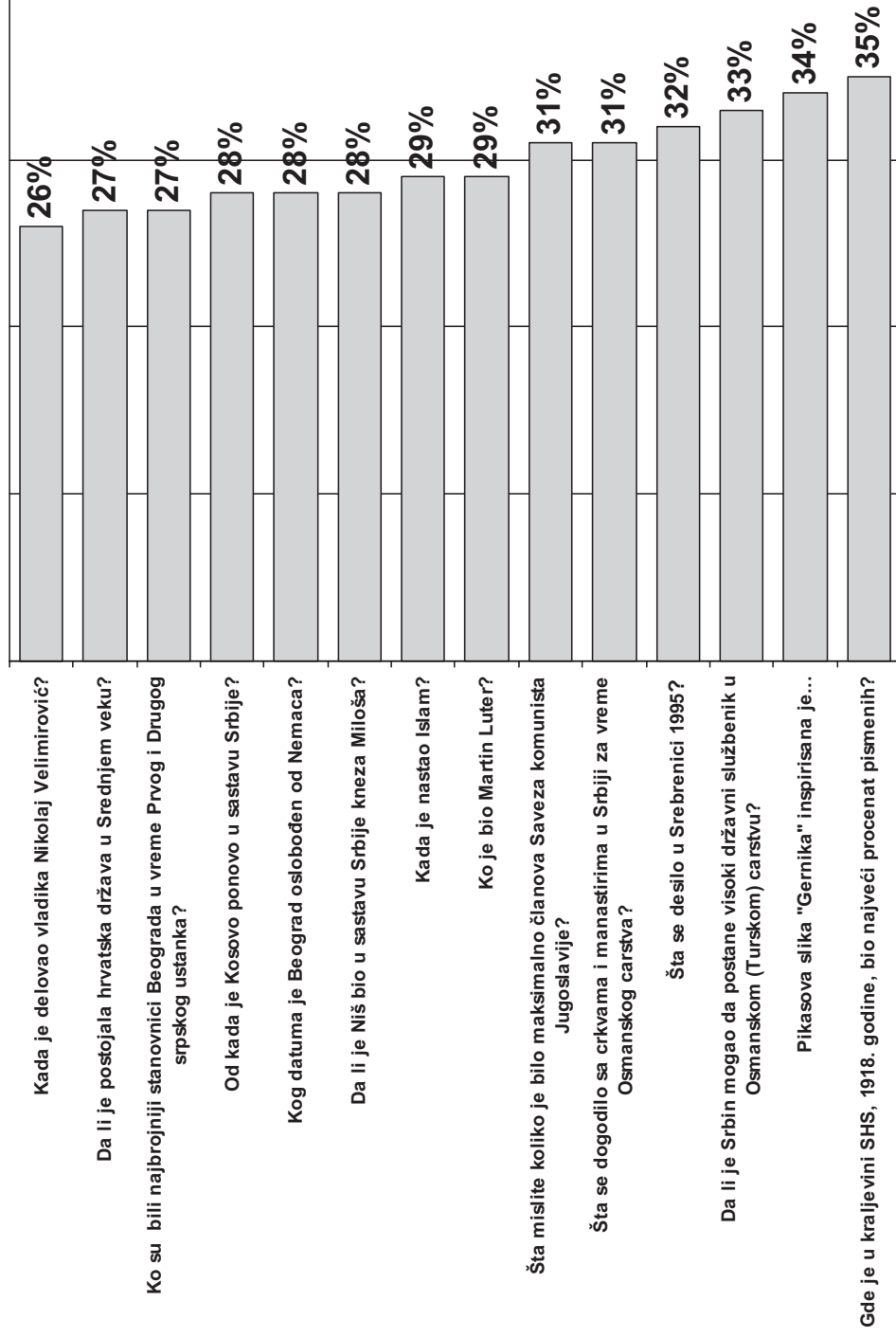
Sva pitanja – % građana koji su dali tačan odgovor

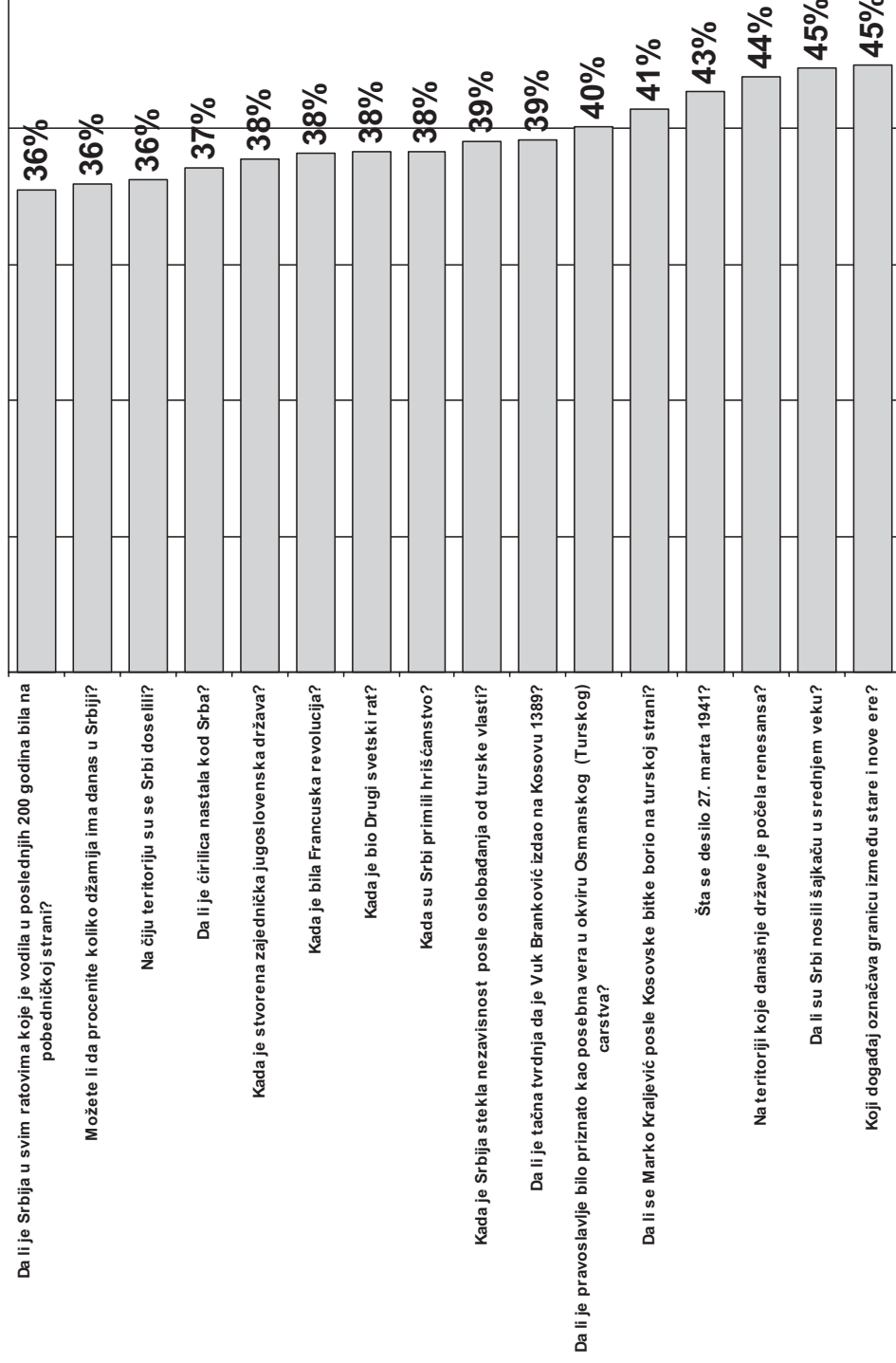
Sva pitanja – % građana koji su dali tačan odgovor

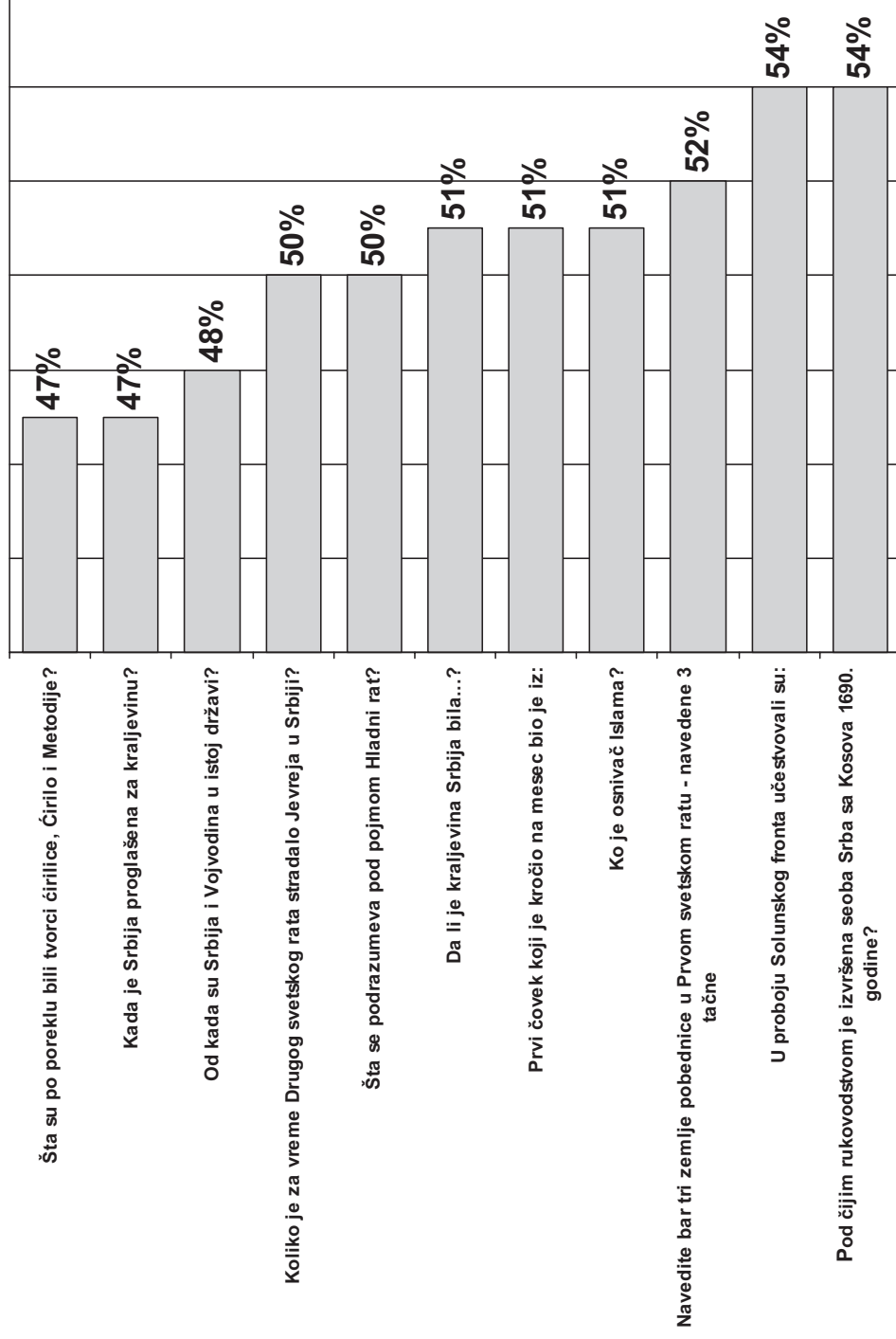
Sva pitanja – % građana koji su dali tačan odgovor

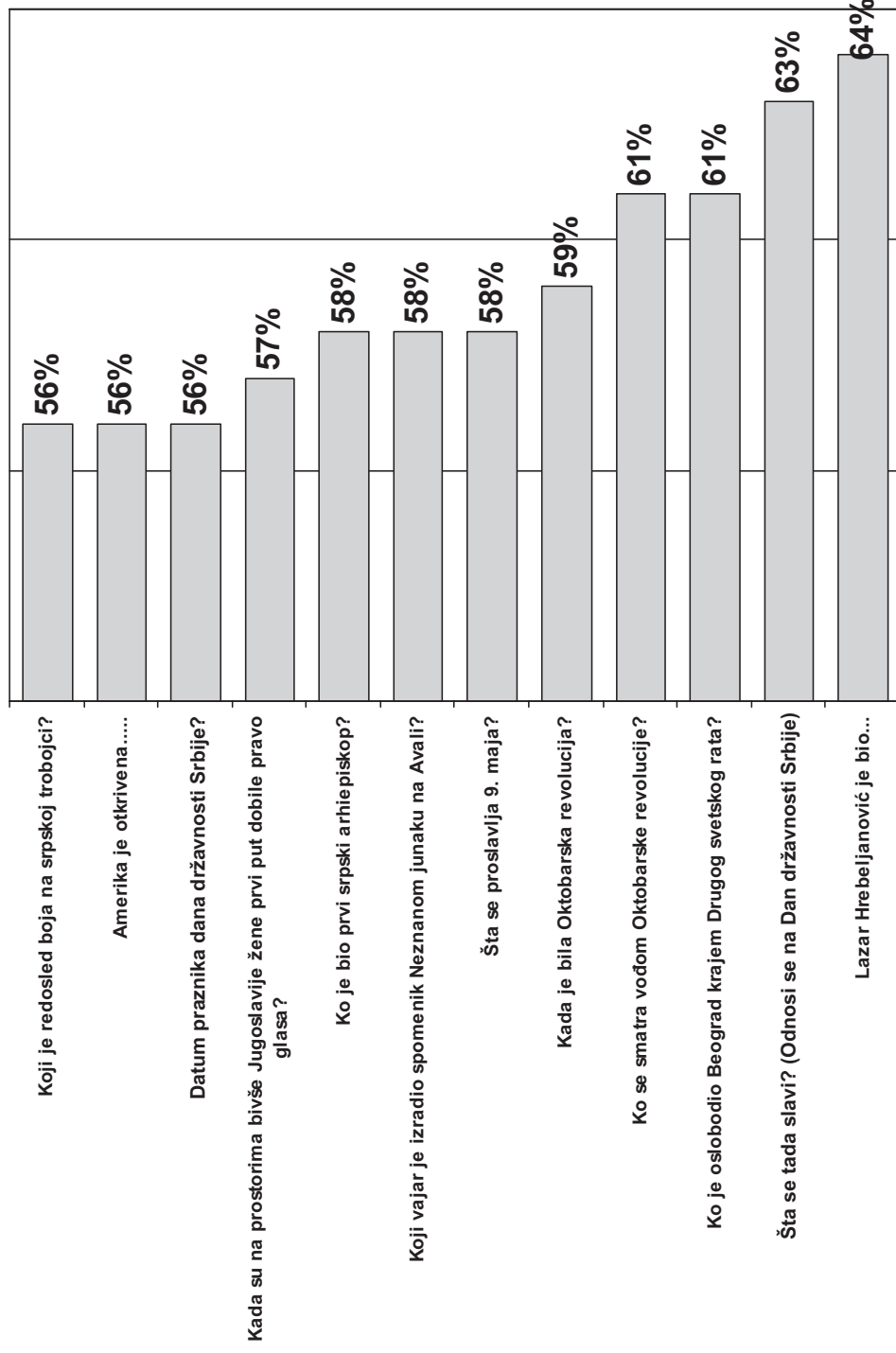
Sva pitanja – % građana koji su dali tačan odgovor

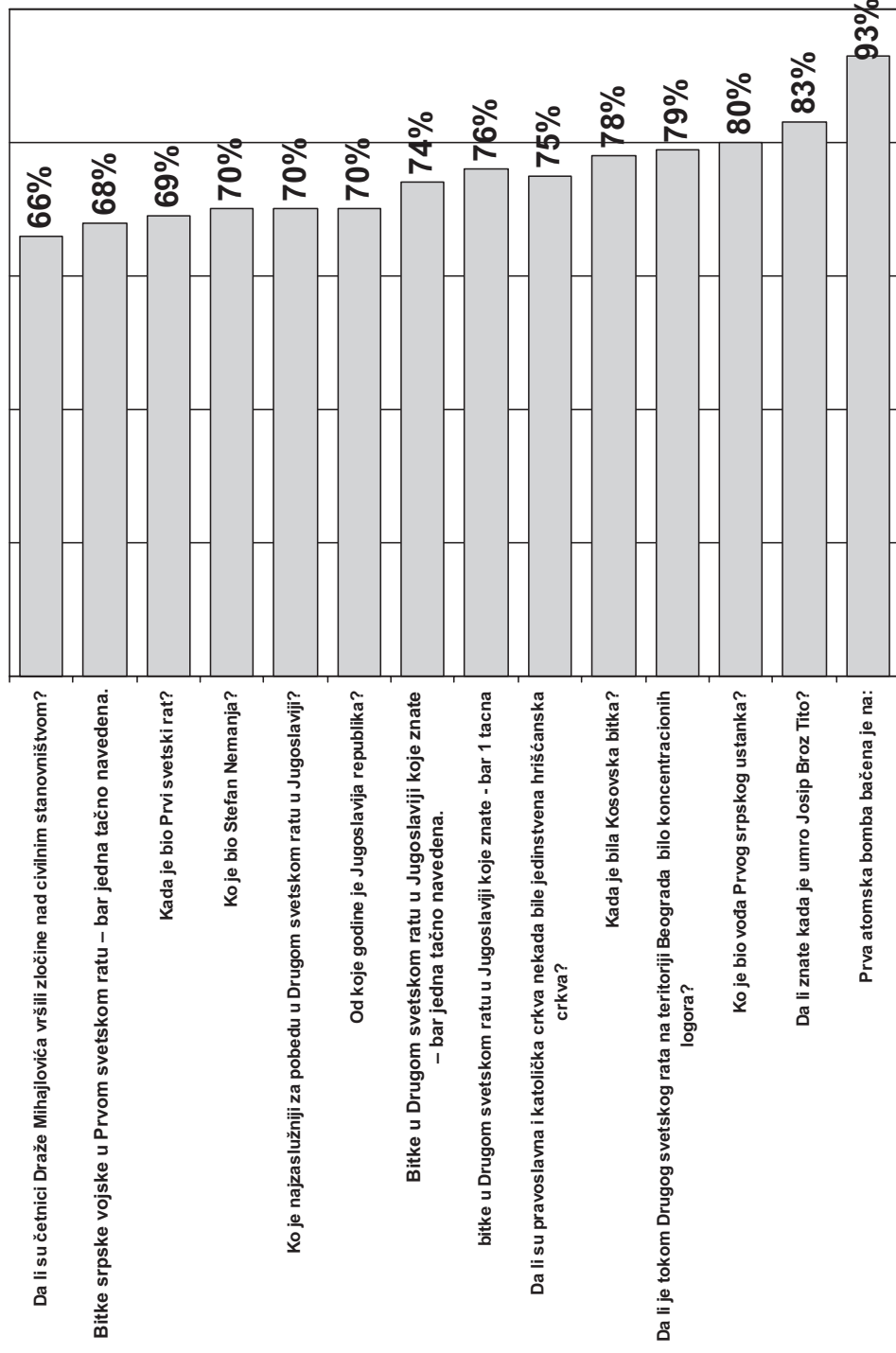
Sva pitanja – % građana koji su dali tačan odgovor

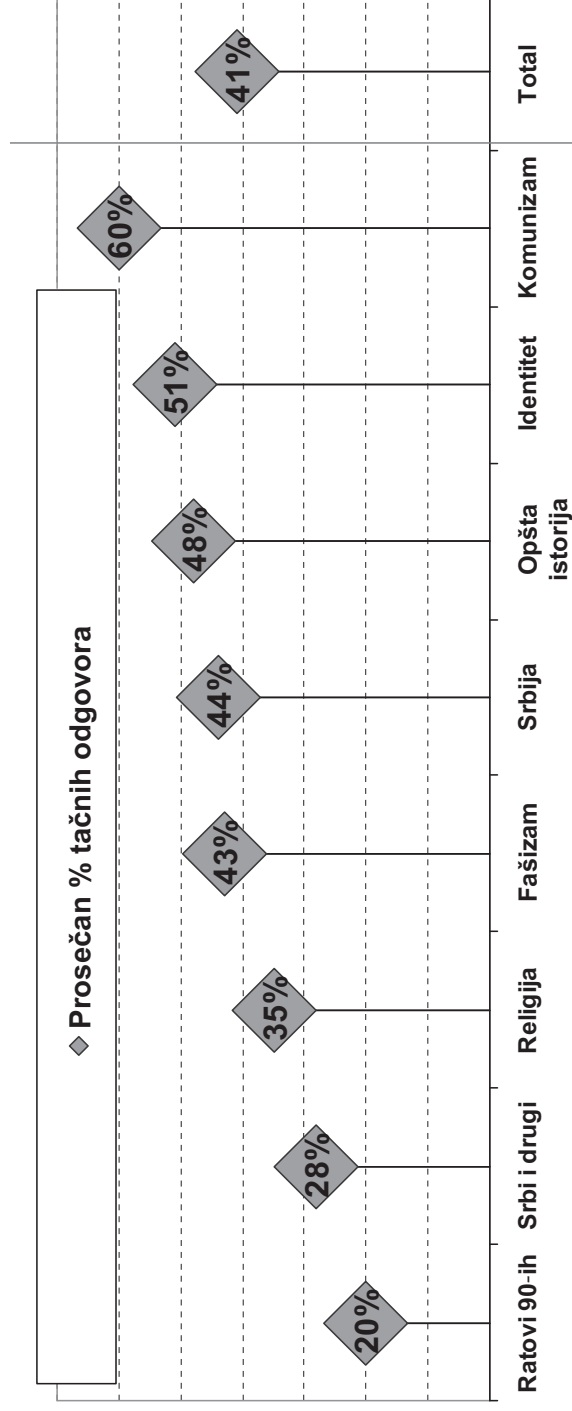
Sva pitanja – % građana koji su dali tačan odgovor

Sva pitanja – % građana koji su dali tačan odgovor

Prosečan % pitanja po temama na koja su građani dali tačne odgovore

Ratovi 90-ih: ukupno 9 pitanja, 20%= u proseku 2 tačna odgovora (1.8)

Srbi i drugi: ukupno 11 pitanja, 28%=u proseku 3 tačna odgovora (3.1)

Religija: ukupno 12 pitanja, 35%=u proseku 4 tačna odgovora (4.2)

Fašizam: ukupno 11.5 (navođenje bitaka=0.5 poena), 43%=5 tačnih (4.98)

Srbija: ukupno 13 (bitke=0.5), 44%=6 tačnih =5.72)

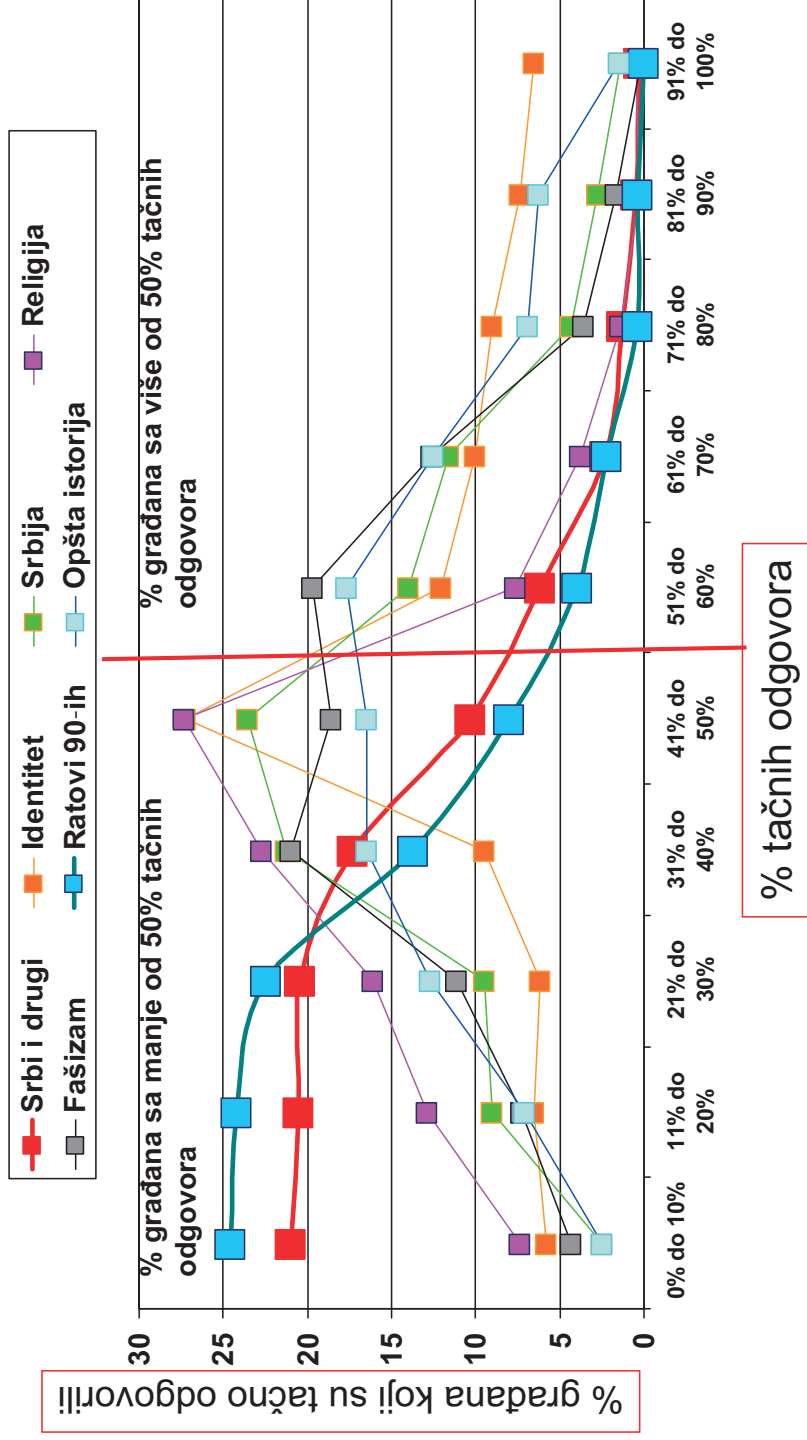
Opšta istorija: ukupno 19.5 (zemlje pobednice u I sv ratu=0.5), 48%=9 tačnih (9.36)

Identitet: ukupno 12, 51%=6 tačnih (6.12)

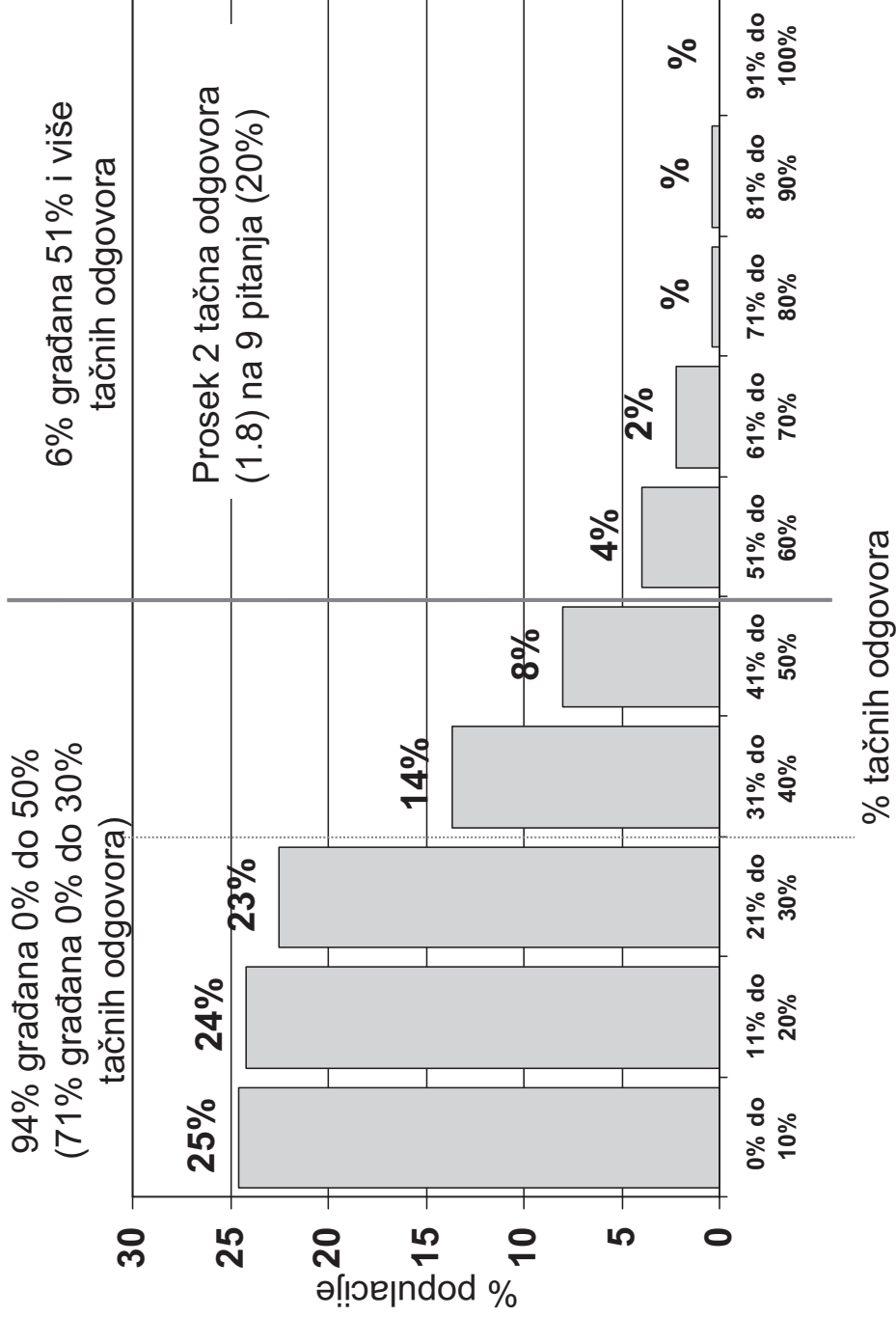
Komunizam: ukupno 4, 60%=2 do 3 tačna (2.4)

TOTAL: 92 POENA, (88 PITANJA), 41%=38 TAČNIH (37.72)

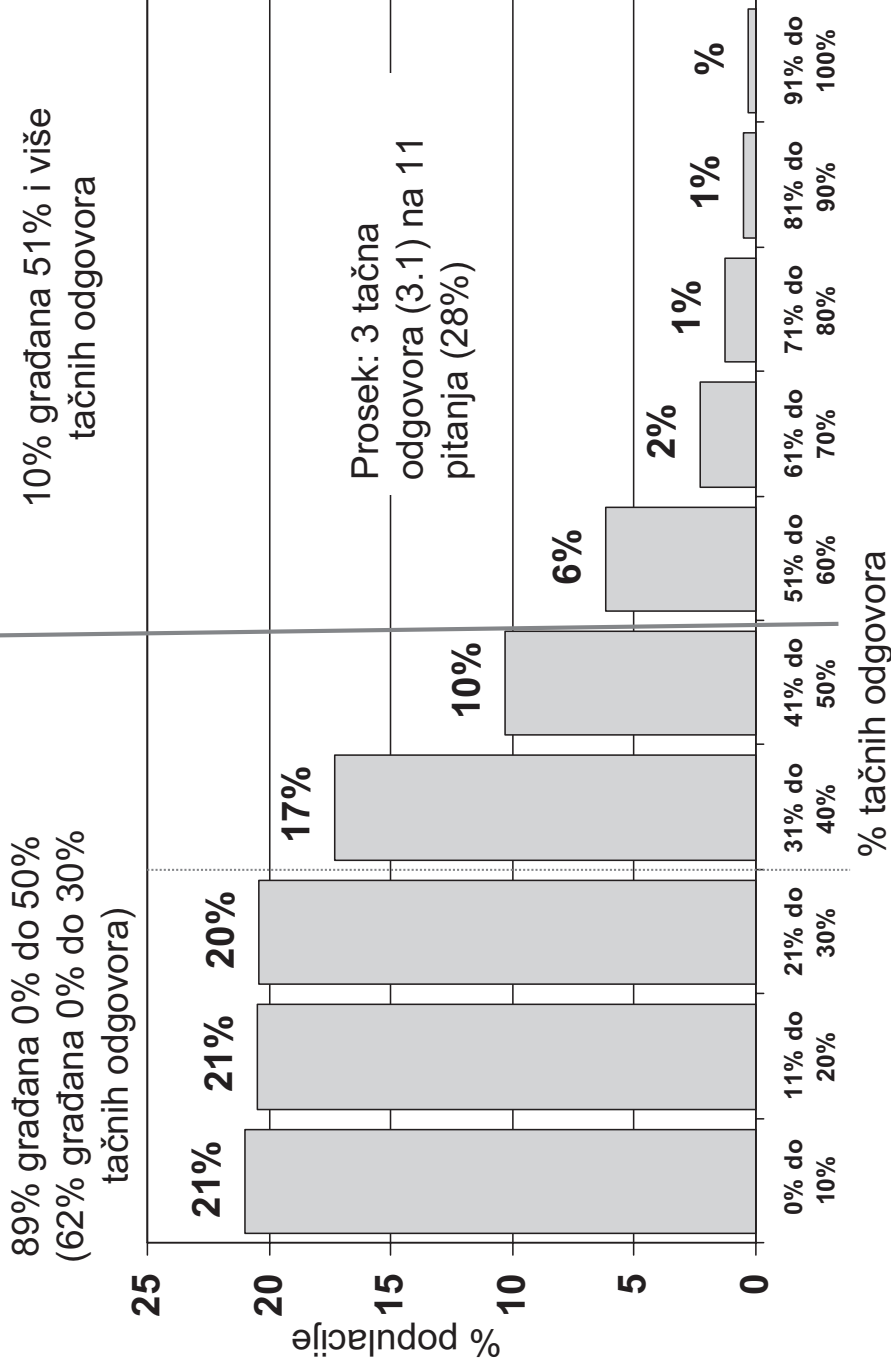
Procenat građana koji su dali tačne odgovore na pitanja

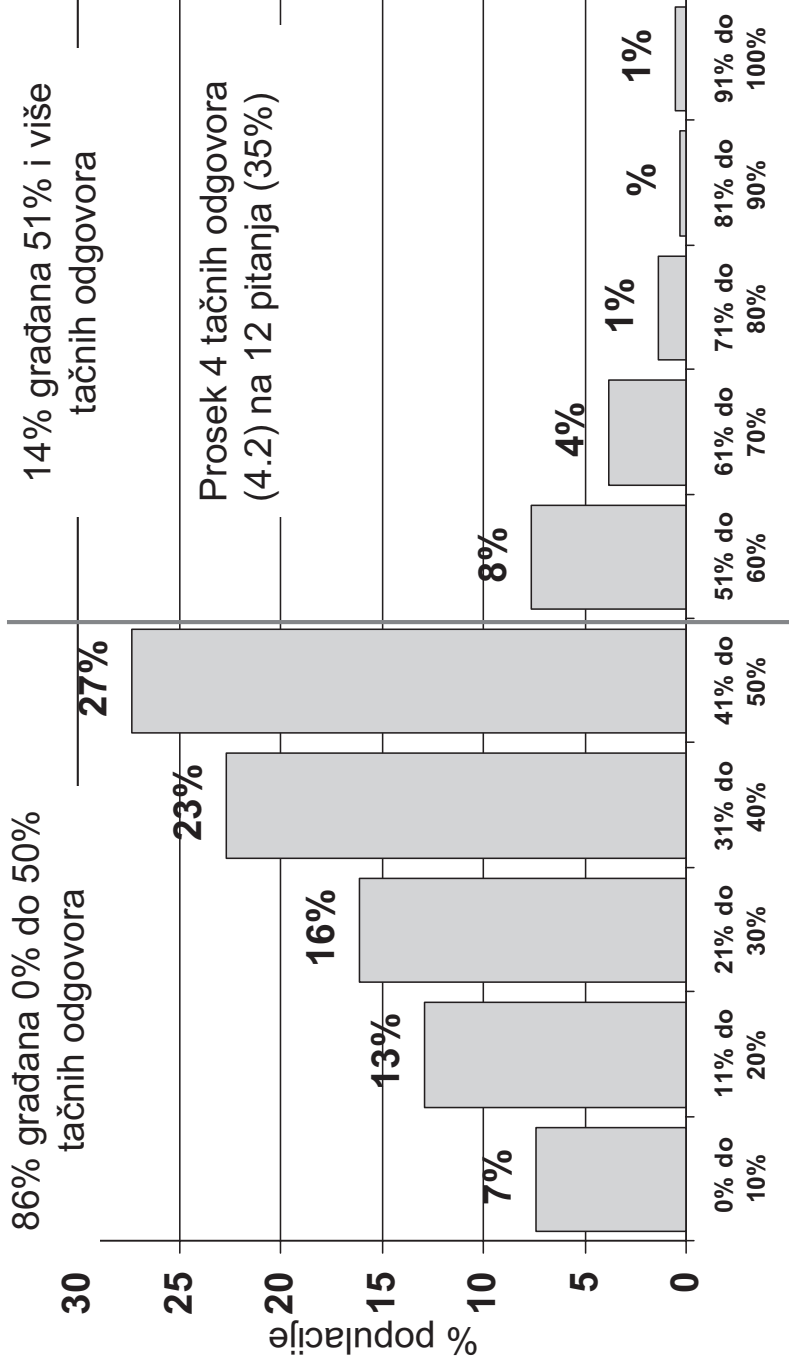
Ratovi 90-ih

Srbi i drugi

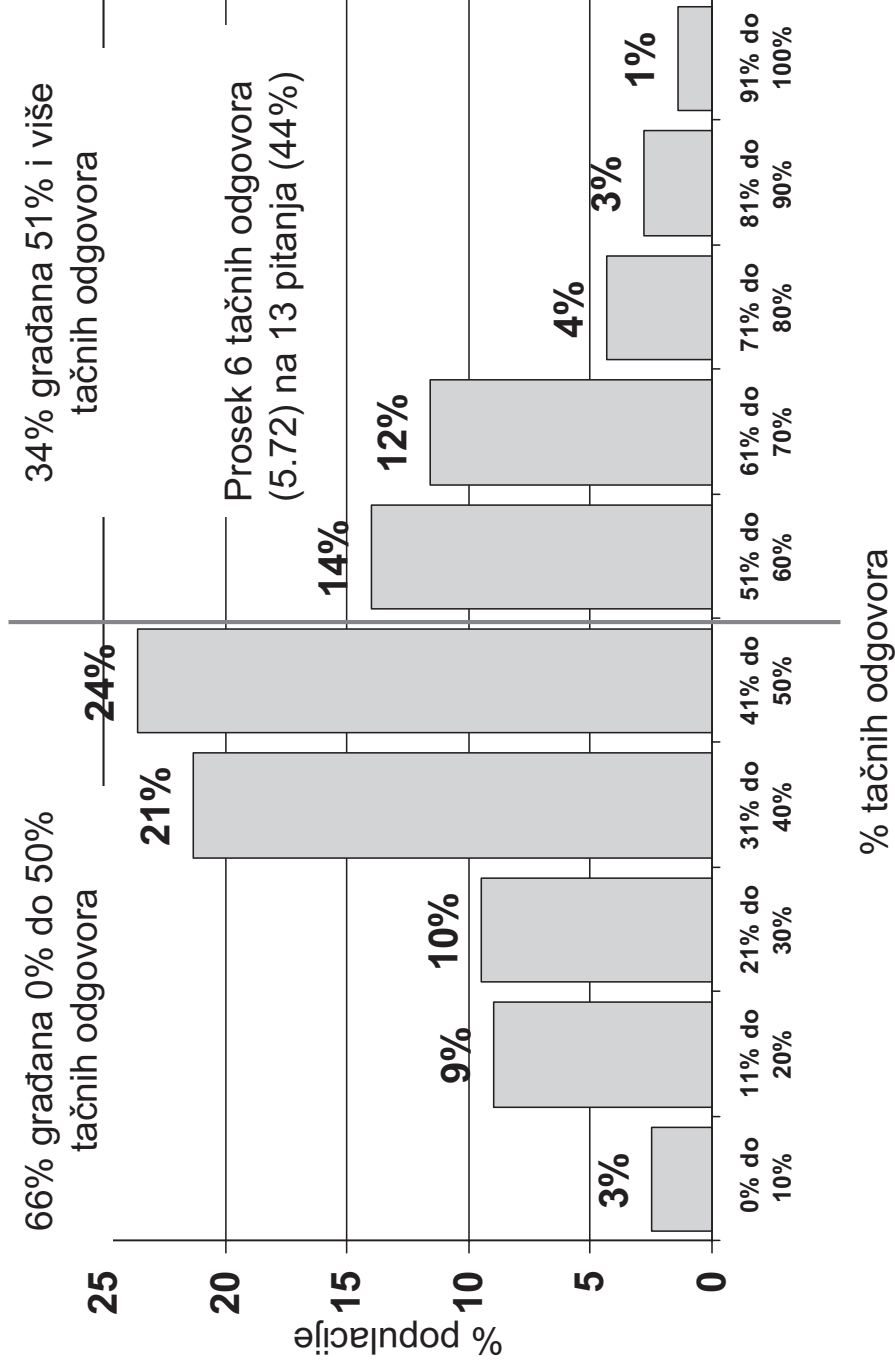

Religija

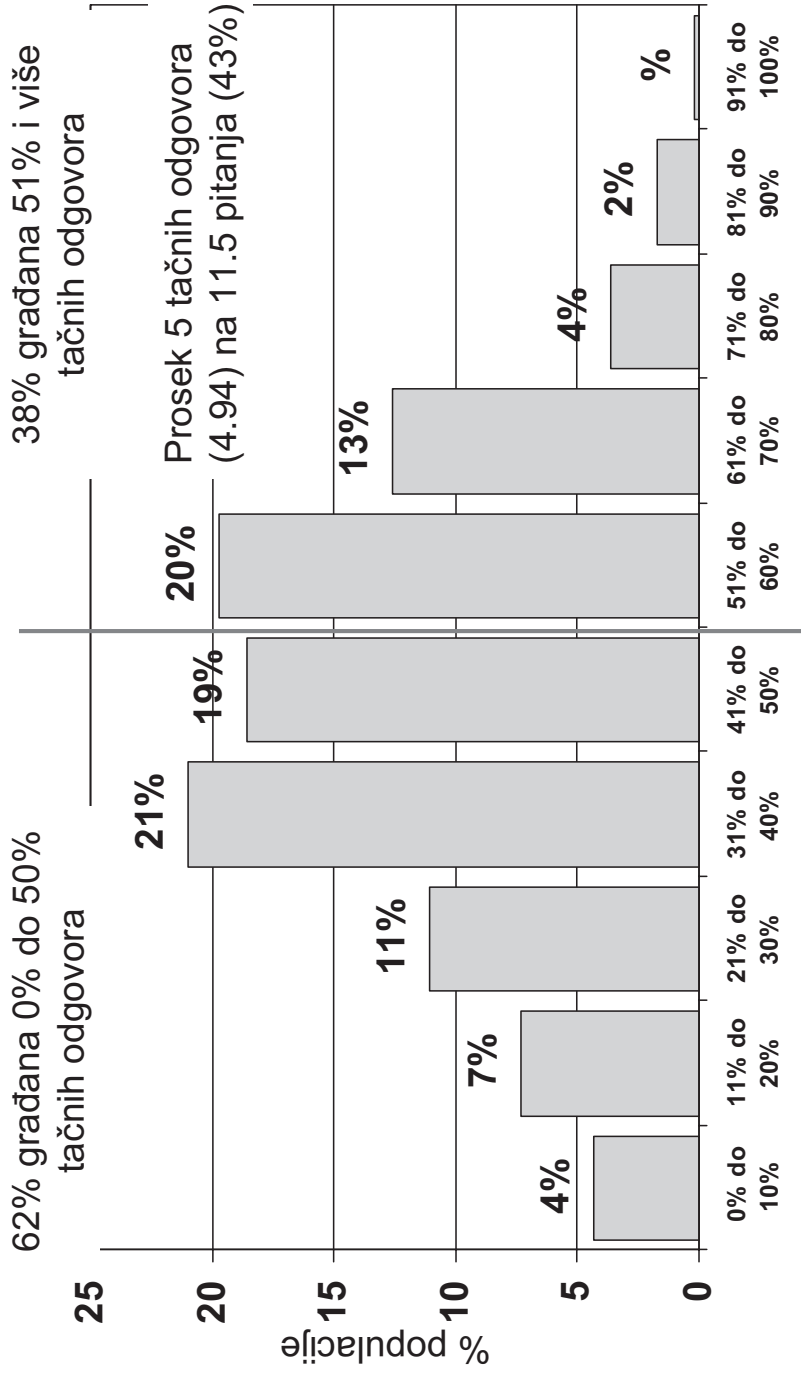

% tačnih odgovora

Srbija

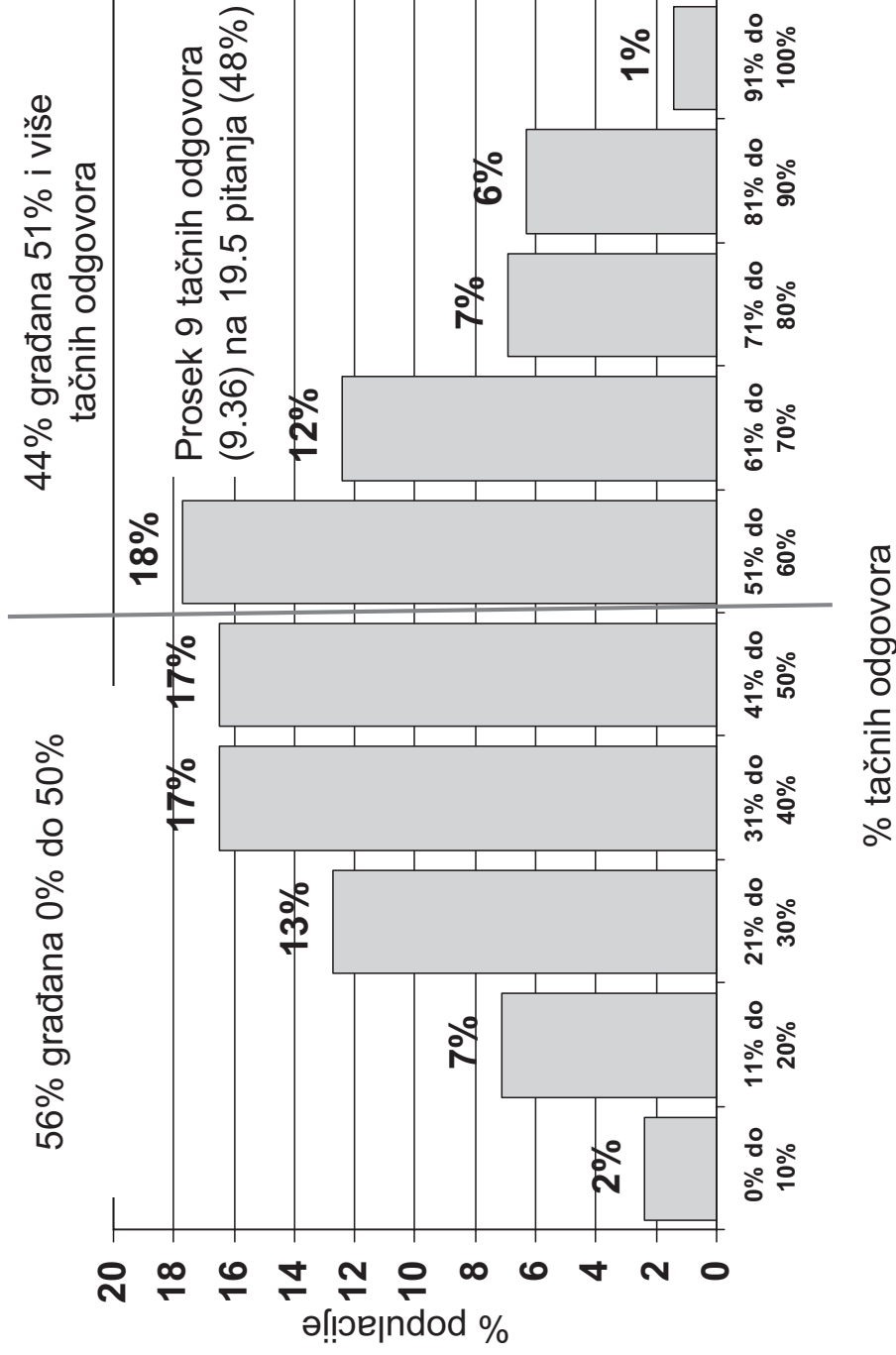

Fašizam

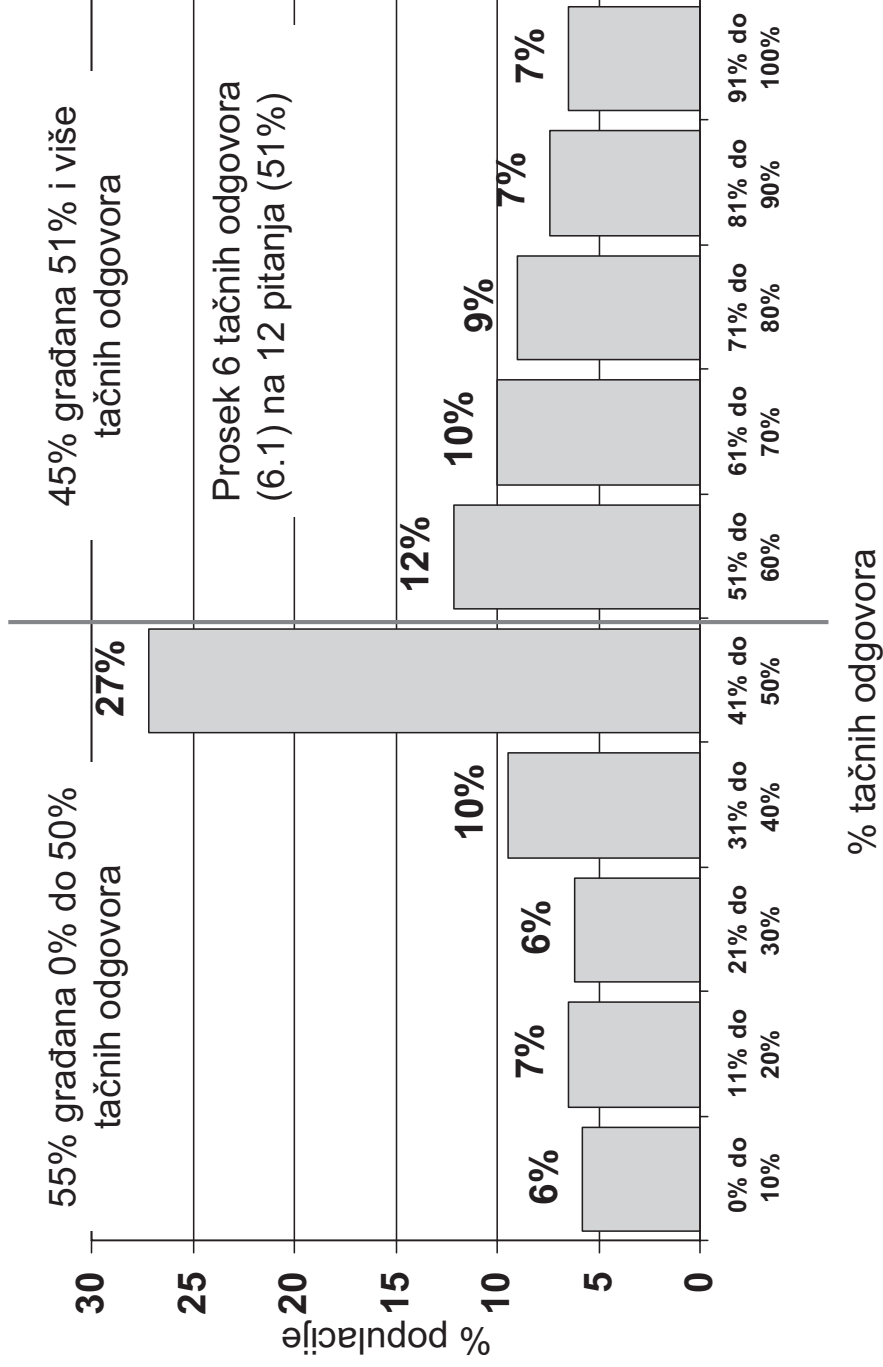

% tačnih odgovora

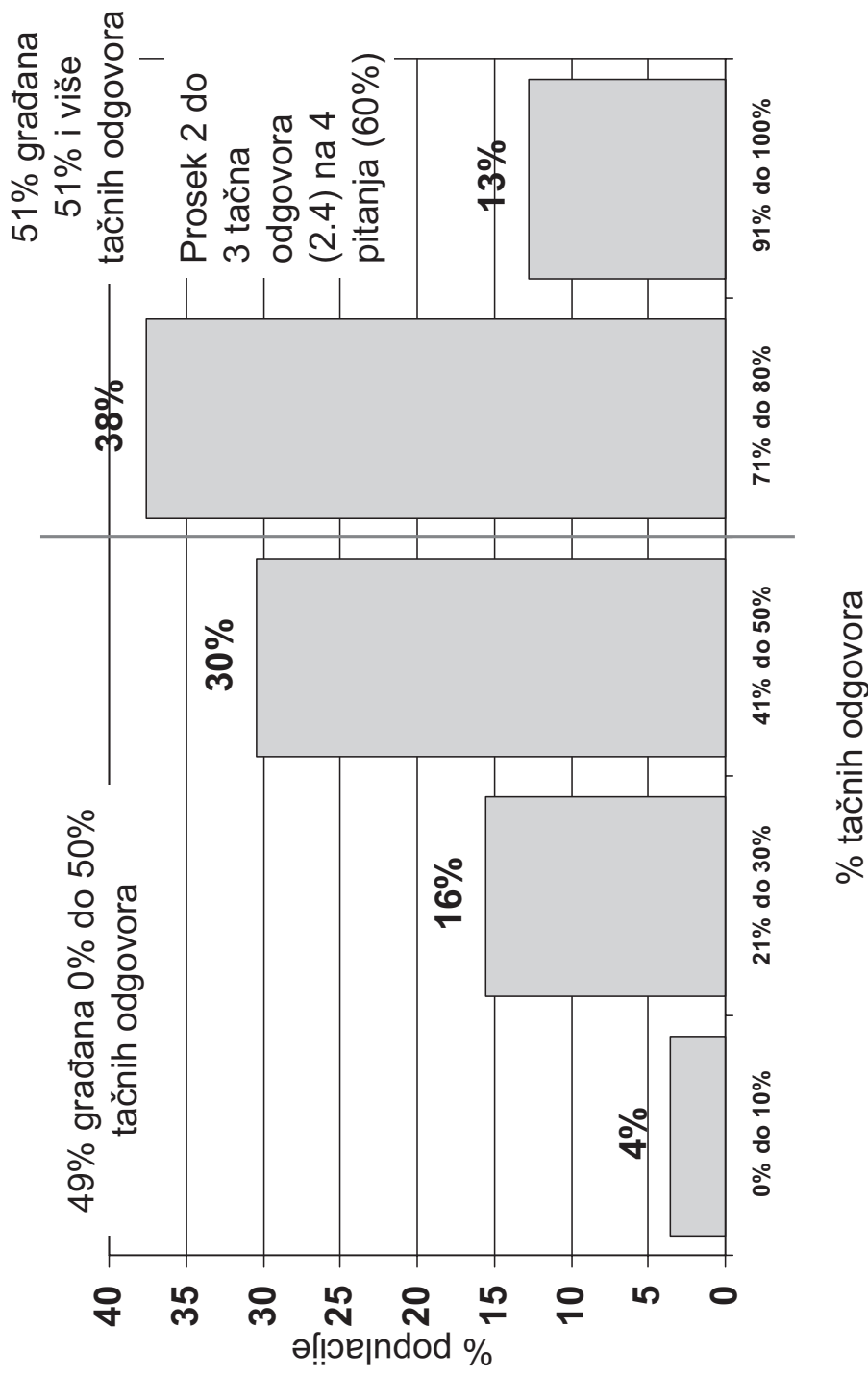
Opšta istorija

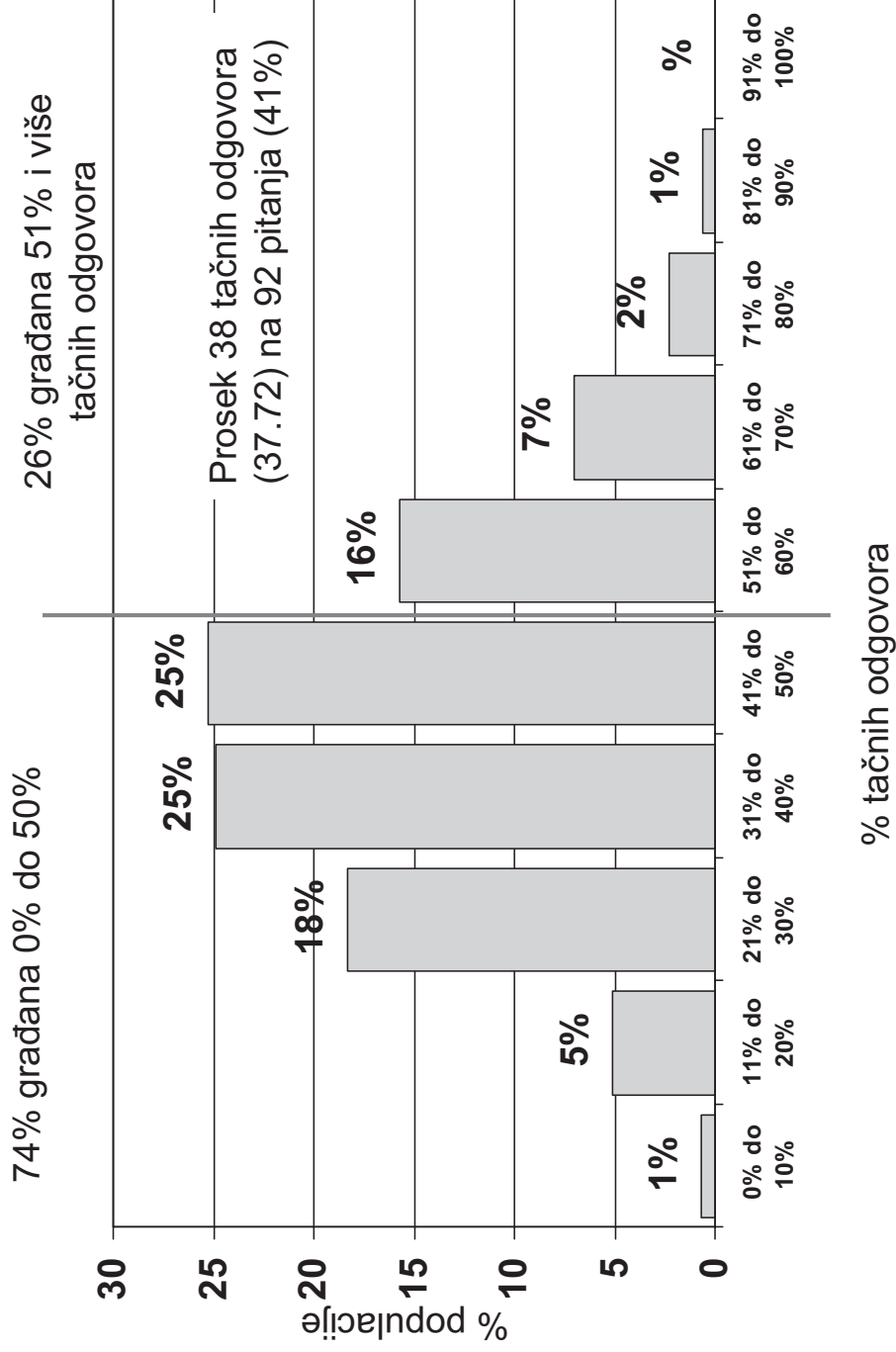
Identitet

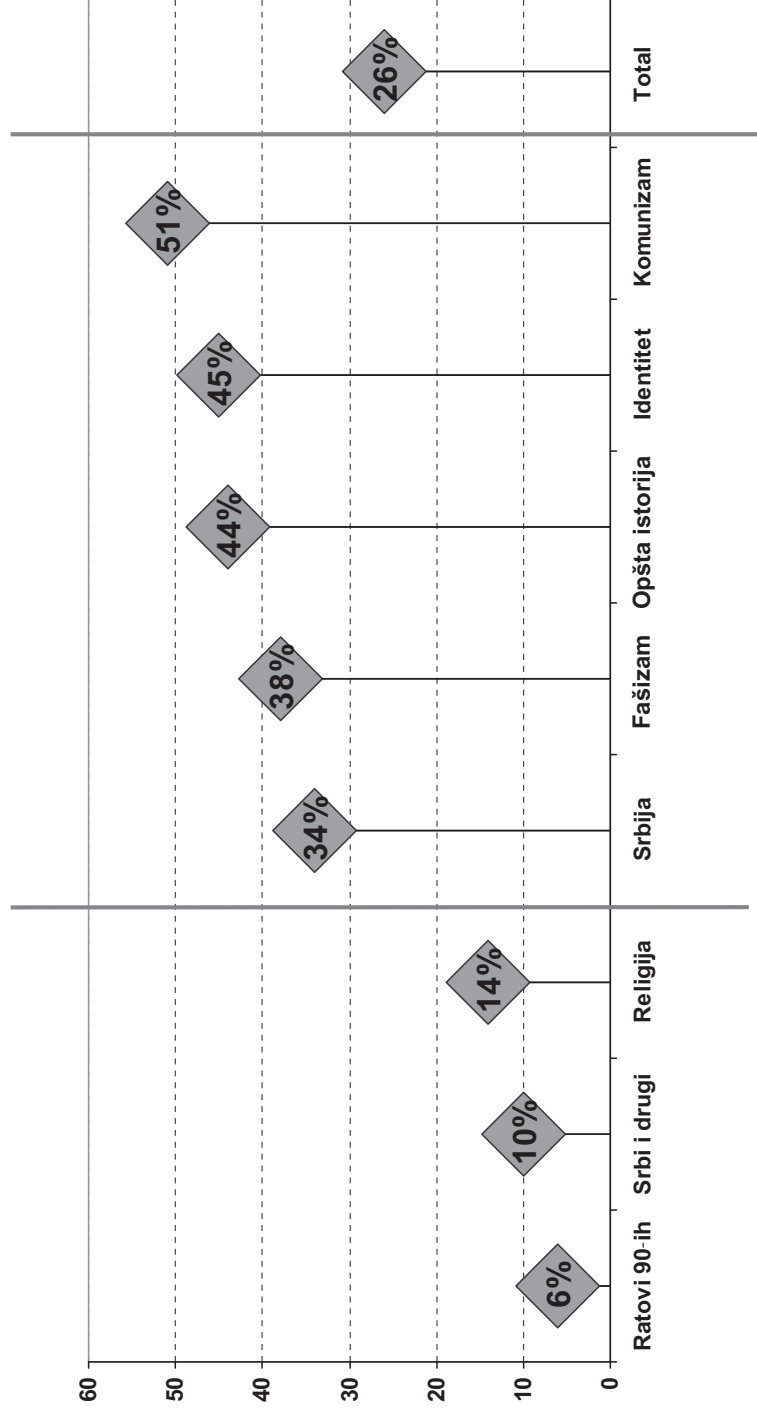
Komunizam

Total

Procenat građana koji su znali odgovore na 51% i više pitanja

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.1:316(497.11)

NOVOSTI iz prošlosti : znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije / Dubravka Stojanović ... [et al.] ; priredio Vojin Dimitrijević. – Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2010 (Beograd : Dosije studio). – 128, [56] str. s tablama : ilustr. ; 23 cm

Tiraž 1.000. – Str. 7–10: Istorijska muka od istorijske istine / Vojin Dimitrijević. – Beleška o autorima: str. 127-128. – Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-7202-123-3

1. Стојановић, Дубравка, 1963– [аутор]
2. Вучетић, Радина, 1972– [аутор]
3. Петровић Тодосијевић, Сања, 1977– [аутор]
4. Манојловић Пинтар, Олга, 1966– [аутор]
5. Радић, Радмила, 1958– [аутор]

а) Историја – Социолошки аспект – Србија

COBISS.SR-ID 179243020